

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

**AKDENİZ HAVZASI ÜLKELERİNDE NÜFUSUN SOSYOKENOMİK
NİTELİKLERİNDE DEĞİŞİMLER ve BEKLENTİLER (1950-2100)**

Selami BAYRAM

Danışman

Prof. Dr. İhsan BULUT

Akdeniz Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

**AKDENİZ HAVZASI ÜLKELERİNDE NÜFUSUN SOSYOKENOMİK
NİTELİKLERİNDE DEĞİŞİMLER ve BEKLENTİLER (1950-2100)**

Selami BAYRAM

Danışman

Prof. Dr. İhsan BULUT

Akdeniz Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKADEMİK BEYAN

T.C.

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Sosyoekonomik Niteliklerinde Değişimler ve Beklentiler (1950-2100)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını beyan ederim. (.../07/2021)

Selami BAYRAM

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
HARİTALAR LİSTESİ.....	iii
TABLolar LİSTESİ.....	iv
GRAFİKLER LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NÜFUS ve NÜFUS COĞRAFYASI KAVRAMLARININ TEORİK ÇERÇEVESİ

1.1. Nüfus ve Nüfus Coğrafyası Kavramları	7
1.2. Nüfus Sayımları	11
1.3. Nüfus Teorileri.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

AKDENİZ HAVZASININ ÜLKELERİNİN NÜFUS COĞRAFYASI ve ÖZELLİKLERİ

2.1. Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Tarihsel Gelişimi	17
2.2. Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Değişimi.....	23
2.2.1. Doğumlar.....	25
2.2.2. Ölümler.....	28
2.2.3. Göçler.....	32
2.3. Nüfusun Yapısal Özellikleri	36
2.3.1. Yaş ve Cinsiyet Yapısı	36
2.3.2. Eğitim Durumu.....	42
2.3.3. Etnik Yapı, Dinler ve Konuşulan Diller.....	44
2.3.4. Nüfusun İşgücüne Katılımı ve İşgücünün Sektörel Dağılımı	48
2.4. Nüfusun Mekânsal Dağılışı	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AKDENİZ HAVZASI ÜLKELERİNDE NÜFUSUN SOSYOEKONOMİK ÖZELLİKLERİ ve NÜFUS PROJEKSİYONLARI

3.1. Nüfusun Sosyoekonomik Özellikleri.....	58
3.1.1. Temel Makro Ekonomik Göstergeler.....	60
3.1.2. İstihdam Yapısı ve İşsizlik	68
3.1.3. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk	71
3.1.4. Nüfusun Sosyal Gelişimi.....	76

3.2. Akdeniz Havzası Ülkelerinin Nüfus Projeksiyonları.....	79
3.2.1. Nüfus Büyümelerine İlişkin Projeksiyonlar	79
3.2.2. Nüfus Değişimine İlişkin Projeksiyonlar	82
3.2.3. Nüfus Yapısına İlişkin Projeksiyonlar	86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AKDENİZ HAVZASI ÜLKELERİNİN GÜNCEL SORUNLARI

4.1. Bölgesel İhtilaflar	91
4.1.1. Filistin Sorunu	92
4.1.2. Kıbrıs Sorunu	96
4.2. Küresel Enerji Güvenliği Perspektifinden Kıta Sahaneliği ve Münhasır Ekonomik Bölge Sorunu	101
4.3. Yasadışı Göçler.....	104
4.4. Küresel Isınma	106
4.5. Küresel Terör	108
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA	113

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1- Akdeniz Havzası ve Yakın Çevresinin Fiziki Haritası	3
Harita 2- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Kıyasal Dağılımı.....	55

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Tarihsele Seyri (1950-2020)	20
Tablo 2- Akdeniz Havzası Ülke Nüfuslarının Havza Toplam Nüfusuna Oranı	22
Tablo 3- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Yıllık Ortalama Nüfus Artışı	24
Tablo 4- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Yıllık Ortalama Doğal Nüfus Artışı (%).....	25
Tablo 5- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Kaba Doğum Oranları (‰)	26
Tablo 6- Toplam Doğurganlık Oranlarının Havza Ülkelerine Göre Değişimi	27
Tablo 7- Kaba Ölüm Oranlarının Havza Ülkelerine Göre Değişimi	29
Tablo 8- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Bebek Ölüm Oranları (‰)	30
Tablo 9- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Ortalama Yaşam Beklentisi	32
Tablo 10- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Net Göç Oranları (‰)	35
Tablo 11- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Medyan Yaş	37
Tablo 12- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Etnik Yapı	45
Tablo 13- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Konuşulan Diller	46
Tablo 14- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Dini Yapı (2020)	48
Tablo 16- Gelişmişlik Düzeylerine Göre Akdeniz Havzası Ülkelerinin Sınıflandırılması	59
Tablo 17- Akdeniz Havzası Ülkelerinin Gelir Durumuna Göre Sınıflandırılması	59
Tablo 18- Akdeniz Havzası Ülkelerinde GSMH Miktarları (2019)	63
Tablo 19- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun İstihdam Yapısı	70
Tablo 20- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Yoksulluk Sınırları (2020)	75
Tablo 21- İnsani Gelişim Endeksi Değerlendirme Skalası	76
Tablo 22- SGI'ye Göre Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Durumu	78
Tablo 23- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Yıllara Göre Nüfusu Beklentisi	80
Tablo 24- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfus Artışına İlişkin Projeksiyonlar	83
Tablo 25- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Doğum ve Ölüm Olaylarına İlişkin Projeksiyonlar	84
Tablo 26- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Ortalama Yaşam Beklentilerine İlişkin Projeksiyonlar	85
Tablo 27- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Beş Yaş Altı Çocuk Ölümüne İlişkin Projeksiyonlar (‰)	86
Tablo 28- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Medyan Yaş Projeksiyonları	87
Tablo 29- Akdeniz Havzası Ülkelerinin Cinsiyet Oranına İlişkin Projeksiyonlar	89
Tablo 30- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfus Bağımlılık Oranlarına İlişkin Projeksiyonlar	90

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun İkiye Katlanma Süresi (Yıl).....	21
Grafik 2- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfus Ağırlık Merkezinin Değişimi	22
Grafik 3- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Gebeliğe Bağlı Ölüm Oranları (/100.000 Canlı Doğum).....	31
Grafik 4- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Cinsiyet Oranları (2020).....	38
Grafik 5- Akdeniz Havzası Ülkelerinin Genel Nüfus Piramitleri (1950-2020)	39
Grafik 6- Mısır, Türkiye, Fransa ve İtalya 2020 Yılı Nüfus Piramitleri	40
Grafik 7- Akdeniz Havzasında Ülkelerinde Genç ve Yaşlı Nüfus Bağımlılık Oranları	41
Grafik 8- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Okuryazarlık Oranları.....	42
Grafik 9- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Beklenen ve Ortalama Okullaşma Yılı.....	43
Grafik 10- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Dini Yapı (x1000)	48
Grafik 11- Akdeniz Havzası Ülkelerinde İşgücüne Katılım Oranları (2020)	49
Grafik 12- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Kadın ve Erkek Nüfusun İşgücüne Katılım Oranları	50
Grafik 13- Akdeniz Havzası Ülkelerinde İşgücünün Sektörel Dağılımı (%).....	51
Grafik 14- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Kıtalaraya Göre Dağılışı (2020).....	54
Grafik 15- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Kentli ve Kırsal Nüfus Oranları (%)	56
Grafik 16- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Kentleşme Artış Oranı.....	57
Grafik 17- Akdeniz Havzası Ülkelerinde GSYİH Miktarları (x1000 \$).....	61
Grafik 18- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfus Büyüklükleri ve Ekonomik Etkinliklerin Karşılaştırması.....	62
Grafik 19- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Milli Gelir (\$)	64
Grafik 20- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Yılı Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Düşen Milli Gelir (\$).....	65
Grafik 21- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Reel GSYİH Büyüme Oranları (2000-2020)	66
Grafik 22- Akdeniz Havzası Ülkelerinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%).....	67
Grafik 23- Akdeniz Havzası Ülkelerinin İthalat ve İhracat Büyüklükleri	68
Grafik 24- Akdeniz Havzası Ülkelerinde İşsizlik Oranları	69
Grafik 25- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Yüzde Paylar Analizine Göre Gelir Dağılımı	73
Grafik 26- Akdeniz Havzası Ülkelerinde GİNİ Katsayısına Göre Gelir Dağılımı Analizi (2017)	74
Grafik 27- İnsani Gelişim Endeksine Göre Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Durumu (2017)	77
Grafik 28- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Afrika, Asya ve Avrupa Ülkelerinin Havza Nüfusuna Oranının Değişimi.....	82
Grafik 29- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfus Piramitlerinin Zaman İçerisinde Değişimi	88

KISALTMALAR LİSTESİ

akt.	Aktaran
bknz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CIA	Central Intelligence Agency
çev.	Çeviren
EEA	European Environment Agency
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
ICMPD	International Centre for Migration Policy Development
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
km²	Kilometrekare
md.	Madde
M.Ö.	Milattan Önce
NATO	North Atlantic Treaty Organization
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
UN	United Nations
UNEP/MAP	United Nations Environment Programme / Mediterranean Action Plan

ÖZET

Tarih boyunca uygarlıkların doğuşuna tanıklık eden, kadim medeniyetler ve kıtalar arasında köprü vazifesi gören Akdeniz Havzası; beşerî, ekonomik ve kültürel bir etkileşim sahası olarak öne çıkmaktadır. Akdeniz Havzası, yalnızca Akdeniz’e kıyısı bulunan yirmi dört ülke için değil aynı zamanda Afrika, Asya ve Avrupa kıtaları için jeopolitik ve jeostratejik öneme sahiptir. Enerji arzının kalbinde yer alan Akdeniz Havzası; enerji naklinde, deniz ticaretinde ve turizm hareketliliklerinde dünyada ciddi paya sahiptir. Tüm bunlara ek olarak Akdeniz Havzası ülkelerinin demografik potansiyeli, yaşlı nüfus sorunuyla karşı karşıya olan Avrupa’ya nazaran havzanın önemini daha da arttırmaktadır.

Dört bölümden oluşan bu çalışmada, Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Sosyoekonomik Niteliklerinde Değişimler ve Beklentiler (1950-2100) disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmıştır. Nüfus yapısı ile sosyoekonomik koşullar, siyasal ve kültürel gelişmeler arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle salt bir istatistiki nüfus çalışmasından ziyade nüfus yapısı ve dinamikleri tüm boyutlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. İlk bölümde nüfus ve nüfus coğrafyası kavramları teorik çerçevede açıklanmıştır. İkinci bölümde Akdeniz Havzası ülkelerinde nüfusun yapısal özellikleri ve mekânsal dağılışı incelenmiştir. Üçüncü bölümde nüfusun sosyoekonomik özellikleri ve gelecek tahminleri incelenmiştir. Dördüncü ve son bölümde Akdeniz Havzası ülkelerinin güncel sorunları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Coğrafyası, Demografi, Akdeniz Havzası Ülkeleri

ABSTRACT

The Mediterranean Basin, which has witnessed the birth of civilizations throughout history and served as a bridge between ancient civilizations and continents, stands out as an area of human, economic and cultural interaction. The Mediterranean Basin has geopolitical and geostrategic importance not only for the twenty-four coastal countries of the Mediterranean, but also for the continents of Africa, Asia and Europe. The Mediterranean Basin, which is at the heart of the energy supply, has a significant share in energy transport, maritime trade and tourism activities in the world. In addition to all these, the demographic potential of the Mediterranean Basin countries increases the economy political importance of the basin compared to Europe, which is faced with the problem of elderly population.

In this study, which consists of four chapters, Changes and Expectations in the Socioeconomic Characteristic of the Population in the Mediterranean Basin Countries (1950-2100) are handled with an interdisciplinary approach. There is a close relationship between population structure and socioeconomic conditions, political and cultural developments. For this reason, rather than just a statistical population study, population structure and dynamics have been tried to be dealt with in all dimensions. In the first part, the concepts of population and population geography are explained in a theoretical framework. In the second chapter, the structural characteristics and spatial distribution of the population in the Mediterranean Basin countries are examined. In the third chapter, socioeconomic characteristics and future predictions of the population are discussed. In the fourth and last chapter, the current problems of the Mediterranean Basin countries are handled.

Keywords: Population Geography, Demography, the Mediterranean Basin. Countries

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun ulaştığı kültürel birikimde büyük pay sahibi olan; tarihin önemli kırılmalarına şahitlik eden Akdeniz’e dair bir şeyler yazabilmek oldukça heyecan ve keyif verici bir his. Öğrenim hayatım boyunca bana kıymetli şeyler öğreten hocalarıma ve aileme şükranlarımı sunarım. Yüksek Lisans öğrenimim ve tez dönemim boyunca güler yüzünü ve alakasını hiç eksik etmeyen, Anadolu’nun tüm değerlerini kalbine işlemiş kıymetli hocam Prof. Dr. İhsan BULUT’a, bu süreçte desteğini yakından hissettiğim hayat arkadaşım, can yoldaşım Selma’ya ve tez döneminde oyun sürelerimizden çaldığım biricik oğlum Tuna Demir’e sonsuz teşekkürler...

Selami Bayram

Antalya, 2021

GİRİŞ

Latince *Mare Medi Terraneum*, karaların ortasındaki deniz, olarak adlandırılan Akdeniz; Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarının kesiştiği noktada, bir iç deniz vazifesi görmektedir. Yaklaşık 2,6 milyon kilometrekarelik denizalanı ve 2.969.000 kilometrekareye varan havza alanı ile Dünyanın en geniş iç denizi olarak ön plana çıkmaktadır. Düzensiz bir depresyon yapısı bulunan Akdeniz’de ortalama derinlik 1.460 metreyi bulmaktadır. Derinlik, İyon Denizinde 5.267 metreye kadar ulaşırken havzanın en sığ bölgesi olan Adriyatik Denizinde ortalama 50 metreye kadar düşmektedir. Akdeniz, Cebelitarık Boğazından Lübnan kıyılarına değin, doğu batı ekseninde yaklaşık 4000 kilometre boyunca uzanmaktadır. Kuzey ve güney yönlü en geniş mesafe, 900 kilometre ile Fransa ve Cezayir kıyıları arasında, en dar mesafe ise 14 kilometre ile Cebelitarık Boğazındadır. 5°50' Batı 36° Doğu boylamları ve 30°-46° Kuzey enlemleri arasında yer alan Akdeniz, Cebelitarık Boğazı vasıtasıyla Atlantik Okyanusuna, Süveyş Kanalı vasıtasıyla Kızıldeniz’e dolayısıyla da Hint Okyanusuna, Çanakkale Boğazı vasıtasıyla Marmara Denizine ve oradan da Karadeniz’e bağlanmaktadır (Şahin, 2019: 17; Coll vd., 2010: 2; Amblas vd., 2004: 147; Boxer ve Salah, 2019).

Akdeniz, çok sayıda kıta bölümünü de içeren bir dizi havzadan meydana gelmektedir. Gerek büyüklüklüğü gerek fizyografisi gerekse jeolojik evrimi açısından farklılıklar gösteren bu havzalar, temelde doğu ve batı olmak üzere iki ana grup altında sınıflandırılabilir. Sicilya Adası ve Tunus kıyıları arasında yer alan ve ortalama 365 metre eşik derinliğine sahip deniz sırtı, Akdeniz’i iki büyük havzaya bölmektedir. Sicilya Boğazının batısında kalan yaklaşık 0,9 milyon kilometrelik bir alanı kapsayan Batı Akdeniz Havzası; Alboran, Balear, Lingurya ve Tiren Denizlerini içermektedir. Bunların yanı sıra Cezayir, Balear ve Tiren Havzaları bu sektör içerisinde yer almaktadır. Batı Akdeniz Havzasına kıyasla daha zengin fizyografik karaktere sahip Doğu Akdeniz Havzası, İyon ve Levanten Havzası olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Yaklaşık 1,7 milyon kilometrekarelik bir alana sahip bu havzada Adriyatik, İyon, Ege ve Marmara Denizleri yer almaktadır (Coll vd., 2010: 2; Amblas vd., 2004:147; Boxer ve Salah, 2019).

Akdeniz tarih boyunca farklı farklı isimlerle anılmıştır. İslam kaynakları incelendiğinde, Akdeniz’in Bahrü’r-Rûm, Bahrü’l-Endelüs, Bahrü’l-Mağrib, Bahrü’l-İfrîkıyye, Bahrü’l-İskenderiyye, Bahrü’ş-Şam, Bahrü’l-Kostantiniyye ve Bahrü’l-Efrec gibi isimlere adlandırıldığını görmekteyiz. Bunların yanı sıra Akdeniz; Romalılar tarafından (Mare Nostrum)

bizim deniz, Yahudiler tarafından (Yam Gadol) büyük deniz, Almanlar tarafından (Mittelmeer) orta deniz ve Antik Mısırlılar tarafından (Great Green) büyük yeşil olarak adlandırılmıştır. Akdeniz, tarih boyunca Türkler tarafından bugünkü ismiyle adlandırılmıştır ve bu adlandırma İngilizceye *White Sea* olarak çevrilmiştir. Ancak bu çevirinin eksik olduğunu söylemek mümkündür. Gabain'e göre tarihi Türk dillerinde yönler, renklerle birlikte sembolleşmektedir. Türk dillerinde mavi ve yeşil doğuyu, ak batıyı, kırmızı güneyi, kara kuzeyi ve sarı rengi de merkezi bir bölgeyi ifade etmekteydi. Dolayısıyla Akdeniz kavramını, batı yönünde yer alan denizi ifade etmek için kullanıldığını söylemek mümkündür (Abulafia, 2011: xxiii; Bostan, 1989; Gabain, 1968: 107-113, akt. Yiğit ve Salan, 2013: 836).

Akdeniz, yaklaşık 3,7 milyon kilometreküp deniz suyu hacmine sahiptir. Her yıl nehirler vasıtasıyla 500 kilometreküp, yağışlardan 400 kilometreküp ve Karadeniz'den gelen akıntıyla 400 kilometreküp su Akdeniz'e ulaşır. Su sirkülasyonunda Cebelitarık Boğazı hayati öneme sahiptir. Bu 14 kilometre genişliğindeki boğaz aracılığıyla her yıl 38.000 kilometreküp deniz suyu, Atlantik Okyanusuna taşınmaktadır. Bu verilere göre deniz suyunun yenilenme periyodu 90 yılda bir gerçekleşmektedir. Buharlaşmanın ileri seviyelerde gerçekleştiği Akdeniz'de bu durum önemli bir sorun olarak ön plana çıkmaktadır. Yıllık ortalama deniz suyu sıcaklığı Batı Akdeniz Havzasında 12.8-13.5°C, Doğu Akdeniz Havzasında 13.5-15.5°C kaydedilmektedir. Deniz suyu sıcaklıkları yaz ve kış mevsimlerinde yüzeyde değişirken, Akdeniz'in 300 metre derinlikten sonra sıcaklığı yaz kış değişmez ve 13.°C olarak aynı kalır. Bu durum homotermi olarak ifade edilmektedir. Akdeniz'de tuzluluk, Batı Akdeniz'in en uç kısımları hariç binde 38'dir ve havza genelinde homojen bir dağılım göstermektedir. Tuzluluk oranı, Doğu Akdeniz'de özellikle yaz aylarında buharlaşmanın da etkisiyle binde 40'lara kadar ulaşabilmektedir (İnandık, 1971: 41; Coll vd., 2010: 2; Boxer ve Salah, 2019; Grennon, 1988, akt., Yıldız, 2003: 55).

Akdeniz havzasının topografyasına genel bir bakışla incelediğimizde kuzeyden güneye doğru uzanan İber, İtalya ve Balkan Yarımadaları; girintili kıyı oluşumları, düzensiz depresyonlar ilk bakışta göze çarpmaktadır. Nil, Rhone, Ebro ve Po gibi Akdeniz'e dökülen nehirlerin oluşturduğu büyük deltalar ve kıyı ovaları haricinde kıyı şeridinin büyük ölçüde dağlarla çevrili olduğu kolaylıkla fark edilebilir. Ancak deniz seviyesinin altında çöllerle kaplı olan Tunus'un doğusundan Sina Yarımadasına kadar olan bölge bu durumun istisnasını oluşturmaktadır. Akdeniz'de yüzey alanı 10 kilometrekareden daha küçük yaklaşık 4000 ada bulunmaktadır. Yüzey alanı 10 kilometrekareyi aşan 162 ada bulunmaktadır ve bu adaların

yalnızca dokuzu¹ 1000 kilometrekareden daha büyük yüzey alanına sahiptir. Havza genelindeki adaların toplam alanının yalnızca %6'sını düzlükler oluşturmaktadır (Amblas vd., 2004:149; Sacchi, 2011: 10).

Harita 1- Akdeniz Havzası ve Yakın Çevresinin Fiziki Haritası

Kaynak: (UNEP/MAP, 2012: 19)

Akdeniz Havzası kendine has bir iklim kuşağına sahiptir. 30° ve 40° Batı meridyenler arasında hâkim olan Akdeniz İkliminin temel karakteristik özelliklerini; ılık ve yağışlı geçen kış ayları ve sıcak ve kurak geçen yaz ayları olarak sıralayabiliriz. Akdeniz'i kuşatan yüksek dağ kütlelerinin varlığı iklimin etki alanını oldukça sınırlandırmaktadır. Havza genelinde Akdeniz ikliminin farklı formları görülür, bunlar Portekiz, Yunanistan ve Kaliforniya tipleridir. Bu formların ortak ve belirleyici noktası ise en az bir kurak dönemin varlığıdır. XXI. yüzyılda, küresel iklim değişikliğinden dünya genelinde en çok etkilenecek bölgelerden biri olan Akdeniz'de hava sıcaklığındaki artışa ve yağışlarda azalışa paralel olarak gerçekleşecek deniz seviyesi değişimleri ekolojik yaşama olumsuz yansımaktadır (Lionello, 2006: 1; Plan Bleu, 2008: xi; Altaş, 2017:16).

Tarih boyunca medeniyetlerin güç mücadelesine ve çekişmesine tanıklık eden Akdeniz Havzası, yalnızca sınırları belirli bir deniz alanının ifadesinden öte; Akdeniz ve Akdeniz'i çevreleyen toprakları kapsayan, benzer beşerî ve ekonomik özelliklere sahip coğrafi bir büyüklüğün ifadesi olarak tanımlanabilir. Deyim yerindeyse tarihle coğrafyanın iç içe geçtiği

¹ Mayorka, Sardinya, Korsika, Sicilya, Eğriboz, Girit, Rodos, Midilli ve Kıbrıs adaları.

bu havzada, her ne kadar derin toplumsal ve kültürel farklılıklar söz konusu olsa da ortak paydanın Akdeniz olmasından kaynaklı bir kader birliği de mevcuttur. Gelişmiş kuzey ve az gelişmiş güney ülkeleri ile birlikte derinleşen kuzey-güney ayrımı, küresel durumun özeti niteliğindedir. Buna karşın kuzey ve güney ülkeleri kıyı halklarının kendi aralarında ortak paydada bulunduğu kültürel motifler de söz konusudur (Tekeli, 2018: 7-8; Yıldız, 2003: 56; Kedikli ve Çalagan, 2014: 120).

Akdeniz'i çevreleyen topraklar üç kadim kıtanın uzantılarından oluşur. Kuzey kıyıları, Avrupa ve onun Akdeniz'e uzanan yarımadalarıyla; güney kıyıları Kuzey Afrika topraklarıyla ve doğu kıyıları da Güneybatı Asya topraklarıyla çevrilidir. Akdeniz kıyıları genellikle nüfus yoğunluğu yüksek alanlar olarak ön plana çıkar. Üç kıtanın kesişim noktasında yer alması, çok sayıda etnik grubun yaşam alanı haline gelmesine katkı sağlamıştır. Akdeniz havzası karmaşık bir siyasi tarihe sahiptir bu durum siyasi sınırları da tartışmalı hale getirmiştir. Bölgede bugüne dek var olmuş medeniyetlerin bakiyesi ve mirasçısı konumunda olan ve yüzölçümleri 2 ila 2,4 milyon kilometre arasında değişen, yirmi dört modern devlet,² yaklaşık olarak 8.500.000³ kilometrekareye varan yüz ölçümüyle ve 550.000.000'a⁴ varan nüfusuyla Akdeniz'i çevrelemektedir (UNEP/MAP, 2012: 16; Yıldız, 2003: 56; Kedikli ve Çalagan, 2014: 121-123).

Dünya haritasına bakıldığında Akdeniz Havzasının ve Ortadoğu coğrafyasını oluşturan bir bölümün tam olarak dünyanın merkezinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum, Akdeniz'in jeopolitik olarak dünya anakarasının merkezinde yer aldığının ifadesidir. Literatürde bazı yazarlar “mediterranean” kavramının “dünyanın merkezi” anlamına karşılık geldiğini savunmaktadır. Akdeniz Havzası, enerji nakil hatlarına hâkim konumu nedeniyle jeopolitik öneme sahiptir. Diğer bir ifadeyle söz konusu enerji olduğunda Akdeniz kilit role sahiptir. Hidrokarbon rezervleri bakımından zengin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile enerjiye bağımlı sanayileşmiş Avrupa arasında köprü vazifesi görür. Bunun yanı sıra Süveyş Kanalı, Çanakkale ve Cebelitarık Boğazı gibi stratejik su yollarına hâkim olması, küresel güçlerin Akdeniz'e olan ilgisini daha da arttırmaktadır. Son dönemde Doğu Akdeniz'de varlığı iddia edilen hidrokarbon potansiyel Akdeniz'e olan ilgiyi canlı tutmaktadır (Yaycı, 2012: 10; Putten, 2016: 337; Rosenthal, 1982: 1; Yıldız, 2003: 56).

² Arnavutluk, Bosna Hersek, Cezayir, Fas, Fransa, Güney Kıbrıs, Hırvatistan, İspanya, İsrail, İtalya, Karadağ, Libya, Lübnan, Malta, Mısır, Monako, Slovenya, Suriye, Tunus, Türkiye ve Yunanistan (Cebelitarık, Filistin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti dâhil edilmiştir).

³ CIA, World Factbook, Erişim adresi: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/>, (erişim tarihi: 15.10.2020).

⁴BM, World Population Prospect 2019, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, (erişim tarihi: 15.10.2020).

Akdeniz sahip olduğu tarımsal, ticari ve turizm potansiyelleri önemli stratejik unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Akdeniz Havzasında hayati bir ekonomik etkinlik olarak ön plana çıkan turizm, potansiyelleri bakımından dünyanın geri kalanına göre öncü konumdadır. Öyle ki dünya genelindeki turizm faaliyetlerinin yaklaşık %30'luk bir bölümü Akdeniz'de gerçekleşmektedir. Diğer bir ifadeyle hemen hemen her üç turistten birisi Akdeniz'deki destinasyonlardan birisini tercih etmektedir (Satta, 2004: 59-60).

Genellikle 'medeniyetlerin beşiğı' olarak adlandırılan Akdeniz Havzası, köklü bir tarihi geçmişe, eşsiz doğal ve kültürel mirasa sahiptir. Tarih boyunca kaşiflerin, seyyahların ve tüccarların uğrak noktası olan, Akdeniz, dünyanın en önemli ticaret merkezlerinden birisi olmuştur. Bu başat rol Osmanlı İmparatorluğunun, Akdeniz'de egemen olması ve coğrafi keşiflerle birlikte sekteye uğrasa da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla yeniden deniz ticaretindeki eski ihtişamına kavuşmuştur. Halen dünya deniz ticaretinin üçte biri Akdeniz'de gerçekleşmektedir (Yıldız, 2008: 47; Aygün, 2017: 4; EEA, 2014: 32).

Dünyanın en değerli denizlerinden biri olan Akdeniz, tarih boyunca yoğun bir biçimde insan etkileşimine maruz kalmıştır. Akdeniz, onu çevreleyen uygarlıklar için deyim yerindeyse yaşam kaynağı olmuştur. Yaşamsal aktivitelerin sürdürülmesinde, ticari faaliyetlerde ve uygarlıkların gelişiminde önemli roller üstlenmiştir. Akdeniz, sahip olduğu kaynaklar ve eşsiz ekosistemiyle ondan yararlananlara tarihin her döneminde artı değer üretmiştir. Havza genelinde nüfus artışına paralel olarak artan kıyı yerleşimleri, ticari balıkçılığın ve deniz ticaretinin yoğunlaşması, kaynakların yoğun kullanımı ve turizm faaliyetleri ekolojik yaşam üzerinde ciddi baskılara yol açmaktadır (UNEP/MAP, 2012: 11-18).

Akdeniz gerek demografik karakteristikleri gerekse gelişme seviyeleri bakımından aralarında derin bir ayrım söz konusu olan ve birbirinden oldukça farklı iki dünyayı ayıran nadir fiziki sınırlardan birisidir. Binlerce yıldır ortak bir coğrafyaya ve tarihe sahip, Akdeniz'in birbirine bağladığı insanlar; siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıklarına rağmen kader birliği ortak paydasında buluşmaktadır. Bölge, sahip olduğu bu çeşitlilik sayesinde dünyanın geri kalanını temsil eden bir örneklem niteliğindedir (Margat ve Valee, 2000: 1).

Bu çalışmada, Akdeniz'e kıyısı bulunan ülkeler ve siyasi sınırları, çalışmanın örneklemine oluşturacaktır. Dört bölümden oluşacak bu çalışmada Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Sosyoekonomik Niteliklerinde Değişimler ve Beklentiler (1950-2100), nicel ve nitel veriler yardımıyla disiplinler arası yaklaşımla ele alınacaktır. İlk bölümde nüfus ve nüfus coğrafyasına ilişkin kavramsal bir çerçeve çizilecektir. Bunun yanı sıra nüfus sayımları ve nüfus teorileri konularına değinilecektir. İkinci bölümde Akdeniz Havzası ülkelerinin nüfus

dinamikleri ve yapısal özellikleri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Üçüncü bölümde nüfusun sosyoekonomik özellikleri ve nüfusa ilişkin gelecek projeksiyonları incelenecektir. Dördüncü ve son bölümde ve nüfus yapısını etkileyen ve nüfus yapısından etkilenen Akdeniz Havzası ülkelerinin güncel sorunları irdelenecektir.

Bu tez, bir saha çalışmasından ziyade ikincil veri kaynakların çıktılarının karşılaştırmalı olarak analiz edildiği bir çalışma olacaktır. Akdeniz Havzasında yer alan ülkelerde nüfus sayımlarının standart dönemler halinde yapılmaması nedeniyle, nitelikli bir analiz yapılabilmesi adına Birleşmiş Milletler (BM) Nüfus Fonunun verileri esas alınacaktır. Bununla birlikte sosyoekonomik özelliklerin inceleneceği üçüncü bölümde BM Kalkınma Fonu, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankasının kurumsal kaynaklarından da faydalanılacaktır. Yukarıda da değinildiği gibi Akdeniz’e kıyısı bulunan 24 devlet bulunmaktadır. Ancak KKTC’nin uluslararası statüsü nedeniyle BM istatistiklerinde KKTC ve GKRY birlikte ele alınmaktadır. Bu nedenle bu iki ülkeye dair istatistikler KKTC ve GKRY olarak ele alınacaktır. Buna ek olarak bazı spesifik nüfus istatistiklerinde Cebelitarık ve Monako gibi ülkelere ilişkin istatistikler yer almamaktadır.

Bu tez ile birlikte, dağınık halde bulunan Akdeniz Havzası ülkelerine ilişkin nüfus ve sosyoekonomik verileri bütüncül ve monolitik bir yapıya kavuşacağı için faydalı bir çalışma olması beklenmektedir. Çünkü nüfus ve sosyoekonomik yaşama ilişkin istatistik çalışmaları yapan kurum ve kuruluşlar ya tek tek ülke bazlı ya da Kuzey Afrika, Batı Avrupa, Doğu Avrupa, Ortadoğu gibi kümeler halinde istatistikler açıklamaktadır. Dolayısıyla doğrudan Akdeniz Havzası ülkelerine ilişkin veri paketleri yer almamaktadır. Örneklemin büyüklüğü ve çok çeşitli unsurları bir arada barındırması araştırmaya değer bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle gelecekte bu alandaki araştırmalara basamak oluşturması bakımından, kayda değer bir çalışma olması beklenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NÜFUS ve NÜFUS COĞRAFYASI KAVRAMLARININ TEORİK ÇERÇEVESİ

Bu bölümde ilk olarak nüfus ve nüfus coğrafyası kavramları teorik olarak ele alınacaktır. Daha sonra nüfus çalışmalarında birincil veri kaynakları kabul edilen nüfus sayımları ve tarihsel perspektifle birlikte nüfus teorileri açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1.Nüfus ve Nüfus Coğrafyası Kavramları

Bugün olduğu gibi geçmişte de dünya üzerinde en çok ilgi duyulan fenomenlerden bir tanesi ‘insan nüfusu’ olmuştur. Toplumlar, belirli bir mesafe kat edene dek yalnızca nüfusun niceliksel yönleriyle ilgilenmişlerdir. Ancak modern anlamda nüfus sayımlarının XIX. yüzyılın sonlarına ve XX. yüzyılın başlarına denk geldiği bilinen bir gerçektir. Araştırmacılar, tarihin bir bölümünde yaşayan insan sayısını bulmak için projeksiyonlardan ve yaklaşık değerler üzerinden yapılan kestirimlerden faydalanmıştır. Yapılan tahminlere göre klasik eski çağda, dünyada genelinde yalnızca iki yüz elli milyon insan yaşıyordu. Bu sayı, XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ikiye katlanarak beş yüz milyona ulaşmıştı. XVII. yüzyıla kadar nispeten az olan ve yavaş ilerleyen dünya nüfusu; tıp, toplum sağlığı gibi alanlarda ilerlemeye ve beslenme rejiminin gelişmesine paralel olarak artış trendine girmiştir. 1850’li yıllara gelindiğinde Sanayi Devriminin de lokomotif etkisiyle dünya nüfusu 1 milyarı, 1940’ta ise bu sayı ikiye katlanarak iki milyarı bulmuştu. XX. yüzyılda iki büyük ve yıkıcı savaşa maruz kalan insanoğlunun mevcudu geçen otuz beş yıl içerisinde yeniden ikiye katlanmış ve 1975’te bu sayı tam olarak 4 milyara ulaşmıştı. Bugün, geline nokta 7,8 milyara ulaşan insan nüfusunda son yüzyılda gerçekleşen ve dramatik boyutlara ulaşan artış, araştırmaya değer bir olay olarak ön plana çıkmaktadır. Son yetmiş yıl içerisinde üçe katlanan insan nüfusundaki meydana gelen artışın, yarattığı toplumsal, ekonomik ve siyasal değişimleri hesaba kattığımızda bu önemin derecesi bir kat daha artmaktadır (George, 1991: 7; Newbold, 2014: 1; Şahin, 2018: 41; Tümertekin ve Özgüç, 2019: 218) ⁵.

Dünya nüfusunun tarihsel süreç içerisindeki serüvenini incelediğimizde; nüfusun devamlı surette bir devinime ve değişime tabi olduğunu; nüfusun, aritmetik gerçeklikten ziyade gerek siyasal gerek iktisadi gerekse toplumsal açıdan coğrafi bir soyutlama göstergesi olduğunu görmekteyiz. Bu aritmetik gerçeklik ancak mekânsal dağılışıla birlikte anlamlı bir yapıya bürünebilir. Öyle ki yeryüzünde gerçekleşen her doğum olayı, yerel imkânlar dâhilinde dünyanın farklı coğrafyalarında farklı anlamlar içerir. Mekânsal dağılışıyla bağlı olarak yaşam

⁵BM, World Population Prospect 2019, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/> (erişim tarihi:30.10.2020).

süreleri, yaşam kalitesi ve refah düzeyleri bölgeden bölgeye değişiklik gösterir (George, 1991: 7-8).

Nüfusun mekânsal dağılışı, nüfus ve doğal çevre arasında var olan etkileşimi göstermesi bakımından önemli bir belirleyicidir. Coğrafyanın pek çok fiziki ve beşerî faktörü, nüfusun mekânsal dağılımı üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkiye sahiptir. Dünya genelinde nüfusun dağılımı incelendiğinde, homojen bir dağılımın olmadığı kolaylıkla fark edilebilir. Bazı bölgelerde nerdeyse hiç yerleşime rastlanmazken bazı bölgelerde ise kitleler halinde nüfus yığılmalarının olduğu görülür. Dünya nüfusunun %80’lik bir bölümü karaların yalnızca %20’sinde yaşamaktadır. Örneğin, 2020 yılı verilerine göre toplamda 12,12 milyon kilometrekarelik yüzölçümüne sahip Çin ve Hindistan’da 2,76 milyar insan yaşarken, daha büyük yüzölçümüne (16,3 milyon kilometrekare) sahip Rusya’da yalnızca 144 milyon insan yaşamaktadır. Bir diğer örnekte ise; fiziki koşulların insan yaşamına olanak tanımadığı ya da çetin koşullar altında yaşamın mümkün olduğu Avusturalya, İzlanda, Moğolistan gibi ülkelerde kilometrekareye yalnızca 1 kişi düşerken, Monako gibi ülkelerde kilometrekareye 28.100 kişi düşmektedir. Bu durum, genellikle doğal ve tarihsel faktörlerin yardımıyla açıklanmaktadır (George, 1991: 9; Bulut, 2000: 32; Aksu, 1998: 2019).

İnsanoğlunun varoluşundan günümüz modern toplumuna kadar geçen zamanda, en çok ilgi duyulan meselelerden birisi olan nüfus; temelde bir yeryüzü bilimi olmakla birlikte odağında insan olan Coğrafya Biliminin temel inceleme alanlarından birisidir. Coğrafya, en genel tanımıyla, yerküredeki doğal, sosyal ve ekonomik olguları insanla ve toplumla ilişkilendirerek açıklamaya çalışan bilimdir. Coğrafya, Fiziki Coğrafya ve Beşerî Coğrafya olmak üzere iki anabilim dalından oluşur. Beşerî Coğrafyanın alt dallarından birisi olan Nüfus Coğrafyası oldukça öneme sahip bir çalışma alanıdır. Nüfus coğrafyasının herkesin üzerinde uzlaştığı tek bir teorisinin, metodolojisinin ya da tanımının olduğunu söylemek oldukça güçtür. Ancak herkesin hemfikir olduğu nokta; nüfus üzerine çalışmalar yapan, Coğrafya Disiplini’nin bir alt alanı olduğudur. İnsan nüfusunun mekânsal dağılışını ve bu dağılışa etki eden faktörleri coğrafya disiplini perspektifinden inceleyen Nüfus Coğrafyası, aynı zamanda nüfusa konu olan toplumsal yapıları ve etkileşimlerini, ekonomik faktörleri de dikkate alarak açıklar, nüfuslanmayı tetikleyen unsurları bir bütün halinde ele alır. Nüfus coğrafyası oldukça karmaşık bir yapıya sahip olmakla birlikte, zaman içerisinde değişim gösteren dinamik bir bilim alanıdır. Nüfus kavramını ise, belirli bir zaman diliminde belirli bir bölgede yaşayan insan mevcudunun sayısal ifadesi olarak tanımlayabiliriz. Nüfus yapısı ve çevre arasında bağlantı kuran Nüfus Coğrafyası, nüfusun dağılışını ve bunun arka planında yatan doğal, beşerî ve ekonomik faktörleri konu edinir (Doğanay vd., 2016: 1-5; Sertkaya Doğan, 2019: 27; Woods, 1986: 13).

Belirli bir coğrafyada yaşayan insanların sayısını ifade etmenin ötesinde anlam taşıyan nüfus kavramı, tarih boyunca devinim gösteren dinamik bir olgu olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla nüfus, istatistiksel ve matematiksel ifadelerden ziyade, araştırma yapılan bölgeye ilişkin kritik bilgiler üreten önemli bir veri kaynağı olarak karşımızda durmaktadır. Bu verileri; toplumsal hayattan ekonomiye, eğitimden sağlık hizmetlerine, askerlikten kentleşmeye dair geniş bir yelpazede ele almak mümkündür. Bir bölgeye ilişkin nüfus özellikleri ve nüfus potansiyelleri tespit edilirken aynı zamanda insan kaynağı profilini ortaya konulmaktadır. Bu durum nüfus bilimine hayati bir fonksiyon yüklemektedir (Akbaş, 2020: 1).

Trewartha'ya (1969) göre Nüfus Coğrafyacısının nüfus araştırmalarındaki temel motivasyonu, mekânsal dağılımdaki bölgesel farklılıkları anlamak olmalıdır. Bunun yanı sıra Nüfus Coğrafyası alanında literatüre yön veren yazarlara göre araştırmacı, nüfus yapısında meydana gelen değişimler ve yapısal özelliklerin dağılışının yanı sıra, nüfusa ilişkin büyüklük ve niteliklerin (demografik, ekonomik, sosyal) mekâna bağlı şekillenmesini açıklamak için mekânsal analizleri kullanır. Bununla birlikte göç ve nüfus temelli sorunlara ilişkin çözüm önerileri getirir (Tümertekin ve Özgüç, 2019: 212).

Bir ülkede yaşayan nüfus miktarı aynı zamanda o ülkenin canlı dokusunun da bir göstergesidir. Öyle ki bu canlı doku zaman içerisinde değişime uğrayabilir, artabilir ya da azalabilir. Dolayısıyla ifadeden de anlaşılacağı üzere “canlı doku”, başlı başına dinamik bir olgudur. Bu doku sosyokültürel, ekonomik ve jeopolitik boyutlara sahiptir. Nüfus yapısında meydana gelen nicel ya da nitel değişimler ile o ülkede gerçekleşen siyasal, ekonomik ve sosyokültürel olaylar arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Nüfus gerek nicelik gerekse nitelik bakımından devamlı surette değişim gösterir. Öyle ki her geçen an doğum olayları nedeniyle nüfusta artışlar yaşanmakta benzer şekilde ölüm olayları nedeniyle de azalışlar yaşanmaktadır. İlk bakışta münferit bir olay olarak nitelendirilebilecek bu durum, uzun vadede nüfus yapısında ve miktarında ciddi değişim ve dönüşümlere yol açabilecektir (Atasoy, 2013: 15; Tandoğan, 1998: 4).

İktisatta büyümenin ön plana çıkan temel faktörleri olarak; sermaye birikimi, doğal kaynaklar, iş gücü, teknoloji ve örgütlenme başlıkları sıralamak mümkündür. Bunlardan işgücü faktörü, insan faktörüyle bir diğer ifadeyle nüfus ve nüfus yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Bu noktadan hareketle, bir ülkede yaşayan nüfus miktarı ve o ülkedeki nüfusun yapısal özellikleri ile iktisadi büyüme arasında sıkı bir bağ olduğunu söylemek mümkündür. Benzer şekilde sosyoekonomik yapıya ilişkin yapılan analizlerde, problemlerin teşhisinde ve çözümünde nüfus yapısı temel bir analiz birimi olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla nüfusun, sosyal ve

ekonomik planlamalarda önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Nüfus hem arzı hem de talebi yaratıyor olması nedeniyle İktisat Bilimi için de önemli bir çalışma alanıdır. Nüfusu yalnız ekonomik yaklaşımlarla ele almak eksik bir girişim olacaktır, çünkü nüfus sosyal, kültürel ve siyasal yönleri de olan bir kavramdır (Tandoğan, 1998: 2; Güneş, 2009: 127; Erdinç, 2018: 27-32).

Tarih boyunca nüfus, “siyasi bir güç kaynağı” olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle nüfus, uluslararası ilişkilerde ve jeopolitik teorilerde stratejik bir güç unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Devletler, nüfus büyüklüklerinin belirli seviyelere ulaşmış olması durumunda büyük devlet olarak kabul edilir. Her dönem nüfus büyüklüğüyle askeri güç ve ekonomik güç arasında bağlantı kurulmuştur. Ülkeler, uluslararası diplomaside bu durumu lehlerine kullanabilecekleri bir fırsat olarak görmektedir. Ancak nüfusun “siyasi bir güç kaynağı” olabilmesi için homojen bir yapıda olması, diğer bir ifadeyle etnik çeşitliliğin toplam nüfus içerisinde sınırlı oranda olmasıdır. Günümüzde küreselleşme ve teknolojiye çığır açan gelişmelerle birlikte nüfusun salt büyüklük bakımından güç kaynağı olduğunu söylemek oldukça zordur. Ancak, gelişmiş teknolojik ve ekonomik bir altyapıyla birlikte nüfus güç kaynağı olarak adlandırılabilir. Nüfus yapısının ve büyüklüğün ülkeler için taşıdığı önemi aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Doğanay vd., 2016: 19-27; Şahin, 2018: 19):

- a) Nüfus, ülkeler için güç kaynağıdır ve varlıklarını devam ettirebilmeleri için gerekli bir unsurdur.
- b) Üretim faaliyetlerinin temel taşı olan işgücü nüfusun ta kendisidir.
- c) Nüfusun yapısal özelliklerini, büyüklüğünü, zamansal ve mekânsal boyutunu iyi hesaplayabilmekle yapılan planların başarısı arasında sıkı bir bağlantı vardır.
- d) Yönetim ve hizmetler ancak nüfus yapısını iyi bilmekle başarıya ulaşabilir.
- e) Nüfusa ilişkin değişkenlerin bilinmesi, nüfusun iç dinamiklerinden kaynaklanacak olası sorunları önlemede politika üretenlere yardımcı olur.

Kültür, tarih boyunca toplumların maddi ve manevi birikimlerinin bir sonucudur. İnsan ya da toplum sahip olduğu kültürün özünü oluşturur. Bu nedenle toplumlar kültür faunasından bağımsız bir şekilde değerlendirilemez. Bu ifadeden yola çıkarak nüfus ve kültür arasında sıkı bir bağ olduğunu söyleyebiliriz. Belirli bir toplumda nüfus yapısını, zaman içerisinde gerçekleştirdiği değişimi, nüfusun niteliklerini ve göç olaylarını adlandırmaya ve açıklamaya çalışırken mutlak surette kültürel dinamiklerin de hesaba katılması gereklidir (Gülmez, 2019: 3).

Bu noktada, Nüfus ve Nüfus Coğrafyası kavramlarıyla yakın ilişkiye sahip demografi kavramını açıklamak faydalı olacaktır. Demografya olarak da adlandırılan demografi kavramının etimolojik kökenlerini incelediğimizde; Antik Yunanca *demos* (halk-nüfus) ve *graphie* (yazmak-çizmek) sözcüklerinden türediğini görüyoruz. En yalın haliyle nüfus bilimi olarak tanımlayabileceğimiz demografi; yeryüzünde yaşayan insan topluluklarının sayısında meydana gelen artışları, nüfusun belirli periyotlarda ulaştığı büyüklüğü, yapısal özelliklerini ve gelişimini inceleyen bir bilim dalıdır. Benzer şekilde nüfus coğrafyası ise nüfusun dağılışı ve nedenlerini inceler. Demografi, nüfus araştırmalarında sıklıkla istatistiki yöntemlere başvurur. Nüfusa ilişkin istatistiki veriler, yaşamsal olaylar, nüfusun dağılışı, göç olayları ve nüfusun sosyoekonomik özellikleri temel inceleme alanlarıdır. Demografi bilimi temel ilgi alanı, nüfus ve yaşamsal olaylarla ilişkin gelişmelerdir. Bu tanımlardan hareketle, demografinin yalnızca nüfusun istatistiksel analizlerle odaklanmadığını aynı zamanda nüfusun yapısal özellikleri, dağılışı ve değişimini açıklamaya ve anlamlandırmaya çalıştığını ifade edebiliriz. Demografi biliminde temel analiz birimi toplum içerisinde hayatlarını sürdüren bireylerdir. Ancak salt birey temelli analizlerle nüfusa ilişkin çıkarımlarda bulunmak imkânsızdır. Bu noktada önemli olan nüfusu meydana getiren bireylerin benzerlikleridir. Demografi ve Nüfus Coğrafyası tanımlarından da anlaşılacağı üzere, her iki bilim dalı arasında net bir ayrım yapmak oldukça güç olacaktır (Altaş, 2017: 135; Tandoğan, 1998: 4-5).

1.2.Nüfus Sayımları

Nüfusa dair istatistiki verilerin, yaşamsal olaylara ilişkin kayıtların gerek yaşam pratiği gerekse bilimsel ve teorik çalışmalar açısından önemi oldukça büyüktür. Hem işgücü arzının kaynağı hem de talebi yaratan nüfus olduğu için modern devletlerde politika üretim sürecinde sosyoekonomik ve askeri politikalarda muhakkak nüfus dinamikleri dikkate alınır (Güneş, 2009: 127; Başbüyük, 2018: 204; Tandoğan, 1998: 9).

Nüfusa ilişkin veriler genellikle nüfus sayımları yoluyla elde edilir. Nüfusu sayımlarını, belirli bir bölgede, önceden kararlaştırılmış bir zaman aralığında yaşayan tüm bireyleri kapsayacak şekilde demografik, sosyal ve ekonomik bilgilerin kaydedildiği, işlendiği ve sunuma hazır hale getirildiği süreçler olarak tanımlayabiliriz. Nüfus sayımları, nüfusun yapısal özelliklerini ve iç dinamiklerini anlamada ve açıklamada faydalanan çok değerli süreçlerdir. Nüfusa ilişkin veriler, bu verilerden yararlanan kesimler için farklı farklı anlamlar içerir. Yöneticiler, siyasetçiler, planlama uzmanları, girişimciler ve bilim insanları için bu veriler oldukça önemlidir. Çünkü günlük hayatta karşılaşılan birçok durum, olaylar ve olgular ile

nüfusun potansiyel yapısı arasında sıkı bir ilişki söz konusudur (Tümertekin ve Özgüç, 2019: 214; Başbüyük, 2018: 204; Şahin, 2018: 13).

Geçmişten günümüze kadar devletler, çeşitli amaç ve beklentiler doğrultusunda nüfus sayımları yapmıştır. Tarihte ilk nüfus sayımlarının M.Ö. 4000’li yıllarda Babil ve Çin’de yapıldığı bilinmektedir. Roma İmparatorluğunda, M.Ö. 435 yılında savaş dönemleri istisna olmak üzere beş yılda bir nüfus sayımı yapılmasını kararlaştırmıştır. Ancak bu sayımların etkinliği ve verimliliği modern nüfus sayımlarıyla kıyaslanmayacak derecedeydi. XVIII. yüzyılda Fransa ve İngiltere sömürgecilik politikaları bağlamında nüfus sayımları yapmıştır. Nüfus sayımlarının nitelik ve kapsam bakımından bugünkü formuna yakın bir seviyeye ulaşması ancak XX. yüzyıl başlarında mümkün olmuştur. Dünya genelinde yapılan ilk dönem nüfus sayımlarının ortak noktalarından birisi, sayımların güvenilirliğine ilişkin kaygılardır. Bir diğer ortak nokta ise ilk dönem sayımlar daha çok asker sayılarının ve vergi mükelleflerinin belirlenmesi için yapılıyordu ve nitelik bakımından bugünkü formundan oldukça uzak durumdaydı (Şahin, 2018: 29-30; Tümertekin ve Özgüç, 2019: 214-2015).

Çağdaş nüfus sayımlarında nüfusun dinamiklerine ilişkin değişkenleri tespit edebilmek için nüfus veriler hayati öneme sahiptir. Bilim ve teknolojiye paralel olarak nüfus sayım parametreleri çeşitlenmiş ve sayım işlemleri daha güvenilir bir yapıya bürünmüştür. Böylelikle nüfus sayımları, vergi mükellefleri ve asker sayılarının tespitinde kullanılan bir mekanizmadan; nüfusu oluşturan bireylerin yaş, cinsiyet, medeni durum, kariyer, ekonomik durum ve yerleşim kayıtlarının tespit edildiği işlevsel bir mekanizma haline gelmiştir. Nüfus sayımlarında dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, sayımlarda kullanılan soru formlarının o ülkenin sosyoekonomik ve mekânsal yapısına ve koşullarına uygun olarak hazırlanması, soru formlarının süreklilik taşıması, siyasi kaygı güdülmeden biçimlendirilmesi gerektiğidir (Tümertekin ve Özgüç, 2019: 218; Doğanay vd., 2016: 53; Şahin, 2018: 31).

Nüfus sayımlarında yaygın olarak iki kayıt yöntemi kullanılır. Bunlardan ilki olan *de facto* yönteminde bireyler, sayım esnasında bulundukları yerleşim biriminin nüfus kayıtlarına işlenir. İkinci olan *de jure* yönteminde ise bireyler resmi ikametinin bulunduğu bölgenin nüfus kayıtlarına işlenir. Dünya genelinde nüfus sayımlarında tam olarak bir standart yakalanamamıştır. Sayım işlemlerinin benzer standartlara göre gerçekleşmesi adına, BM ülkelere anket formlarında uygulanması için anahtar kavramlar önermektedir (Şahin, 2018: 32; Tandoğan, 1998: 9-10).

1.3. Nüfus Teorileri

İnsanlık tarihi boyunca toplumsal kesimlerin birçoğu tarafından, nüfusa ilişkin olaylara ve olgulara ilgi duyulmuş ve gelişmeler yakından izlenmiştir. Filozoflar, din bilginleri, yazarlar ve daha niceleri, nüfusa ilişkin olay ve olguları diğer gelişmelerle de ilişkilendirerek anlamlandırmaya ve açıklamaya çalışmışlardır. Tarih boyunca yapılan bu çalışmalar, nüfus teorileri ve politikalarının altyapısını oluşturmuştur. Nüfus ile ekonomik, kültürel, sosyal ve diğer faktörler arasındaki karşılıklı etkileşimi açıklamaya yarayan kuramlar bütünü olarak ifade edebileceğimiz nüfus teorilerinin; olay ve olguları farklı perspektiflerden ele alan, biyolojik, ekonomik ve kültürel olmak üzere üç alt bölümü bulunmaktadır. Biyolojik teoriler, insan nüfusunun artışı etkileyen faktörlerle, diğer canlıların popülasyonundaki artışında etkili olan faktörlerin aynı olduğunu savunur. Daha çok demografik gelişimle ilgilenen kültürel teoriler, nüfus artışı kültürel faktörler yardımıyla açıklamaya çalışır. Ekonomik teoriler ise, nüfus ve kıt kaynaklar arasında bağlantı kurmaya çalışır. Coğrafya Biliminde hâkim yaklaşım ise ekolojik yaklaşımdır; insan ve doğal çevre arasındaki etkileşime odaklanır (Tümerterkin ve Özgüç, 2019: 240; Güneş, 2009: 127).

Nüfus teorilerinin geçmişini Antik Çin ve Yunan'a kadar dayandırmak mümkündür. Çinli Filozof Konfüçyüs, şayet nüfus büyüklüğü ve ekilebilir araziler arasında bir denge kurulmaz ise, toplumun mutlak surette yoksullaşacağını savunmuştur. Benzer biçimde Platon, ideal bir devlet arayışında olduğu ünlü eseri Devlet'te; devlet tarafından planlanan ideal bir nüfus büyüklüğünden bahseder. Eserinde nüfusun; savaşımlara, salgın hastalıklara ve diğer faktörlere göre planlanması gerektiğini öne sürmüştür. Aristoteles ise yoksulluğu önlemek için nüfus artışının kontrol edilmesi gerektiğini belirtmiş bu doğrultuda bir takım doğum kontrol önerileri sunmuştur (Platon, 2005: 163; Başar, 2013: 8; Tümerterkin ve Özgüç, 2019: 240).

Orta Çağın ünlü düşünürü İbn-i Haldun, Mukaddime adlı eserinde nüfusu; dönemsel hareketlilik gösteren, dinamik yapıya sahip bir olgu olarak tanımlamıştır ve ekonomik, siyasal ve psikososyal faktörlerle arasında sıkı bir bağlantı olduğunu vurgulamıştır. Haldun, nüfus artışına paralel olarak toplumsal iş bölümünün de artacağını, refah seviyesinin yükseleceğini ve bunlara ek olarak askeri gücün artacağını savunmuştur. Nüfus artışı ve yaşam süresinde iyileşme parametreleriyle refah seviyesi, beslenme şartları ve doğal şartlar (iklim) arasında ilişkiyi ortaya koymuştur (Sertkaya Doğan, 2019: 39).

XV.-XIII. yüzyıllar arasında Avrupa kıtasında özellikle Batı Avrupa'da hâkim ekonomik doktrin Merkantilizmdi. Ünlü iktisatçı Adam Smith'in isim babalığını yaptığı Merkantilizme göre iyi beslenmiş bir nüfus, bir ülkenin en değerli hazinesidir. Bu doktrine göre uluslararası

ticarete ve sanayiye önem veren ülkeler, gelişen sanayiye iş gücü sağlamak ve güçlü bir orduya sahip olabilmek için nüfus artışına yönelik politikalar izliyordu. Bunun yanı sıra nüfus artışına bağlı olarak artan ve ucuzlayan iş gücü, üretim maliyetlerinin düşmesini ve uluslararası ticarete rekabet avantajı sağlıyordu (Adaçay, 2018:32-37).

Merkantilizme tepki olarak yine Avrupa menşeli Fizyokrasi doktrininde nüfus, üretim ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Merkantilizmin, nüfus artışının, üretim ve refah artışını beraberinde getireceği tezine karşı çıkmakla birlikte Fizyokratlar, üretim ve refah artışının sonrasında nüfus artışına taraftar olmaktadır. Bununla birlikte Fizyokrasi’de, sosyal ve ekonomik hayatta Tanrısal (doğal) düzen hâkim düşüncedir. Devletin sosyal ve ekonomik hayata dolayısıyla da nüfus politikaları üretmesine karşı çıkmaktadırlar (Adaçay, 2018: 46).

Klasik İktisat Okulunun önde gelen temsilcilerinden birisi olan Thomas R. Malthus, nüfus politikalarına, doğadaki kaynakların kıtlığı perspektifinden bakmıştır. Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme adlı eserinde; devletler tarafından kontrol edilmediği sürece nüfusun, geometrik bir biçimde artış gösterdiğini (1- 2- 4- 8- 16 -32 -64 -128 -256 -512) belirtmektedir. Fakat buna karşılık olarak insan yaşamını sürdürmeye yardımcı araçların diğer bir ifadeyle fizyolojik gereksinimleri karşılayacak ürünlerin aritmetik olarak artacağını (1- 2- 3- 4- 5- 6- 7- 8- 9- 10) varsaymaktadır. Bu nedenle nüfus artışının sürekli kontrol edilmesi ve ancak yaşamsal kaynakların artışı oranında sınırlı bir nüfus artışı yaklaşımı izlenmesi gereklidir (Malthus, 2018: 31-44).

Malthus’a göre geçim kaynaklarının olduğu her yerde nüfus devamlı surette artacaktır. Nüfusun tarihsel seyri Malthus’un bu önermesini desteklemektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde 25 yıl içerisinde nüfusun ikiye katlandığını öne sürerek her 25 yılda nüfusun ikiye katlanacağını ancak ürünlerin gelecek 25 yılda dört katına çıkmayacağını belirtmiştir. Malthus, nüfus artışının iki şekilde kontrol altına alınabileceğini varsaymaktadır. İlk olarak doğum kontrol önlemlerinin yaygınlaştırılması ve geç yaşta evliliği teşvik edilmesidir. İkincisi ise doğal faktörlerin nüfusu kısıtlamasıdır; kıtlık, salgın hastalıklar, doğal afetler, kazalar ve ölümler vb. Malthus, devletlerin yoksullara yardım yapmasına karşıdır, çünkü ona göre bu durum sorunları daha da derinleştirmekte yoksulluğu kronik hale getirmektedir (Malthus, 2018: 31-44; İslatince, 2018: 67).

Malthus’un nüfus teorisi, zaman içerisinde yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Sosyalist teorisyen Fourier’in, Falanster olarak adlandırdığı ideal kolektif toplum düzeninde, Falansterlerin (Falanster toplumu üyeleri) ulaşmış oldukları mali ve ahlaki erdemler sayesinde, Robert Malthus’un nüfus teorisi geçerliliğini yitirecektir. Çünkü burada üretime katılan

insanlar, daha çok gelir ve tasarruf elde etmek için değil insan olmanın getirdiği erdemler ve değerlerle ön plana çıkacaktır. Bir diğer sosyalist teorisyen Owen, uygun çevresel koşulların varlığı ve uygun bir teorik altyapıyla birlikte insan üretkenliğinin dolayısıyla da üretim yapısının daha da güçleneceği ve bu durumun kıtlık şiddetini azaltabileceği, nihai olarak da aşırı nüfus olgusunun önemsizleşeceğini varsaymaktadır. Sismondi ise, kapitalist sistemlerde gerçekleşen nüfus artışlarının ücretleri azaltacağı ve bu durumun talepler üzerinde daralmaya yol açacağını, sonuç olarak da işsizlik sorununun baş göstereceğini savunmaktadır (Tiryaki, 2018: 86-88).

Thomas R. Malthus'un nüfus teorisini bütünüyle reddeden, Karl Marks'a göre nüfus artışının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir olumsuz etkisi bulunmaz, çünkü esas problem kapitalist sistem ve onun yapısal özelliklerinden kaynaklıdır. Marks'a göre işgücünü dolayısıyla da nüfusu sınırlandıran temel faktör yetersiz sermaye birikimidir. Sermaye artışına bağlı olarak iş gücüne olan talepte artış yaşanacak, buna paralel bir şekilde ücret artışları yaşanacaktır. Tüm bunların sonucu olarak sermayenin kâr payında azalışlar meydana gelecektir. Ücret artışları beraberinde nüfus artışlarını ve iş gücü arzındaki artışları getirecek, bu durum karların sıfırlanmasını önlemede denge mekanizması oluşturacaktır (İslatince, 2018: 67; Güneş, 2009: 135; Şahin, 2018: 69).

Bir diğer nüfus teorisi, İsveçli iktisat teorisini Knut Wicksell'e atfedilen Optimum Nüfus Teorisidir. Wicksell'e tezine göre toplumlar, kişi başına düşen milli gelir en üst seviyeye ulaştığı noktada, nüfus artışını sınırlandırmaya yönelik politika izlemeye başlamalıdır. Nüfus kontrolü gerek bireysel gönüllü çabalarla gerekse devlet teşviki aracılığıyla gerçekleştirilmelidir. Optimum nüfus bir diğer ifadeyle ideal nüfus büyüklüğü, ülkelerin mevcut üretim ve kaynak kapasiteleriyle besleyebileceği nüfus kapasitesini ve nüfus kapasite haddini ifade eder. Ülkelerin optimum nüfus büyüklüğüne ilişkin genel bir kural olmamakla birlikte, her ülkenin kendi öznel koşulları çerçevesinde değerlendirme yapılır (Güneş, 2009:135; Sertkaya Doğan, 2019: 41; Tandoğan, 1998: 21).

İlk defa Warren Simpson Thompson tarafından ortaya atılan Demografik Geçiş Teorisine göre, geçmişte yüksek doğurganlık seviyelerinin, yüksek ölüm oranlarıyla birlikte seyrettiği toplumlarda, demografik geçiş süreciyle birlikte düşük doğum ve ölüm oranları görüldüğü yeni bir evreye geçilmiş olur. Bu teori, sanayi öncesi ve sonrası toplumlarda yapılan iki yüz yıllık bir analizin ürünüdür. Yapılan analizlerde tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte doğum ve ölüm oranlarında düşüş gözlemlenmiştir. O halde doğum ve ölüm oranları ile ekonomik

büyüme arasında ters bir ilişki olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz (Başar, 2013:19; TÜSİAD, 1999: 21).

XX. yüzyılın en önemli demografi teorisyenlerinden birisi olan Danimarkalı Ekonomist Ester Boserup, klasikleşen Tarımsal Büyümenin Koşulları adlı eserinde, Maltus'un nüfus teorisini farklı bir perspektiften ele almıştır. Malthus'a göre nüfus büyüklüğünün sınırı, kullanılabilir kaynaklar ölçüsünde anlam bulmaktaydı. Buna göre tarımsal tekniklerde yaşanacak gelişmeler, nüfusun hızlı bir biçimde artmasına imkân verebilir. Boserup 1965 yılında yayımladığı eserinde, faktörleri ve faktörler arasındaki ilişkileri değiştirerek; nüfus baskısının tarımsal üretimde ilerlemeye neden olacağını ortaya koymuştur. Boserup teorisini tarihsel bir örneklerle desteklemektedir. Tarihte yaşanan nüfus artışlarına bağlı olarak insanlar gübreleme, nadas, sulama gibi zirai yöntemleri; saban-pulluk gibi tarımsal araçları keşfetmiştir (Gilbert, 2005: 108).

İKİNCİ BÖLÜM

AKDENİZ HAVZASININ ÜLKELERİNİN NÜFUS COĞRAFYASI ve ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde BM tarafından hazırlanan *Dünya Nüfus Beklentisi 2019* raporuna göre; Akdeniz Havzasında nüfusun tarihsel gelişimi, nüfus değişimi, nüfusun yapısal özellikleri ve nüfusun mekânsal dağılışı konuları ele alınacaktır. Nüfus değişimi başlığı altında; nüfus artışı ve arka planında yer alan faktörler incelenecektir. Nüfusun yapısal özellikleri bölümünde; nüfusun yapısal özellikleri olarak yaş ve cinsiyet yapıları, kültürel ve ekonomik özellikler olarak da eğitim durumu, iş gücüne katılım oranları ve etnokültürel yapı açıklanmaya çalışılacaktır. Son olarak nüfusun mekânsal dağılışı konusu ele alınacaktır.

2.1. Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Tarihsel Gelişimi

Tarih boyunca uygarlıkların güç mücadelesine sahne olan Akdeniz, XX. yüzyılda önemli gelişmelere ve büyük değişimlere sahne olmuştur. İnsanlık tarihinin en büyük trajedilerinden birisi olarak kabul edilen II. Dünya Savaşı sonrasında, dünyada olduğu gibi Akdeniz’de de önemli siyasi olaylar yaşanmıştır. XX. yüzyılın ortalarına kadar İngiltere, Fransa, İtalya ve İspanya gibi dönemin hegemon devletlerinin kolonisi durumunda olan Suriye, Lübnan, Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Kıbrıs gibi ülkeler, savaş sonrası gelişen konjonktürün etkisiyle bağımsızlıklarını elde etmeye başladılar. İlk olarak, Fransız işgali altındaki Suriye ve Lübnan, 1941 yılında bağımsızlığını ilan etti. Ancak bağımsızlık süreci, 1946 yılında Fransız ordusunun her iki ülkeden de çekilmesine dek sürdü. 1911-1943 yılları arasında İtalyan işgalinde kalan Libya, II. Dünya Savaşı esnasında Fransa işgaline uğramış ve bağımsızlığını elde ettiği 1951 yılına kadar bu ülkenin işgalinde kalmıştır. 1912-1956 yılları arasında Fransa ve İspanya işgalinde kalan Fas ve Fransız işgali altındaki Tunus ise 1956 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur. 1954 yılında Fransızlara karşı başlatılan Cezayir bağımsızlık mücadelesi, bağımsızlığın kazanıldığı 1962 yılına dek sürmüştür ve yüz binlerce Cezayirli’nin yaşamına mal olmuştur. Son olarak İngiliz sömürgesi altındaki Kıbrıs 1960 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlık sonrası Kıbrıs’ta yaşanan ve Rumların Enosis ideali çerçevesinde gelişen şiddet hareketleri, 1974 yılında Türkiye’nin garantör ülke sıfatıyla adaya müdahalesine yol açmıştır. Adada 1974 yılından bugüne fiili iki ayrı yönetim yapısını barındıran *de facto* bir durum söz konusudur (Cleveland, 2008: 257; Arı, 2019: 31-36; Yılmaz, 2017: 91-92; Kavas, 2018: 50-55).

Akdeniz Havzasına ilişkin bir diğer önemli siyasi gelişme; Soğuk Savaş sonrası Balkanlarda yaşanan siyasi olaylar ve etnik temelli çatışmalardır. 1918 yılında kurulan Yugoslavya, 1990’lı yılların başında dağılma sürecine girmiş ve Balkanlarda 2008 yılına kadar devam edecek çalkantılı dönemin başlamasına neden olmuştur. İlk olarak 1991 yılında

Hırvatistan ve Slovenya eş zamanlı olarak ve 1992 yılında Bosna Hersek bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bağımsızlık sonrası Bosna Hersek'te yaşanan Boşnak, Hırvat ve Sırp güçleri arasındaki çatışmalar 1995 yılına değin sürmüştür. Yugoslavya'nın bakiyesi durumundaki Sırbistan Karadağ'da; Karadağ bölgesinde 2006 yılından yapılan referandum sonucu, Karadağ bağımsızlığını kazanmıştır. Böylece Akdeniz Havzasında siyasi sınırlar son şekline ulaşmıştır (Özey ve Bozkurt, 2012: 47-51).

Akdeniz Havzasında XIX. ve XX. yüzyıllarda Avrupa'dan Filistin topraklarına doğru gerçekleşen kitlesel haldeki Yahudi göçleri yaşanmıştır. Özellikle Doğu Akdeniz'de demografik yapıyı ve siyasal dinamikleri derinden etkileyen bu göçler sonucu kurulan İsrail Devleti ve ona karşı bloklaşan Arap ülkeleri arasında var olan itilaflar; 1948, 1967 ve 1973 yıllarında üç büyük Arap-İsrail savaşının yaşanmasına neden olmuştur. Bu savaşlar nedeniyle Doğu Akdeniz'de uzun yıllar istikrarsız bir ortam oluşmuş ve çok sayıda Filistinli bulundukları yerleri terk ederek mülteci konumuna düşmüştür. Benzer bir durum 1990'lı yıllarda Balkanlarda gerçekleşmiştir. Yaşanan siyasal gelişmeler ve çatışmaların yol açtığı ekonomik ve siyasi istikrarsızlık göç hareketlerini tetiklemiştir. 2010 yılında başlayan ve kısa sürede Arap Dünyasını etkisi altına alan Arap Baharı ve 2011 yılında yaşanan Suriye iç savaşı kitlesel halde göç hareketlerine neden olmuştur. Suriye ile Libya Arap Baharından en çok etkilenen ülkeler olmuştur. Arap Baharı sonrası yaşanan toplumsal olaylar ve Libya yönetiminin sert tutumu toplumsal krizi daha da derinleştirmiştir. Derinleşen olaylar sonucunda NATO Libya'ya askeri müdahalede bulunmuştur. NATO'nun desteğiyle birlikte Libya'da iktidar değişimi gerçekleşse de bu durum, günümüze kadar süren siyasi istikrarsızlığın başlangıcı olmuştur (Çalış ve Önsoy, 2012: 4-10; Kurşun, 2019: 21-23; Dağ, 2019: 154; Cleveland, 2008: 281).

Akdeniz Havzasında Levanten kıyıları, siyasi istikrarsızlıklar ve çatışmalarla öne çıkan bir bölgedir. Öyle ki Filistin meselesi ve Suriye iç savaşı halen güncelliğini koruyan sorunlardır. Bunun yanı sıra Lübnan'da 1975-1990 yılları arasında; iç savaşa ve dış müdahalelere kadar varan önemli siyasi olaylar yaşanmıştır. 1970 yılında Kara Eylül Olayları olarak bilinen ve Filistinli mültecileri göçe zorlayan Marunî ayaklanmaları, 1976 Lübnan iç savaşına Suriye müdahalesi ve 1978 İsrail müdahalesi ülke yakın tarihindeki önemli siyasi gelişmelerdir. Ülkedeki iç savaş 1989 yılındaki Taif Antlaşmasıyla son bulmuş, yaklaşık 15 yıl süren Lübnan iç savaşı, 144.000'den fazla insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur (Cleveland, 2008: 425-426; Kurşun, 2019: 22; Dağ, 2019: 76-79).

Akdeniz Havzası, tarihin her döneminde uygarlıklar için bir cazibe merkezi olduğunu ifade edebiliriz. Bu nedenle havza nüfusu sürekli ve belirgin bir biçimde büyüme kaydetmiştir.

Yakın geçmişte kaydedilen nüfus büyüklüklerini incelediğimizde bu ifadenin daha da somut bir hal aldığını görmekteyiz. Bugün, dünyada yaklaşık 7,8 milyar insan yaşamını sürdürmektedir. Dünyanın geri kalanı için önemli bir jeopolitik ve stratejik coğrafya olan Akdeniz’de ise yaklaşık 522 milyon insan yaşamaktadır. Bu verilere göre, dünya nüfusunun yaklaşık %6,7’sinin Akdeniz’de yaşadığını söylemek mümkündür. Tablo 1’de 1950-2020 yılları arasında ülkelerin nüfus büyüklüklerine, havza geneli nüfusa ve dünya nüfusuna ilişkin veriler yer almaktadır. İlk dikkat çeken husus; Akdeniz Havzası toplam nüfusunun dünya nüfusu içindeki payı, zaman içerisinde kademeli bir şekilde azalış göstermiştir. Öyle ki 1950 yılında Akdeniz Havzası toplam nüfusu, dünya nüfusunun %8,12’sini oluşturmaktayken; bu oran 2020 yılında %6,69’a kadar gerilemiştir. Bu bilgidен hareketle Akdeniz Havzası toplam nüfusunun dünya nüfusundan daha az büyüme kaydettiğini söyleyebiliriz (Tablo 1).

Havza nüfusunun tarihsel seyrini incelediğimizde karşılaştığımız bir diğer önemli husus, güney ve doğu kıyılarında yer alan ülkelerinin havza nüfusunun büyümesinde lokomotif vazifesi görmesidir. Bu ülkeler sayesinde havza nüfusu devamlı surette büyüme kaydederek dinamizmini korumaktadır. Bu ülkeler arasında Mısır, 102,3 ve Türkiye 84,3 milyona ulaşan nüfusuyla ön plana çıkmaktadır. Geçmişten günümüze nüfus büyüklüklerine göre ülkelerin sıralaması değişime uğramıştır. 1950’ yılında sırasıyla İtalya, Fransa ve İspanya havzanın en yüksek nüfusa sahip ülkeleri iken; 2020 yılında Mısır, Türkiye ve Fransa en yüksek nüfusa sahip ülkeler olarak öne çıkmaktadır (Tablo 1).

Akdeniz Havzasında tarihsel süreç içerisinde kaydedilen nüfus büyümesinin, havza geneline homojen bir dağılım göstermediğini söylemek mümkündür. Havza genelinde ülkelerin nüfusları genellikle artmaktayken; Balkan Ülkelerinde 1990’lı yıllarda nüfus azalışları izlenmiştir. Bu durumu Yugoslavya’nın parçalanmasıyla birlikte gelişen istikrarsız yapı ve bölgesel çatışmalarla açıklayabiliriz. Benzer bir biçimde 1993-1999 yılları arasında İtalya’da 1978-1980 yılları arasında Lübnan’da, 1967-1970 yıllarında Filistin’de, 2019 yılında Libya’da ve 2010 sonrası Suriye’de dönemsel nüfus azalışları yaşanmıştır. Lübnan’da nüfus azalışının kaydedildiği dönem iç savaş yıllarına denk gelmektedir. Benzer durum Suriye ve Lübnan için de söz konusudur. Ancak 2002 sonrası Arnavutluk’ta, 2005 sonrası Yunanistan’da ve 2007 yılı sonrası Bosna Hersek ve Hırvatistan’da kaydedilen nüfus azalışları; dönemsellik arz eden bir durumdan daha ziyade nüfusun küçülme eğilimine girdiğinin göstergesidir (Tablo 1).

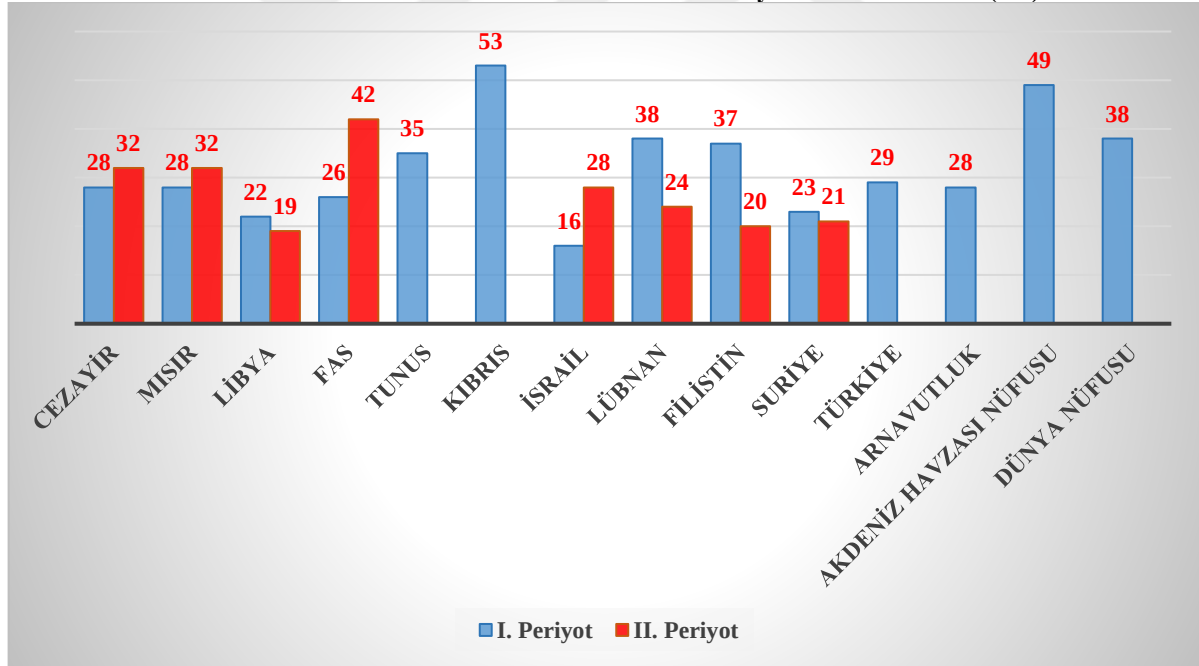
Tablo 1- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Tarihsel Seyri (1950-2020)

Ülke	TOPLAM NÜFUS (x1000)														
	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Mısır	20.452	23.223	26.633	30.433	34.514	38.549	43.309	49.259	56.134	62.334	68.832	75.524	82.761	92.443	102.334
Türkiye	21.408	24.271	27.472	30.973	34.876	39.277	43.976	49.134	53.922	58.486	63.240	67.903	72.327	78.529	84.339
Fransa	41.834	43.411	45.673	48.747	50.764	52.689	53.868	55.255	56.667	57.802	59.015	61.120	62.880	64.453	65.274
İtalya	46.599	48.336	49.700	51.677	53.519	55.265	56.349	56.937	57.048	57.174	56.692	58.281	59.325	60.578	60.462
İspanya	28.070	29.048	30.402	32.146	33.884	35.879	37.698	38.734	39.203	39.787	40.825	44.019	46.931	46.672	46.755
Cezayir	8.872	9.774	11.058	12.551	14.465	16.608	19.222	22.432	25.759	28.758	31.042	33.150	35.977	39.728	43.851
Fas	8.986	10.503	12.329	14.230	16.005	17.796	19.990	22.499	24.807	26.994	28.794	30.456	32.343	34.664	36.911
Suriye	3.413	3.911	4.574	5.373	6.351	7.536	8.931	10.649	12.446	14.345	16.411	18.361	21.363	17.997	17.501
Tunus	3.605	3.944	4.178	4.548	5.064	5.657	6.374	7.330	8.243	9.125	9.708	10.107	10.635	11.180	11.819
Yunanistan	7.669	8.011	8.274	8.454	8.664	9.014	9.627	9.968	10.226	10.746	11.082	11.225	10.888	10.660	10.423
İsrail	1.258	1.692	2.060	2.490	2.814	3.297	3.701	4.035	4.448	5.271	5.946	6.529	7.346	7.978	8.656
Libya	1.125	1.245	1.448	1.733	2.134	2.645	3.219	3.874	4.437	4.949	5.358	5.799	6.198	6.418	6.871
Lübnan	1.335	1.532	1.805	2.092	2.297	2.576	2.589	2.652	2.803	3.528	3.843	4.699	4.953	6.533	6.825
Filistin	932	988	1.069	1.191	1.127	1.324	1.511	1.760	2.101	2.619	3.224	3.578	4.056	4.529	5.101
Hırvatistan	3.850	4.030	4.193	4.329	4.423	4.501	4.598	4.716	4.776	4.617	4.428	4.378	4.328	4.233	4.105
Bosna Hersek	2.661	2.936	3.226	3.536	3.761	3.985	4.180	4.392	4.463	3.829	3.751	3.765	3.705	3.429	3.281
Arnavutluk	1.263	1.420	1.636	1.896	2.151	2.412	2.683	2.970	3.286	3.113	3.129	3.087	2.948	2.891	2.878
Slovenya	1.473	1.527	1.587	1.629	1.670	1.743	1.836	1.945	2.006	1.991	1.988	1.995	2.043	2.071	2.079
KKTC ve GKRY	494	530	573	581	614	650	685	704	767	855	943	1.028	1.113	1.161	1.207
Karadağ	395	444	487	534	520	554	581	614	615	620	614	616	624	627	628
Malta	312	314	313	322	321	322	331	346	362	377	394	405	414	434	442
Monako	20	20	22	23	23	25	27	29	29	31	32	34	36	38	39
Cebelitarık	22	23	23	26	29	30	30	29	29	29	31	33	34	34	34
Havza Toplamı	206.048	221.133	238.735	259.516	279.985	302.333	325.315	350.261	374.578	397.382	419.321	446.091	473.229	497.280	521.814
Dünya Nüfusu	2.536.431	2.773.020	3.034.950	3.339.584	3.700.437	4.079.480	4.458.003	4.870.922	5.327.231	5.744.213	6.143.494	6.541.907	6.956.824	7.379.797	7.794.799

Kaynak: (BM, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, erişim tarihi:01.12.2020)

Akdeniz Havzasında 1950 yılında 206 milyon olarak kaydedilen toplam nüfusun, yaklaşık 49 yıllık bir süreçte ikiye katlandığını görmekteyiz. İncelenen dönem içerisinde dünya nüfusu 38 yılda iki katına ulaşmıştır. Akdeniz Havzasında nüfusun ikiye katlanma süresi dünya ortalamasının üzerinde bir değer ifade etmektedir. Bunun temel nedeni Arnavutluk hariç olmak üzere kuzey kıyılarında yer alan ülkelerinin hiçbirinin incelenen dönem içerisinde nüfusun ikiye katlanma seviyelerine ulaşamamış olmasıdır. Buna karşın güney ve doğu kıyılarında yer alan ülkeler en az bir kez bu seviyeleri yakalamıştır. Grafik 1’de nüfusun ikiye katlanma periyodların ilişkin veriler yer almaktadır. 1950-2020 yılı verilerini karşılaştırdığımızda dünya nüfusunun 3,1 kat büyüdüğünü görmekteyiz. Akdeniz havzasında ise nüfus 2,5 katına yükselmiştir. 1950 yılından bugüne yaklaşık 7 kat büyüyen nüfusuyla İsrail, ilgi çekici bir istatistiğe sahiptir. 6.1 ile Libya, 5,5 ile Filistin, 5,1 ile Suriye ve 5 ile Mısır en hızlı büyüme kaydeden ülkelerdir. Buna karşın kuzey kıyılarında yer alan ülkelerde 1’e yakın değerler söz konusudur. Kuzey kıyılarında nispeten durağan ve durağana yakın bir nüfus büyüklüğünden söz edebiliriz (Tablo 1; Grafik 1).

Grafik 1- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun İkiye Katlanma Süresi (Yıl)

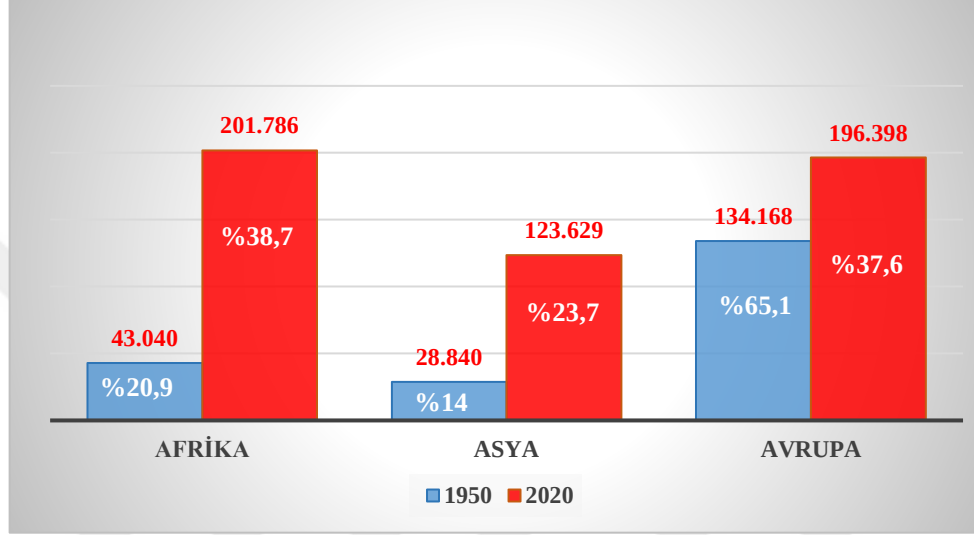

Kaynak: (Tablo 1’den derlenmiştir.)

Tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen en çarpıcı durumlardan birisi de nüfus ağırlık merkezinin zaman içerisinde değişime uğramasıdır. Öyle ki 1950’li yıllarda kuzey kıyılarında yer alan ülkeler, nüfusun ağırlık merkezini oluşturmaktayken; günümüzde güney kıyılarındaki ülkeler toplam nüfus içerisinde hâkim konuma yükselmiştir. 1950 yılında havza nüfusunun %65,1’ini Avrupa ülkeleri, %14’ünü Asya ülkeleri ve %20,9’u Afrika ülkelerinden oluşmaktaydı. Buna karşın 2020 yılında Avrupa ülkeleri aleyhine Afrika ve Asya ülkeleri lehine

ciddi bir dönüşüm söz konusudur. Öyle ki 2020 yılı verilerine göre havzadaki en büyük nüfus kümesini %38,7 ile Afrika ülkeleri temsil etmektedir. Asya ülkelerinin oranı %23,7 ye ulaşırken, Avrupa ülkelerinin payı yaklaşık yarı yarıya azalmış, %37,6'ya gerilemiştir. Bu veriler ışığında nüfus bağlamında Avrupalıların egemen olduğu bir havza yapısından Kuzey Afrikalıların egemen olduğu havza yapısına doğru bir dönüşüm olduğundan söz edebiliriz (Grafik 2).

Grafik 2- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfus Ağırlık Merkezinin Değişimi

Kaynak: (Tablo 1'den derlenmiştir.)

Nüfus ağırlık merkezinin değişimine ilişkin analizi biraz daha derinleştirecek olursak; Tablo 2'de havza nüfusunun yaklaşık %85'ini temsil eden ülkeler ve bu ülkelerin havza nüfusuna oranının yüzdelik payda değişimi görülmektedir. Mısır incelenen dönem içerisinde, nüfus içerisindeki payını yaklaşık iki katına çıkarmış ve havza nüfusunun yaklaşık beşte birini temsil eder hale gelmiştir. Buna karşın Güney Avrupa ülkelerinde belirgin bir düşüş söz konusudur. Özellikle İtalya'nın toplam nüfus içerisindeki payı yarı yarıya azalmıştır (Tablo 2).

Tablo 2- Akdeniz Havzası Ülke Nüfuslarının Havza Toplam Nüfusuna Oranı

Ülke	1950 (%)	2020 (%)
Mısır	9,93	19,61
Türkiye	10,39	16,16
Fransa	20,30	12,51
İtalya	22,62	11,59
İspanya	13,62	8,96
Cezayir	4,31	8,40
Fas	4,36	7,07

Kaynak: (Tablo 1'den derlenmiştir.)

2.2. Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Değişimi

Dünyada olduğu gibi Akdeniz Havzasında da nüfus artışı kaçınılmaz bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Öyle ki 2060 yılına gelindiğinde dünya nüfusunun 10 milyarı; benzer biçimde Akdeniz Havzasında nüfus büyüklüğünün 630 milyonu aşacağı tahmin edilmektedir. Doğurganlık, ölümler ve nüfus hareketliliği gibi parametreler etrafında şekillenen nüfus artışları, bugün karşı karşıya olduğumuz kaynak kullanımına ve çevreye ilişkin sorunlarla birlikte pek çok küresel sorunun temel nedenini oluşturmaktadır. Nüfus artışına ilişkin yaygın bir biçimde kullanılan parametreler aşağıdaki gibi formüle edilmektedir (Newbold, 2014: 2; Haupt ve Kane, 2004: 44)⁶.

$$\text{Nüfus Artış Hızı} = \frac{\text{Doğumlar} - \text{Ölümler} + \text{Net Göç Miktarı}}{\text{Toplam Nüfus}} .100$$

$$\text{Doğal Artış Hızı} = \frac{\text{Doğumlar} - \text{Ölümler}}{\text{Toplam Nüfus}} .100$$

Tarihsel süreçte havza genelinde yaşanan nüfus artışlarını incelediğimizde; ilk etapta dönemsel değişimler ve bölgesel farklılıklar göze çarpmaktadır. XX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen kitlesel haldeki Yahudi göçlerinin İsrail'in nüfus artışına yansması net bir şekilde görülmektedir. 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail savaşının 1965-1970 yılları arasında Filistin nüfus artış oranlarına negatif etki yarattığını izlemekteyiz. Benzer bir durum 1975-1990 yılları arasında Lübnan için de söz konusudur. Her ne kadar belirtilen dönemde Lübnan'da nüfus artışı negatife dönmese de belirgin bir azalma söz konusudur. Libya'da 2010-2015 yılları arasında belirgin bir azalış ve Suriye'de 2010 sonrası dönemde negatife dönen nüfus artış oranları izlenmiştir. Libya ve Suriye'de Arap Baharı sonrası gelişen istikrarsız ortam ve savaş durumu, nüfus artışı üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Siyasi istikrarsızlıkların ve etnik çatışmaların, nüfus artışı üzerinde yarattığı olumsuz etki 1990 sonrası Balkanlarda etkisini hissettirmektedir (Tablo 3).

Havza genelinde nüfus artışlarının homojen bir dağılım göstermediğini söyleyebiliriz. Kuzey kıyılarında yer alan ülkelerin nüfus artış oranları, genellikle havza ve dünya ortalamasının altında seyretmektedir. Buna karşın güney ve doğu kıyılarında yer alan ülkelerde havza ve dünya ortalamasının üzerinde bir nüfus artış eğilimi söz konusudur. İncelenen dönem içerisinde bazı istisnalar haricinde ülkelerin nüfus artış oranlarında kademeli bir azalış söz konusudur. Havza genelinde yaşanan nüfus artışının, doğum ve ölüm olayları gibi ülkelerin

⁶BM, World Population Prospect, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/> (erişim tarihi:01.12.2020).

kendi iç potansiyelinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını anlamada doğal nüfus artış istatistiklerini incelemek yararlı olacaktır (Tablo 3).

Tablo 3- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Yıllık Ortalama Nüfus Artışı

Ülke	Yıllık Ortalama Nüfus Artışı (%)													
	1950-1955	1955-1960	1960-1965	1965-1970	1970-1975	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010	2010-2015	2015-2020
Filistin	1,16	1,59	2,16	-1,12	3,23	2,64	3,05	3,55	4,40	4,16	2,08	2,51	2,21	2,38
Mısır	2,54	2,74	2,67	2,52	2,21	2,33	2,57	2,61	2,10	1,98	1,86	1,83	2,21	2,03
Cezayir	1,94	2,47	2,53	2,84	2,76	2,92	3,09	2,77	2,20	1,53	1,31	1,64	1,98	1,98
İsrail	5,93	3,94	3,79	2,44	3,17	2,31	1,73	1,95	3,40	2,41	1,87	2,36	1,65	1,63
Türkiye	2,51	2,48	2,40	2,37	2,38	2,26	2,22	1,86	1,63	1,56	1,42	1,26	1,65	1,43
Libya	2,04	3,02	3,59	4,16	4,30	3,93	3,70	2,71	2,19	1,59	1,58	1,33	0,70	1,36
Fas	3,12	3,21	2,87	2,35	2,12	2,33	2,37	1,95	1,69	1,29	1,12	1,20	1,39	1,26
Tunus	1,79	1,16	1,70	2,15	2,22	2,39	2,79	2,35	2,04	1,24	0,80	1,02	1,00	1,11
Lübnan	2,76	3,28	2,96	1,87	2,29	0,10	0,48	1,11	4,60	1,71	4,02	1,05	5,54	0,88
Monako	-0,35	2,66	0,73	0,17	1,41	1,19	1,50	0,41	0,86	0,91	1,03	1,02	1,15	0,79
KKTC ve GKRY	1,41	1,56	0,28	1,09	1,14	1,07	0,53	1,71	2,19	1,96	1,71	1,59	0,85	0,78
Malta	0,10	-0,04	0,58	-0,11	0,11	0,56	0,87	0,89	0,81	0,87	0,55	0,47	0,91	0,37
Fransa	0,74	1,02	1,30	0,81	0,74	0,44	0,51	0,51	0,40	0,42	0,70	0,57	0,49	0,25
Slovenya	0,72	0,76	0,53	0,49	0,86	1,04	1,16	0,62	-0,15	-0,03	0,07	0,48	0,27	0,08
Karadağ	2,34	1,88	1,82	-0,54	1,29	0,93	1,11	0,03	0,18	-0,22	0,09	0,25	0,09	0,04
İspanya	0,69	0,91	1,12	1,05	1,14	0,99	0,54	0,24	0,30	0,52	1,51	1,28	-0,11	0,04
Cebelitarık	0,67	0,55	2,14	1,85	0,99	0	-0,62	-0,00	-0,32	1,60	1,33	0,22	0,09	-0,03
İtalya	0,73	0,56	0,78	0,70	0,64	0,39	0,21	0,04	0,04	-0,17	0,55	0,36	0,42	-0,04
Arnavutluk	2,34	2,83	2,95	2,52	2,29	2,13	2,03	2,03	-1,08	0,10	-0,27	-0,92	-0,39	-0,09
Yunanistan	0,87	0,65	0,43	0,49	0,79	1,32	0,70	0,51	0,99	0,62	0,26	-0,61	-0,42	-0,45
Suriye	2,73	3,13	3,22	3,34	3,42	3,40	3,52	3,12	2,84	2,69	2,25	3,03	-3,43	-0,56
Hırvatistan	0,91	0,79	0,64	0,43	0,35	0,43	0,51	0,25	-0,68	-0,84	-0,23	-0,23	-0,45	-0,61
Bosna Hersek	1,97	1,88	1,84	1,23	1,16	0,95	0,99	0,32	-3,07	-0,41	0,08	-0,32	-1,55	-0,89
Dünya (Ort.)	1,78	1,81	1,91	2,05	1,95	1,78	1,77	1,79	1,51	1,34	1,26	1,23	1,18	1,09

Kaynak: (BM, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, erişim tarihi:01.12.2020)

Göç hareketlerinden arındırılmış doğal nüfus artış oranlarına ilişkin veriler Tablo 4'te yer almaktadır. Ülkelerinin nüfus yapısının doğurganlık potansiyelini ve gerçekleşen ölüm olaylarını ortaya koyması açısından önemlidir. Nüfus artış oranları ve doğal artış oranlarına ilişkin verileri karşılaştırdığımızda; kuzey kıyılarında yer alan ülkelerin genellikle göç alan ülkeler olduğunu görmekteyiz. Göç hareketleri bu ülkelerin nüfus artış oranları üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Buna karşın güney ve doğu kıyılarında yer alan ülkelerinde göç hareketleri, nüfus artış oranları üzerinde negatif etkiye sahiptir. İsrail bu istatistikleriyle diğer güney ve doğu ülkelerinden ayrılmaktadır. Filistin, Mısır, Cezayir ve Suriye en yüksek doğal artış hızına sahip ülkelerdir. Öyle ki bu ülkelerde, 2015-2020 yıllarında dünya ortalamasının yaklaşık iki misli doğal artış hızına ulaşılmıştır. Buna karşın Bosna Hersek, Hırvatistan, Yunanistan ve İtalya gibi ülkelerde %4,2'lere varan küçülmeler söz konusudur (Tablo 4).

Tablo 4- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Yıllık Ortalama Doğal Nüfus Artışı (%)

Ülke	1950-1955	1955-1960	1960-1965	1965-1970	1970-1975	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010	2010-2015	2015-2020
Filistin	2,60	2,91	3,53	3,75	3,75	3,82	3,80	3,95	4,09	3,67	3,20	3,05	2,94	2,60
Mısır	2,58	2,78	2,70	2,66	2,52	2,62	2,74	2,69	2,25	2,05	1,88	1,90	2,27	2,07
Cezayir	2,71	2,83	3,01	3,01	3,08	3,17	3,16	2,84	2,29	1,64	1,44	1,84	2,06	2,00
Suriye	3,10	3,19	3,28	3,39	3,65	3,78	3,69	3,37	2,94	2,86	2,68	2,65	2,05	1,85
İsrail	2,67	2,13	1,94	1,89	2,08	1,95	1,71	1,64	1,53	1,53	1,54	1,57	1,60	1,51
Fas	3,11	3,22	3,23	2,98	2,72	2,65	2,66	2,32	2,05	1,67	1,56	1,56	1,60	1,40
Libya	2,04	2,33	3,00	3,64	3,79	3,52	3,05	2,68	2,17	1,81	1,65	1,73	1,65	1,39
Lübnan	2,73	2,79	2,74	2,51	2,37	2,31	2,12	2,05	2,12	1,87	1,43	1,17	1,35	1,33
Tunus	1,89	2,10	2,35	2,55	2,58	2,62	2,54	2,22	1,71	1,32	1,09	1,10	1,27	1,15
Türkiye	2,52	2,52	2,50	2,48	2,50	2,38	2,25	1,90	1,67	1,59	1,43	1,28	1,18	1,08
Arnavutluk	2,34	2,83	2,95	2,52	2,29	2,13	2,03	2,02	1,69	1,26	0,86	0,52	0,54	0,40
KKTC ve GKRY	1,94	1,80	1,77	1,36	1,05	1,10	1,32	1,24	1,12	0,77	0,54	0,49	0,46	0,36
Fransa	0,64	0,64	0,70	0,61	0,53	0,35	0,40	0,41	0,35	0,35	0,39	0,42	0,36	0,20
Malta	1,97	1,73	1,32	0,68	0,72	0,86	0,72	0,82	0,72	0,54	0,27	0,19	0,18	0,16
Karadağ	1,86	1,96	1,90	1,51	1,36	1,19	1,18	1,01	0,83	0,48	0,35	0,28	0,19	0,11
Slovenya	0,99	0,89	0,81	0,67	0,65	0,65	0,43	0,29	0,02	-0,05	-0,08	0,09	0,11	-0,02
İspanya	1,04	1,22	1,24	1,14	1,09	0,95	0,56	0,28	0,13	0,05	0,13	0,28	0,11	-0,05
Bosna Hersek	2,32	2,20	2,13	1,76	1,58	1,32	1,13	0,93	0,51	0,43	0,11	0,00	-0,10	-0,24
İtalya	0,83	0,78	0,87	0,79	0,64	0,33	0,11	0,04	-0,01	-0,06	-0,03	0,00	-0,13	-0,28
Yunanistan	1,05	1,14	1,04	0,93	0,75	0,68	0,49	0,16	0,12	0,07	0,05	0,06	-0,12	-0,30
Hırvatistan	0,91	0,79	0,63	0,44	0,43	0,35	0,27	0,14	-0,07	0,00	-0,22	-0,18	-0,27	-0,42

Kaynak: (BM, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, erişim tarihi:01.12.2020)

2.2.1. Doğumlar

Doğurganlık, nüfus çalışmalarında araştırmacıların en çok ilgi duyduğu konuların başında gelmektedir. Çünkü doğurganlık oranı nüfusun yenilenmesinde ve yaş yapısının şekillenmesinde en temel faktörlerden birisidir. Yüksek doğurganlık seviyelerinin izlendiği nüfus yapılarında, genç nüfusun oranının yüksekliği; düşük doğurganlık seviyelerinde ise yaşlı nüfus oranının yüksekliği kolaylıkla fark edilebilir. Her iki durum da bağımlı nüfus oranının yükselmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, nüfus planlamalarının odaklandığı temel nokta doğurganlık faktörü olmaktadır. Geçmişte yüksek doğurganlık seviyesine sahip toplumlarda bebek patlaması ve yaşam koşullarındaki iyileşme de eklenince nüfus patlaması gibi olaylar yaşanmıştır. Bu başlık altında havza ülkelerinin kaba doğum oranı ve toplam doğurganlık oranı analiz edilecektir. Kaba doğum oranı ve toplam doğurganlık oranı aşağıdaki gibi formüle edilmektedir (Lundquist vd., 2015: 219; Başar, 2013: 101-102).

$$\text{Kaba Doğum Oranı} = \frac{\text{Yıl İçerisinde Gerçekleşen Canlı Doğum Sayısı}}{\text{Toplam Nüfusu}} .1000$$

$$\text{Toplam Doğurganlık Oranı} = \sum_{x=15}^{49} \frac{Dx}{Nx^k} = \sum_{x=15}^{49} dx$$

Tablo 5’te ülkelerin 1950-2020 yılları arasında üç dönem halinde kaba doğum oranı verilerine yer verilmiştir. Genel olarak hem havza ülkelerinde hem de dünyada kaba doğum oranlarında zaman içerisinde belirgin bir düşüş yaşandığını söyleyebiliriz. İncelenen dönemlerin tamamında İsrail ve Kıbrıs; II. dönemde Lübnan; III. dönemde Tunus ve Türkiye dışında güney ve doğu kıyılarında yer alan ülkeler dünya ortalamalarının üzerinde istatistiğe sahiptir. İlk dönem Arnavutluk verileri hariç kuzey kıyılarında yer alan ülkeler dünya ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. İkinci dönem verilerine göre Avrupa ülkeleri kaba doğum hızlarında %57'lere; üçüncü dönem verilerine göre ise %55'lere varan azalışlar kaydedilmiştir. Güney ve doğu kıyılarında yer alan ülkeler her ne kadar her ne kadar zamanla büyük bir düşüş kaydetse de halen dünya ortalamasının üzerinde yer almaktadır (Tablo 5).

Tablo 5- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Kaba Doğum Oranları (‰)

Ülke	I. Dönem 1950-1955	II. Dönem 1985- 1990	III. Dönem 2015-2020
Dünya (Ort.)	36,9	27,4	18,5
Filistin	45,9	45,1	29,4
Mısır	51,4	36,0	26,5
Cezayir	50,1	35,2	24,7
Suriye	50,8	38,6	24,0
İsrail	33,0	22,7	20,4
Fas	51,3	31,2	19,1
Libya	51,0	32,4	19,0
Tunus	45,5	29,1	17,7
Lübnan	40,2	27,2	17,6
Türkiye	49,3	27,8	16,2
Arnavutluk	39,5	26,0	11,8
Karadağ	31,8	17,2	11,8
Fransa	19,1	13,7	11,2
KKTC ve GKRY	27,8	19,6	10,6
Malta	29,0	15,6	9,8
Slovenya	20,9	12,7	9,7
Hırvatistan	22,4	12,5	8,9
İspanya	20,5	10,9	8,5
Bosna Hersek	37,6	16,1	8,2
Yunanistan	20,0	11,0	7,8
İtalya	18,2	10,0	7,6

Kaynak: (BM, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, erişim tarihi:01.12.2020)

Kaba doğum oranında toplam nüfus büyüklüğü esas alınmaktayken, genel doğurganlık oranında ise 15-49 yaş aralığındaki kadın nüfusu referans alınmaktadır. Tablo 6’da havza ülkelerinin toplam doğurganlık oranlarının tarihsel gelişimi üç dönem halinde incelenecektir.

Ülkelerin kaba doğum oranlarındaki benzer eğilimlerin burada da geçerli olduğunu söylemek mümkündür. İncelenen dönem içerisinde, dünyada ve havza genelinde toplam doğurganlık oranlarında kademeli bir düşüş söz konusudur. 1950-1955 yıllarını kapsayan ilk dönemde Cezayir, Filistin, Libya ve Suriye’de kadın başına ortalama 7 ve daha üzeri canlı doğum gerçekleşmiştir ki bu değer az gelişmiş ülkeler ortalamasının da üzerindedir. Kıbrıs ve İsrail istisna olmak üzere güney ve doğu ülkeleri dünya ortalamalarının oldukça üzerindedir. Özellikle Arnavutluk’un öne çıktığı Bosna Hersek, Malta ve Karadağ gibi ülkeler, ilk dönem verileriyle diğer Avrupa ülkelerinden ayrılmaktadır. Günümüzde Cezayir, İsrail, Mısır ve Suriye dünya ortalamasının üzerinde toplam doğurganlık oranına sahip ülkelerdir. Buna karşın Bosna Hersek, İspanya, İtalya ve Yunanistan havzadaki en düşük toplam doğurganlık oranlarına sahip ülkelerdir. Tarihsel süreç içerisinde, Arnavutluk, Bosna Hersek ve Libya gibi ülkeler toplam doğurganlık oranlarında %74'lere varan düşüşler yaşamıştır. Doğurganlık verileri ışığında kuzey ülkelerinde nüfusun yenilenme hızının, güney ülkelerine kıyasla oldukça düşük olduğunu söyleyebiliriz (Tablo 6).

Tablo 6- Toplam Doğurganlık Oranlarının Havza Ülkelerine Göre Değişimi

(15-49 Yaş Aralığındaki Kadın Nüfus Başına Canlı Doğum Sayısı)			
Ülke	I Dönem 1950-1955	II. Dönem 1980-1985	III. Dönem 2015-2020
Filistin	7,38	7,05	3,67
Mısır	6,75	5,49	3,33
Cezayir	7,28	6,32	3,05
İsrail	4,28	3,13	3,04
Suriye	7,23	6,77	2,84
Fas	6,61	5,40	2,42
Libya	7,14	6,68	2,25
Tunus	6,65	4,82	2,20
Lübnan	5,74	3,75	2,09
Türkiye	6,69	4,11	2,08
Fransa	2,76	1,86	1,85
Karadağ	4,35	2,21	1,75
Arnavutluk	6,23	3,41	1,62
Slovenya	2,68	1,93	1,60
Hırvatistan	2,73	1,87	1,45
Malta	4,15	1,97	1,45
KKTC ve GKRY	3,71	2,45	1,34
İtalya	2,36	1,52	1,33
İspanya	2,53	1,88	1,33
Yunanistan	2,48	2,06	1,30
Bosna Hersek	4,82	2,02	1,27
Dünya (Ort.)	4,97	3,59	2,47

Kaynak: (BM, Erişim tarihi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, erişim tarihi:01.12.2020)

2.2.2. Ölümle

Ölümler de doğum olayları gibi nüfus değişimini, nüfusun yapısal özelliklerinin şekillenmesini ve nüfusun yenilenmesini derinden etkileyen yaşamsal olaylar olarak ön plana çıkar. Ölüm olayları yaş, cinsiyet, ırk, meslek grubu ve sosyal sınıf gibi birçok toplumsal faktörlerle yakın ilişkiye sahiptir. Bunun yanı sıra doğal afetler, savaş, salgınlar ve kıtlık gibi faktörlerden de etkilenir. Ölüm olayları hastalıklar, yaşam standartları ve sağlık hizmetleri gibi üzerinde araştırma yapılan topluma ilişkin önemli bilgiler sunar. Bu başlık altına kaba ölüm oranları, bebek ölüm oranları ve ortalama yaşam beklentisi istatistikleri ele alınacaktır. Kaba ölüm oranları ve bebek ölüm oranları aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Şahin, 2018: 89; Haupt ve Kane, 2004: 25-28).

$$\text{Kaba Ölüm Oranı} = \frac{\text{Toplam Ölüm Vaka Sayısı}}{\text{Toplam Nüfus}} \cdot 1000$$

$$\text{Bebek Ölüm Oranı} = \frac{\text{1 Yaş Altı Ölüm Vaka Sayısı}}{\text{Geçerli Yıl İçerisinde Gerçekleşen Canlı Doğum Sayısı}} \cdot 100$$

Kaba ölüm oranlarına ilişkin hazırlanan Tablo 7'ye göre gerek dünya genelinde gerekse Akdeniz Havzasında kaba ölüm oranları 1990'lı yıllara kadar kademeli bir biçimde düşüş göstermiştir. Bu durum, zaman içerisinde elde edilen daha iyi yaşam standartları ve sağlık hizmetlerinde kaydedilen gelişimin bir sonucudur. Ancak bu düşüş, 1990'lı yıllarla birlikte yavaşlamaya başlamış ve kuzey kıyılarında yer alan ülkelerde yerini yeniden yükselişe bırakmıştır. Özellikle İtalya ve Yunanistan'da 2015-2020 dönemi verileri 1950-1955 verilerinden daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Dünyanın büyük bir bölümüne göre daha iyi yaşam standartlarına sahip Avrupa'da 1990'lı yıllara birlikte kaba ölüm oranlarının yeniden artış göstermesini ve Avrupa ülkelerinin havzanın geri kalanına göre daha yüksek kaba ölüm oranına sahip olmasını; toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfus oranının artmasıyla açıklamak mümkündür. En güncel oranları içeren 2015-2020 verilerine göre; %13'lere varan oranıyla Hırvatistan ve yalnızca %3,5'lik oranıyla Filistin havzanın en yüksek ve en düşük kaba ölüm oranına sahip ülkeleridir. Dünya ortalamalarına yakın değerleriyle Arnavutluk diğer Avrupa ülkelerinden ayrılmaktadır. Savaşların insan nüfusu üzerindeki yıkıcı etkisinin somut bir biçimde ortaya koyması açısından Tablo 6'daki veriler oldukça önem arz etmektedir. 1970-1975 yılların arasında Kıbrıs, 1970-1980 yılları arasında İsrail, 1990-1995 yılları arasında Arnavutluk, Bosna Hersek ve Hırvatistan, 2010 sonrası dönemde Libya ve Suriye kaba ölüm

verilerinde gerçekleşen dönemsel nitelikteki artışlar savaşların insanoğlu üzerindeki yıkıcı etkisiyle açıklanabilir (Tablo 7).

Tablo 7- Kaba Ölüm Oranlarının Havza Ülkelerine Göre Değişimi

Ülke	Kaba Ölüm Oranları (x1000)													
	1950-1955	1955-1960	1960-1965	1965-1970	1970-1975	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010	2010-2015	2015-2020
Dünya (Ort.)	19,1	17,4	16,1	13,5	12,0	10,8	10,0	9,5	9,1	8,8	8,5	8,0	7,7	7,5
Cezayir	23,1	21,3	19,4	17,4	15,8	13,3	9,2	6,8	5,9	5,2	4,8	4,6	4,7	4,7
Mısır	25,5	20,9	18,3	16,5	15,3	13,0	11,3	9,1	7,9	6,8	6,5	6,3	6,1	5,8
Libya	30,6	27,6	20,0	15,2	11,4	8,5	6,5	5,6	4,9	4,7	4,6	4,5	5,1	5,1
Fas	20,2	19,3	17,5	15,4	13,6	12,2	10,0	8,1	6,9	6,5	6,1	5,3	5,2	5,1
Tunus	26,6	24,5	21,7	17,7	13,4	10,3	7,8	6,9	5,8	5,5	5,7	6,0	6,3	6,3
KKTC ve GKRY	8,4	7,9	7,1	6,6	8,3	7,9	7,4	7,1	6,9	6,9	6,8	6,8	6,8	7,0
İsrail	6,3	6,0	6,1	6,4	6,7	6,7	6,6	6,3	6,1	6,1	5,8	5,5	5,4	5,3
Lübnan	12,9	11,2	9,8	8,6	7,7	7,3	7,1	6,7	6,0	5,0	4,3	3,9	4,0	4,3
Filistin	20,0	18,4	16,7	14,0	11,2	9,0	6,9	5,6	4,8	4,1	3,7	3,5	3,5	3,5
Suriye	19,8	17,4	14,8	12,2	9,8	7,8	6,2	4,9	4,2	3,9	3,6	3,5	5,5	5,5
Türkiye	24,1	21,8	18,7	16,0	14,1	12,1	10,3	8,8	7,8	6,9	6,2	5,9	5,5	5,4
Arnavutluk	16,1	13,1	9,8	8,5	7,5	6,5	6,2	5,8	6,2	6,1	5,8	6,7	7,0	7,8
Bosna Hersek	14,4	10,8	8,9	7,5	6,6	6,2	6,5	6,8	8,6	8,3	8,5	9,4	10,0	10,6
Hırvatistan	13,3	11,6	10,8	10,6	10,7	11,0	11,4	11,1	11,2	10,9	11,6	11,9	12,2	13,1
Yunanistan	9,5	9,2	8,5	9,3	9,6	9,9	9,5	9,4	9,1	9,1	9,1	9,6	10,2	10,8
İtalya	9,9	9,7	9,9	10,0	9,9	9,9	9,8	9,6	9,7	9,9	9,8	9,7	10,1	10,5
Malta	9,3	8,7	8,8	9,1	9,4	9,3	8,9	7,4	7,0	7,1	7,3	7,6	7,8	8,2
Karadağ	13,2	11,0	8,9	7,8	7,0	6,8	6,8	7,1	7,4	9,3	10,0	10,4	10,1	10,7
Slovenya	11,0	9,8	9,8	10,3	10,3	10,2	10,7	9,8	9,8	9,6	9,5	9,2	9,4	9,9
İspanya	10,1	9,4	8,8	8,6	8,5	8,1	7,8	8,2	8,6	8,9	8,8	8,5	8,5	9,0
Fransa	12,7	11,8	11,3	11,1	10,7	10,3	10,1	9,6	9,2	9,2	8,9	8,6	8,7	9,3

Kaynak: (BM, Erişim tarihi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, erişim tarihi:01.12.2020)

Doğurganlık ve ölüm oranlarına ilişkin istatistikler bebek ölüm oranları birlikte daha da anlamlı hale gelmektedir. Geçmişten günümüze yaygın bir biçimde kullanılan bir referans ölçütü olarak bebek ölüm oranları; araştırma sahasının yaşam koşullarına ve sağlık hizmetlerinin etkinliğine ışık tutan önemli bir istatistiktir. Genellikle bebek ölüm oranları istatistikleri ile ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, yaşam koşulları, sosyal refah düzeyleri, hastalıklar, çevresel koşullar ve nüfusun sağlık yapısına etki edecek diğer faktörler arasında ilişki kurulur. Bu nedenle ülkelerin en çok odaklandığı sağlık istatistiklerinin başında gelmektedir. Geçmişten günümüze tıp alanında gelişmeler ve yaşam koşullarında iyileşmelerle birlikte dünya genelinde bebek ölüm oranları her geçen gün daha da düşmektedir (Reidpath ve Alotey, 2003: 344).

Bebek ölüm oranlarına ilişkin geliştirilen Tablo 8’de 1950-1955 verilerinde; İsrail, Kıbrıs ve Lübnan hariç olmak üzere havzanın güney ve doğu kıyılarında yer ülkelerde dünya

ortalamalarının oldukça üzerinde bebek ölüm oranları kaydedilmiştir. Özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde %254'lere varan oranlar söz konusudur. Benzer bir şekilde Bosna Hersek, Arnavutluk ve Karadağ Avrupa ortalamalarının oldukça üzerindedir. Ancak havza genelinde, tarihsel süreç içerisinde bebek ölüm oranlarında belirgin bir düşüş kaydedilmiş ve 2015-2020 yılları istatistiklerinde havza ülkeleri dünya ortalamasının altına inmiştir. Bebek ölümleri, Cezayir, Fas, Filistin, Mısır ve Suriye'de önemli bir sorun olarak güncelliğini korumaktadır. 1950' yılından bugüne bebek ölüm oranlarında ülkelerin yakaladığı olumlu gelişmeler; elbette ki yaşam koşullarında ve sağlık hizmetlerinde bir iyileşmenin ürünüdür (Tablo 8).

Tablo 8- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Bebek Ölüm Oranları (‰)

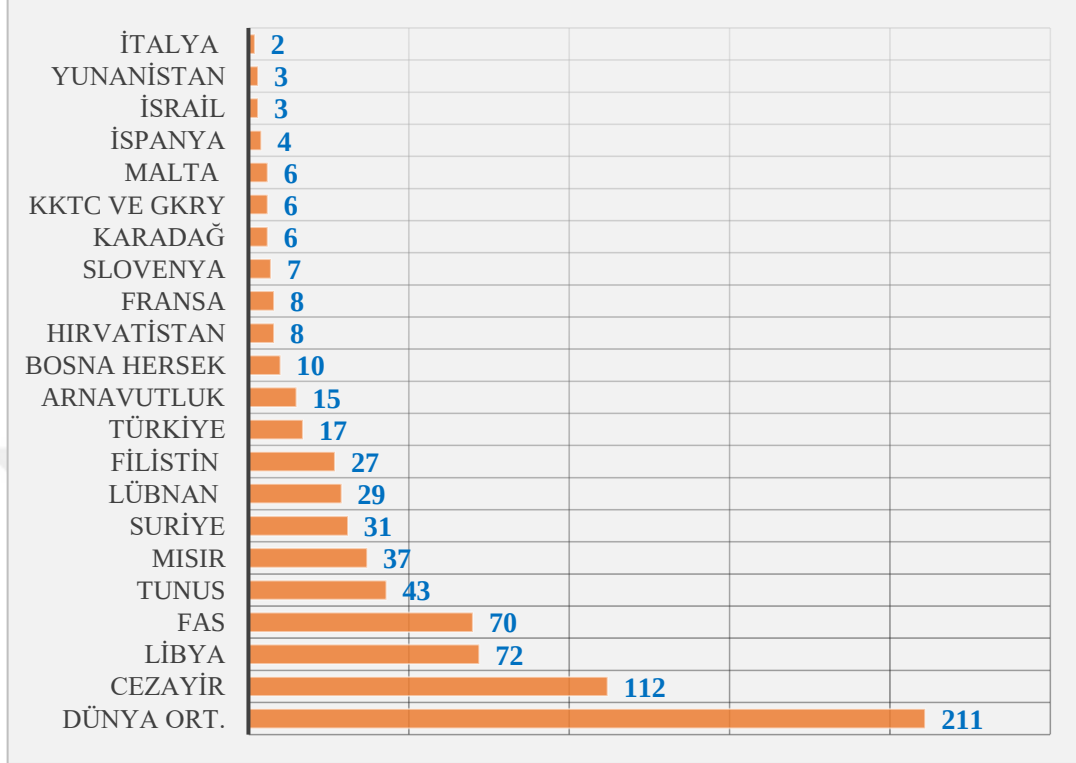
Ülke	1950-1955	1980-1985	2015-2020
Cezayir	163	75	21
Fas	151	84	20
Filistin	141	52	17
Mısır	249	107	16
Suriye	142	43	16
Tunus	232	66	13
Libya	254	51	11
Lübnan	69	35	9
Türkiye	217	95	9
Arnavutluk	145	43	8
Bosna Hersek	189	26	6
Malta	68	12	5
KKTC ve GKRY	65	15	4
Hırvatistan	96	18	4
İsrail	39	14	3
Yunanistan	46	15	3
İtalya	59	12	3
Karadağ	120	26	3
Fransa	44	9	3
Slovenya	23	13	2
İspanya	63	11	2
Dünya (Ort.)	140	75	29

Kaynak: (BM, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, erişim tarihi:08.12.2020)

Ülkelerin yaşam standartlarına ve sağlık hizmetlerine ıssık tutan bir diğer istatistik de gebeliğe bağı ölüm oranlarıdır. Gebelik süresince ve doğumdan sonraki 42. güne kadar gerçekleşen ölümler bu kategoride değerlendirilmektedir. Dünya genelinde gebeliğe bağı ölüm oranlarının %94'ü, düşük ve orta gelirli ülkelerde gerçekleşmektedir. Gebelikte sağlık hizmetlerine erişim noktasında yaşanan eşitsizlikler ölümlerin temel nedeni olarak görülmektedir. Akdeniz Havzasında gebeliğe bağı ölüm oranları dünya ortalamasının oldukça altındadır. Ancak Cezayir, Libya ve Fas yüksek değerlere sahip ülkelerdir. Avrupa ülkelerinde

yüz binde 2'lere varan düşük değerler söz konusudur. Genellikle kuzey kıyılarında yer alan ülkelerin verileri gelişmiş ülke ortalamalarıyla benzerlik göstermektedir (Grafik 3)⁷.

Grafik 3- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Gebeliğe Bağlı Ölüm Oranları (/100.000 Canlı Doğum)

Kaynak: (UNICEF, Trends in Maternal Mortality. Erişim adresi: <https://data.unicef.org/resources/trends-maternal-mortality-2000-2017/>, erişim tarihi:08.12.2020)'den derlenmiştir.

Gelişmiş ülkelerin neredeyse tamamında erkek ölüm oranları kadın ölüm oranlarından daha yüksektir. Öyle ki ölüm oranlarındaki eşitsizlik doğum oranlarındakilerden daha fazladır. Bu nedenle erkek nüfus, kadınlardan daha kısa yaşam süresine sahiptir. Kadınların erkeklerden daha uzun yaşaması genellikle biyolojik ve çevresel faktörlerle açıklanır. Yaşam sürelerinin uzamasında, insanlık tarihinde Sanayi Devrimi önemli bir dönüm noktasıdır. Sanayi Devrimiyle birlikte halk sağlığı alanında kaydedilen gelişmelerle birlikte azalan bebek ölüm oranları, ortalama yaşam sürelerinde artışa neden olmuştur. Geçtiğimiz yüzyıl içerisinde ortalama yaşam beklentilerinde önemli ölçüde artışlar yaşanmıştır. Uzun yaşam süreleri artan doğum oranlarıyla desteklendiğinde nüfus artışı kaçınılmaz hale gelmiştir. Ancak düşük doğum seviyeleriyle birlikte gerçekleşen uzun yaşam süreleri yaşlı nüfus sorununu beraberinde getirmiştir (Clarke, 1972: 77; Newbold, 2014: 20; Lundquist vd., 2015: 152).

Tablo 9'da havza ülkelerinin her iki cinsiyet grubu için doğumda yaşam beklentileri üç dönem halinde incelenmektedir. Dünyada ve havza genelinde tarihsel süreç içerisinde ortalama

⁷ WHO, Maternal Mortality. Erişim adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/maternal-mortality>, (erişim tarihi:08.12.2020).

yaşam sürelerinde belirgin bir iyileşme söz konusudur. 1950-1955 yılları arasında gerçekleşen doğumda yaşam beklentilerinde Mağrip ülkeleri ile Türkiye ve Filistin dünya ortalamalarının altında kalmaktadır. 1980-1985 döneminde ise Mısır, Fas ve Türkiye dünya ortalamasının altında yer alan ülkelerdir. Güncel veriler de ise erkek nüfus doğumda yaşam beklentisinde Mısır, Libya ve Suriye kadın cinsiyet grubunda ise Mısır dünya seviyelerini gerisinde kalmaktadır. 1950 yılından bugüne Tunus, Türkiye ve Libya'nın ortalama yaşam süresi beklentilerinde kat ettiği gelişim dikkate değerdir. İsrail ve Avrupa ülkeleri uzun yaşam süreleri bakımından havzada ön plana çıkmaktadır (Tablo 9).

Tablo 9- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Ortalama Yaşam Beklentisi

Ülke	Doğumda Yaşam Beklentisi (Erkek)			Doğumda Yaşam Beklentisi (Kadın)		
	1950-1955	1980-1985	2015-2020	1950-1955	1980-1985	2015-2020
Dünya (Ort.)	45,49	59,85	69,92	48,49	64,35	74,72
İspanya	62,25	72,92	80,60	66,82	79,20	86,05
Fransa	64,24	70,73	79,44	70,17	78,89	85,36
İtalya	64,61	71,55	81,04	68,37	78,16	85,35
Yunanistan	63,75	71,36	79,48	67,70	77,81	84,48
KKTC ve GKRY	64,79	73,24	78,65	68,72	77,32	82,84
Karadağ	58,13	70,44	74,20	61,29	76,42	79,08
İsrail	67,52	72,88	81,04	70,31	76,38	84,32
Malta	64,41	71,68	80,40	67,25	75,77	84,07
Slovenya	63,00	67,11	78,25	68,10	75,21	83,85
Hırvatistan	59,32	66,58	75,01	63,08	74,58	81,39
Bosna Hersek	52,62	67,80	74,65	54,65	73,44	79,65
Arnavutluk	54,40	68,45	76,73	56,10	73,01	80,10
Lübnan	58,89	66,68	77,02	62,17	70,12	80,77
Suriye	46,30	65,94	65,86	49,02	68,48	77,66
Libya	35,60	63,90	69,90	37,85	67,53	75,74
Tunus	37,77	62,76	74,39	39,90	65,91	78,46
Filistin	44,70	62,89	72,20	48,85	65,55	75,50
Türkiye	38,05	56,80	74,30	44,15	63,87	80,23
Cezayir	42,29	60,11	75,39	43,54	63,04	77,84
Mısır	40,60	57,66	69,52	41,64	62,20	74,08
Fas	44,00	58,05	75,07	47,43	61,10	77,54

Kaynak: (BM, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, erişim tarihi:08.12.2020)' derlenmiştir.

2.2.3. Göçler

Son birkaç yüzyıldır tüm dünyayı etkisi altına alan göçler, toplumsal değişimin en önemli faktörlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Tarih boyunca farklı dilleri konuşan, farklı dinlere mensup, farklı aidiyetten ve kültürlerden insanlar; göç hareketleri sayesinde bir araya gelmiştir. Bu durum sonucu yaşanan kültürlerarası etkileşim nedeniyle melez ırklar ve

melez kültürler doğmuştur. İnsanlar geçmiş yaşam biçimleri ve deneyimlerini, karşılaştıkları yeni ortamdaki deneyimlerle bir potada eriterek yeni yönetim ve yaşam biçimleri oluşturmuştur. Tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen göçler sonucu elde edilen deneyimlerin uzantısı olarak günümüz modern toplumu inşa edilmiştir (Karpas, 2013: 9).

Yapısı gereği durağan olmayan, hareketli ve çok boyutlu bir kavram olan göç olgusu, küreselleşmenin de etkisiyle giderek daha da karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Göç olgusunu daha iyi anlayabilmek adına göç kavramını açıklamakta fayda vardır. En genel haliyle göç kavramı, insanların devamlı ikamet ettikleri idari yerleşim birimlerinden farklı bir idari yerleşim birimine, geçici ya da kalıcı olarak yerleşmek maksadıyla gerçekleştirdikleri nüfus hareketleridir. Nüfus hareketlerinin motivasyonuna ve yönüne göre göç kavramının boyutları da değişmektedir. Kırdan kente, şehirlerarası, uluslararası ve kıtalararası olmak üzere göç hareketlerini geniş bir yelpazede ele almak mümkündür. Göçün farklı bir boyutu olan uluslararası göçü ise; insanların doğup büyüdüğü, vatandaşlık bağıyla bağlı oldukları ülkelerden ayrılıp, geçici ya da kalıcı olarak yerleşmek üzere başka bir ülkeye doğru gerçekleştirdikleri sınır ötesi nüfus hareketleri olarak tanımlayabiliriz. Göç hareketleri sosyal, ekonomik ve politik faktörlerin etkileşiminin bir ürünüdür. Bunlara ek olarak insan hakları ihlalleri ve güvenlik kaygıları diğer belirleyicilerdir. Göçlerle birlikte yeryüzünde nüfus dağılımları sürekli bir biçimde değişime uğramaktadır. Göç hareketlerinin arka planında yer alan itici faktörleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Tümertekin ve Özgüç, 2019: 308-312, Tepealtı, 2020: 4-13).

- a. İnsanları göçe iten faktörlerin başında ekonomik koşullar gelmektedir. İşsizlik, yoksulluk ve daha nitelikli bir yaşam beklentisi,
- b. Politik gelişmeler ve siyasal baskı,
- c. Bölgesel çatışmalar ve savaş durumu,
- d. İklim değişiklikleri, doğal afetler ve çevresel faktörler,
- e. Güvenlik kaygıları.

Göç hareketlerini zaman, dağılım yönü ve nedensellik bağlamında çeşitli sınıflandırmalara tabi tutabiliriz. Göçün sürekli ikamet amacıyla yapılıp yapılmadığına göre mevsimsel ve sürekli göç; bulunan ülke sınırları dâhilinde gerçekleşip gerçekleşmediğine göre iç ve dış göç; göçün bireyin ya da topluluğun rızasıyla yapılıp yapılmadığına göre isteğe bağlı ve zorunlu göç kavramları ön plana çıkar. Göç oranı kavramı ise belirli bir zaman diliminde belirli bir bölgede yaşayan her bin kişiye düşen göçmen miktarını gösterir. Benzer şekilde göç etme oranları da hesaplanır (Şahin, 2018: 108; Haupt ve Kane, 2004: 35-36).

Akdeniz, Afrika ve Asya kıtalarından Avrupa'ya doğru gerçekleşen göç hareketlerinin en önemli geçiş güzergâhını oluşturmaktadır. Her yıl sayıları yüzbinlere ulaşan göçmenler yasadışı yollardan Akdeniz Havzası üzerinden Avrupa'ya ulaşmaktadır ve yine her yıl bu göç hareketleri esnasında çok sayıda insan yaşamını yitirmektedir. Yaklaşık elli yıl öncesine kadar Güney Avrupa'ya ulaşan göçlerin kaynağını genellikle Mağrip ülkeleri oluşturmaktayken; günümüzde Kuzey Afrika, sahra altı ülkelerinden Avrupa'ya doğru gerçekleşen göç hareketlerinde transit geçiş noktasını oluşturmaktadır. Benzer şekilde Mısır, Uzak Asya orijinli göçmenlerin Süveyş üzerinden Avrupa'ya geçişinde önemli bir transit geçiş noktasıdır. Yaklaşık yirmi yıldır Güney Avrupa'dan kuzeye doğru gerçekleşen göçler de söz konusudur. Dolayısıyla zaman içerisinde göç rotalarının fonksiyonel anlamda değişime uğradığından söz edebiliriz (Koser, 2007: 7-62; Sorensen, 2006: 34; ICMPD, 2021: 12-13).

Kritik bir göç güzergâhı olan Akdeniz'in önemini ortaya koyması açısından Avrupa ve Afrika göçmen istatistiklerine kısaca değinmek faydalı olacaktır. Uluslararası Göç Örgütü'nün 2020 yılı verilerine göre Fransa 8,5 milyon, İspanya 6,8 milyon ve İtalya 6,4 milyon göçmene ev sahipliği yapmaktadır. Bununla birlikte 3,3 milyon Faslı, 3,6 milyon Mısırlı, 2 milyon Cezayirli, 902 bin Tunuslu, 185 bin Libyalı ülke sınırları dışında yaşamını sürdürmektedir. Bu istatistikler Akdeniz güzergâhında gerçekleşen göç hareketlerinin boyutlarını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir⁸.

XX. yüzyılın başlarından bugüne Akdeniz Havzasında kitlesel halde dört büyük göç hareketi yaşanmıştır. Bunlardan ilki Türk ve Yunan Devletleri arasında imzalanan antlaşma ile 400 bin Türk ve 1,3 milyon Rum'un karşılıklı mübadeleye tabi tutulmasıdır. İkincisi, Yahudilerin "aliyah" olarak adlandırdığı ve XIX. yüzyıldan itibaren Filistin topraklarına doğru gerçekleşen kitlesel haldeki Yahudi göçleridir. Gertz'e (1947) göre; 1919-1923 yılları arasında 35.101, 1924-1931 yılları arasında 73.435, 1932-1939 yılları arasında 186.097 ve 1940-1945 yıllarında 40.433 Yahudi olmak üzere toplamda 335.066 Yahudi Filistin topraklarına göç etmiştir. İsrail Merkezi İstatistik Bürosu verilerine göre 1948-1951 yılları arasında 687.000 Yahudi; Berthomiere'e (2004) göre SSCB'nin dağılmasıyla birlikte 800.000'den fazla Yahudi Filistin topraklarına göç etmiştir. Kitlesel haldeki Yahudi göçleri zaman içerisinde Filistin topraklarında demografik yapının ciddi bir şekilde değişmesine neden olmuştur (Desille, 2020: 145-147; Cleveland, 2008: 201; Tessler, 2009:267).

⁸ Migration Data Portal, Erişim adresi: https://migrationdataportal.org/data?t=2020&i=stock_abs_origin, (erişim tarihi:16.01.2021).

Üçüncüsü ise Filistin topraklarına gerçekleşen ilk Yahudi göçünden itibaren yaşanan itilaflar ve savaşlar sonucu gerçekleşen Filistinli Arap göçleridir. Kossaifi'ye göre (1989), 1948 Arap-İsrail savaşı sonrasında yaklaşık 725.000 ve 1967 Arap-İsrail savaşı sonrasına yaklaşık 250.000 Filistinli Arap yurtlarından edildi ve mülteci konumuna düştü. Filistin Merkezi İstatistik Bürosu 2010 yılı verilerine dünya genelinde yaşayan Filistinli mültecilerin ve alt kuşaklarının sayısı 7 milyona ulaşmış durumdadır. Zaman içerisinde tırmanarak küresel bir sorun haline gelen Filistinli mülteciler sorunu halen güncelliğini korumaktadır (Bartolomeo, 2011: 1-2).

Tablo 10- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Net Göç Oranları (%)

Ülke	1950-1955	1955-1960	1960-1965	1965-1970	1970-1975	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010	2010-2015	2015-2020
KKTC ve GKRY	-5,4	-2,4	-14,9	-2,6	1,0	-0,4	-8,0	4,7	10,7	11,8	11,7	11,0	4,0	4,2
Türkiye	-0,2	-0,5	-1,0	-1,1	-1,3	-1,2	-0,3	-0,4	-0,4	-0,3	-0,1	-0,1	4,7	3,5
İtalya	-1,0	-2,3	-0,9	-0,9	0,1	0,6	0,9	-0,0	0,5	-1,0	5,8	3,6	5,5	2,5
Malta	-18,7	-17,7	-7,4	-7,8	-6,0	-3,0	1,5	0,7	0,9	3,3	2,8	2,8	7,3	2,1
İsrail	32,1	18,0	18,4	5,5	10,9	3,6	0,1	3,1	18,6	8,7	3,3	7,9	0,5	1,2
Slovenya	-2,7	-1,2	-2,7	-1,8	2,1	3,9	7,2	3,3	-1,7	0,1	1,5	3,9	1,6	1,0
İspanya	-3,5	-3,1	-1,2	-0,9	0,6	0,4	-0,2	-0,3	1,6	4,6	13,7	10,0	-2,2	0,9
Fransa	1,0	3,7	6,0	2,0	2,1	1,0	1,1	1,0	0,4	0,7	3,1	1,4	1,3	0,6
Cezayir	-7,7	-3,7	-4,8	-1,8	-3,3	-2,5	-0,8	-0,8	-0,9	-1,1	-1,3	-2,1	-0,8	-0,2
Libya	0	6,8	5,8	5,0	4,9	3,9	6,4	0,3	0,2	-2,2	-0,7	-4,0	-9,5	-0,3
Tunus	-1,0	-9,4	-6,5	-4,0	-3,6	-2,4	2,5	1,3	3,2	-0,8	-2,9	-0,8	-2,8	-0,3
Mısır	-0,5	-0,4	-0,4	-1,5	-3,1	-2,9	-1,7	-0,8	-1,6	-0,6	-0,2	-0,7	-0,6	-0,4
Karadağ	4,8	-0,9	-0,8	-20,4	-0,7	-2,6	-0,7	-9,8	-6,6	-7,0	-2,6	-0,2	-1,0	-0,8
Fas	0	-0,2	-3,6	-6,3	-6,0	-3,3	-3,0	-3,6	-3,6	-3,8	-4,4	-3,6	-2,2	-1,4
Yunanistan	-1,8	-5,0	-6,1	-4,4	0,5	6,4	2,0	3,5	8,8	5,5	2,0	-6,7	-3,0	-1,5
Hırvatistan	-0,0	-0,0	0,1	-0,1	-0,8	0,8	2,3	1,1	-6,1	-8,3	-0,1	-0,5	-1,8	-1,9
Filistin	-14,3	-13,2	-13,7	-48,6	-5,3	-11,8	-7,5	-4,1	3,0	4,8	-11,2	-5,4	-7,3	-2,2
Lübnan	0,2	4,8	2,1	-6,4	-0,8	-22,1	-16,4	-9,4	24,6	-1,6	25,8	-1,1	41,5	-4,5
Arnavutluk	-0,0	-0,0	-0,0	-0,0	-0,0	-0,0	-0,0	-0,0	-27,7	-11,5	-11,4	-14,4	-9,4	-4,9
Bosna Hersek	-3,6	-3,2	-3,0	-5,3	-4,2	-3,6	-1,4	-6,1	-35,7	-8,4	-0,3	-3,2	-14,5	-6,4
Suriye	-3,8	-0,7	-0,6	-0,5	-2,3	-3,9	-1,8	-2,5	-1,0	-1,7	-4,4	3,7	-54,7	-24,1

Kaynak: (BM, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, erişim tarihi:08.12.2020)

Tablo 10'da Akdeniz Havzasının 1950 sonrası net göç oranları yer almaktadır. İncelenen dönem içerisinde havza genelinde yalnızca Fransa ve İsrail'in net göç oranları pozitif eğilim göstermiştir. 1950-1965 yılları arasında, İsrail'de kitlesel Yahudi göçlerinin de etkisiyle net göç oranları oldukça yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir. Benzer bir durum, Sovyet Yahudilerinin İsrail'e göçünün etkisiyle 1990-2000 dönemi için de geçerlidir. 1950-1970 döneminde Arap-İsrail Savaşlarının negatif etkisi Filistin'in net göç oranlarına açık bir şekilde yansıdığını görmekteyiz. 1975-1990 Lübnan iç savaşı nedeniyle söz konusu dönem içerisinde Lübnan ciddi boyutlarda göç hareketleri izlenmiştir. İç savaş sonrası geri dönüşler sonraki yıllardaki istatistiklere olumlu anlamda yansımıştır. Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte

Balkanlarda yaşanan çatışmalar ve siyasi istikrarsızlıklar; Arnavutluk, Bosna Hersek ve Hırvatistan net göç oranlarında belirgin bir biçimde hissedilmektedir. Arap Baharı sonrası Libya’da ve Suriye’de yaşanan gelişmelerin net göç oranlarına belirgin bir şekilde negatif yansımaları göze çarpmaktadır. Bugün yaklaşık 5,5 milyon Suriyeli ülkeleri dışında mülteci olarak yaşamını sürdürmektedir. Suriyeli mültecilerin 3,65 milyonluk önemli bir bölümü Türkiye’de, 865 bini Lübnan’da ve 130 bini Mısır’da bulunmaktadır (Tablo 10)⁹.

2000’li yıllarla birlikte İspanya ve İtalya’da net göç oranlarında belirgin bir artış söz konusudur. Buna karşın Balkan ülkeleri ve Yunanistan’da son dönemde yüksek göçmen çıkışları yaşanmıştır. Son dönemde gerçekleşen bu göç hareketleri genellikle ekonomik karakterlidir. 2020 yılı verilerine göre 1,1 milyon Yunan, 1,3 milyon Arnavut, 1,7 milyon Bosna Hersekli, 1 milyon Hırvat incelenen dönem içerisinde ülkelerinden göç etmiştir (Tablo 10)¹⁰.

2.3. Nüfusun Yapısal Özellikleri

Geçmişte toplumlar nüfusun yalnızca niceliksel boyutlarıyla ilgilenmekteydi. Günümüz modern toplumlarında ise nüfus büyüklüğünün yanı sıra nüfusun sahip olduğu yapısal özellikler ve nitelikler de önemli hale gelmiştir. Nüfusun yapısal özellikleri, incelenen dönem içerisinde araştırma sahasında yaşayan nüfus büyüklüğünün genel karakteristiğini ortaya koyması açısından önemlidir. Nüfusun yapısal özellikleri kapsamında yaş ve cinsiyet yapısı gibi biyolojik özelliklerinin yanı sıra gelir durumu, eğitim durumu, etnokültürel özellikler, sosyoekonomik özellikler gibi nüfusun sosyal boyutları da ele alınır. Yönetimden ekonomiye, eğitimden sağlık hizmetlerine, altyapıdan planlamaya kadar kısacası pek çok alanda nüfusun niteliksel özelliklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Nüfusun yapısal özellikleri, araştırmacılara nüfusun iç dinamiklerine dair önemli ipuçları sunması bakımından oldukça önemli verilerdir. Bu başlık altında nüfusun yaş ve cinsiyet yapısı, eğitim durumu, bağımlılık ve işgücüne katılım oranları, anadil, din ve etnik özelliklerine ilişkin temel istatistikler ele alınacaktır (Şahin, 2018: 123; Beklan-Çetin, 2019: 129).

2.3.1. Yaş ve Cinsiyet Yapısı

Bu bölümde ilk olarak medyan yaş verileri ele alınacaktır. Medyan yaş istatistiklerinde Akdeniz Havzasında iki farklı kümelenme söz konusudur. Kuzey kıyılarında giderek artan yaşlı nüfus oranı ki bu durum İtalya ve Yunanistan gibi ülkelerde kronik bir problem haline gelmiştir. Güney ve doğu ülkelerinde ise tam tersi bir eğilim hâkimdir. Toplam nüfus büyüklüğü içerisinde genç nüfus oranının yüksekliği belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır. Arnavutluk,

⁹ UNHCR, the Operation Data Portal, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>, (erişim tarihi:16.01.2021).

¹⁰Migration Data Portal, Erişim tarihi: https://migrationdataportal.org/?t=2020&i=stock_abs_origin, (erişim tarihi:01.02.2021).

Karadağ ve Kıbrıs ayrışan değerleriyle kümelerinden uzaklaşmaktadır. Bu veriler ışığında, her iki küme için de geçerli olan şey ise bağımlı nüfus miktarının yüksek olacağıdır. Bu durumun bir takım sosyoekonomik problemleri beraberinde getirmesi olasıdır. Medyan yaş, nüfusun yaş yapısına ilişkin önemli bir göstergedir. Dünya genelinde medyan yaş; 1950 yılında 23,6, 1985 yılında 23,3 ve 2020 yılında 30,9 olarak kaydedilmiştir. 1950 yılı verileri ve 1985 yılı verileri birlikte değerlendirildiğinde; güney ve doğu kıyılarında yer alan ülkelerde dünya medyan yaş eğilimine paralel olarak düşüş yaşanmıştır. 1985 sonrasında havza genelinde ve dünya ortalamalarında artış söz konusudur. Günümüzde 47,3 yıla İtalya, 45,6 yıla Yunanistan ve 45 yıla yakın değerleriyle Hırvatistan, İspanya ve Slovenya oransal anlamda havzanın en çok yaşlı nüfusa sahip ülkeleri olarak dikkat çekmektedir. Buna karşın yalnızca 20,8 yıla Filistin, 24,6 yıla Mısır ve 25,6 yıla Suriye genç nüfusun ağırlıkta olduğu ülkelerdendir (Tablo 11).

Tablo 11- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Medyan Yaş

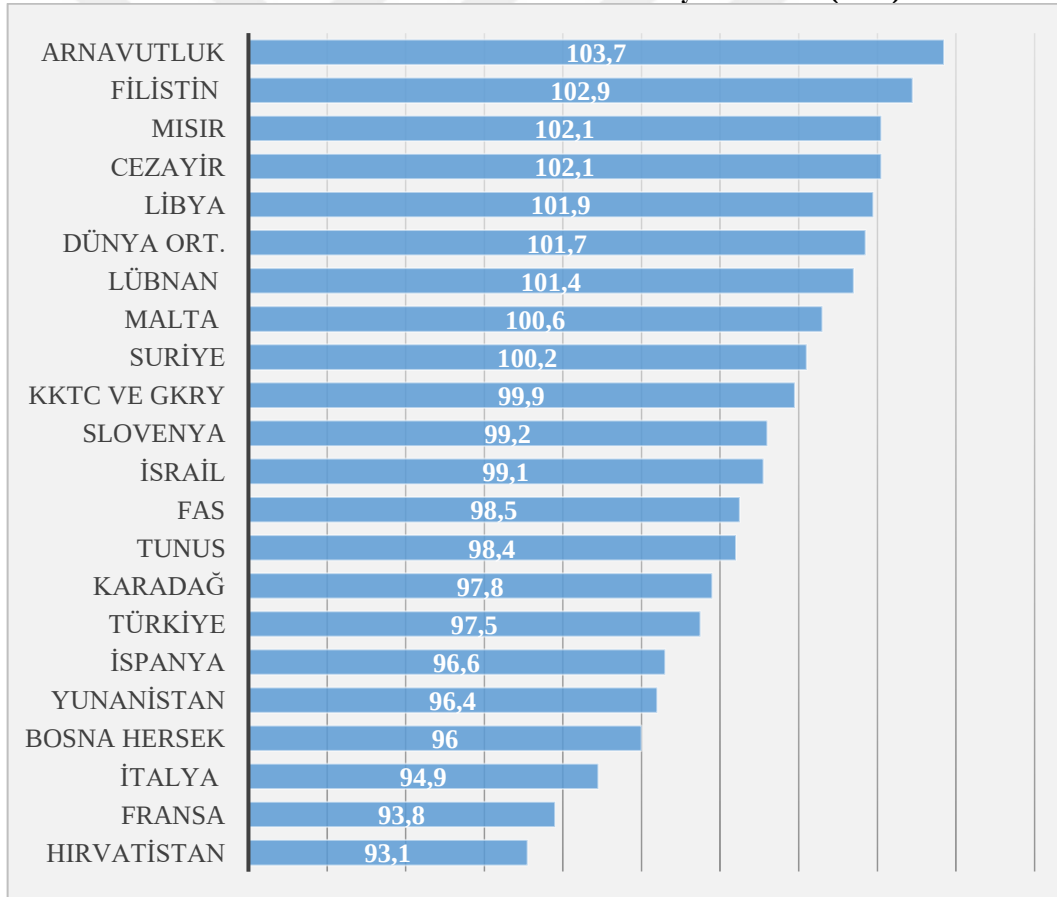
Ülke	Medyan Yaş (Yıl)		
	1950	1985	2020
İtalya	28,6	35,5	47,3
Yunanistan	25,5	33,9	45,6
İspanya	27,5	31,6	44,9
Slovenya	27,7	32,5	44,5
Hırvatistan	27,9	34,3	44,3
Bosna Hersek	20,0	27,3	43,1
Malta	23,7	31,6	42,6
Fransa	34,5	33,6	42,3
Karadağ	21,6	28,3	38,8
KKTC ve GKRY	23,7	29,1	37,3
Arnavutluk	21,2	22,8	36,4
Tunus	20,3	19,9	32,8
Türkiye	19,7	21,0	31,5
Dünya (Ort.)	23,6	23,3	30,9
İsrail	25,5	25,4	30,5
Lübnan	23,2	20,0	29,6
Fas	19,5	18,7	29,5
Libya	21,0	17,4	28,8
Cezayir	19,4	17,1	28,5
Suriye	20,3	15,6	25,6
Mısır	20,5	19,5	24,6
Filistin	17,3	15,5	20,8

Kaynak: (BM, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, erişim tarihi:08.12.2020)

Nüfusun yaş ve cinsiyet yapısına ilişkin bir diğer önemli istatistik cinsiyet oranlarıdır. Grafik 4'e Akdeniz Havzasının 2020 yılı verilerine göre cinsiyet oranları yer almaktadır. Cinsiyet oranı, 100 kadına karşılık gelen erkek sayısını ifade eder ve cinsiyet kompozisyonunu ortaya koyması açısından önemlidir. 2020 yılında dünyada cinsiyet oranı 101,7 olarak

kaydedilmiştir. Cezayir, Filistin, Mısır ve Arnavutluk dünya ortalamasının üzerinde değere sahip ülkelerdir. Buna karşın Fransa, Hırvatistan ve İtalya’da 93,1/100’lere varan oranlar söz konusudur. Tümertekin ve Özgüç’e (2019) göre doğumla birlikte kadın nüfus aleyhine oluşan dengesizliğin, kadınların hayatta kalma noktasında erkeklere göre daha iyi durumda olması ve daha uzun yaşam süresine sahip olması nedeniyle dengeleneceğini öne sürmektedir. Bu nedenle yüksek doğum oranlarına sahip ülkelerde erkek nüfusun fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra cinsiyet oranları göç hareketlerinden etkilenir; Tunus ve Fas’ın diğer Kuzey Afrika ülkelerinden ayrışmasını bu şekilde açıklayabiliriz. Benzer bir şekilde Malta’nın diğer Avrupa ülkelerinden ayrışmasını; erkek nüfus istihdamı ile izah edebiliriz. Arnavutluk ve Malta istisna olmak üzere kuzey kıyılarında yer alan ülkelerde cinsiyet oranının düşüklüğünü yaşlı nüfusun fazla olması ve yaşlı nüfus içerisinde kadın nüfusun ağırlıkta olmasıyla açıklayabiliriz (Tümertekin ve Özgüç, 2019: 272-273; Newbold, 2014: 65-66; Grafik 4).

Grafik 4- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Cinsiyet Oranları (2020)

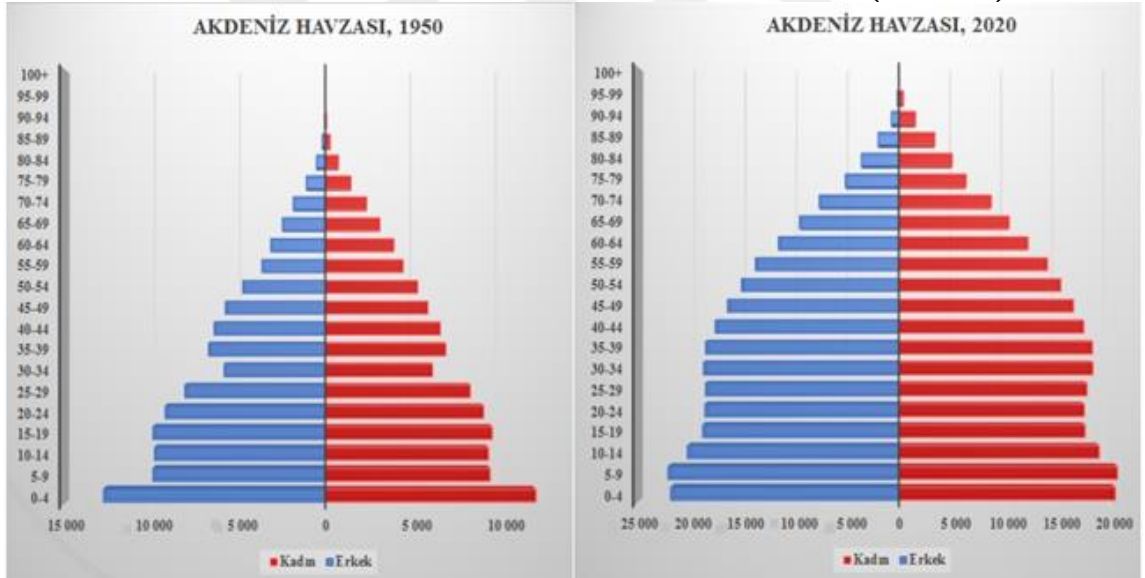

Kaynak: (BM, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, Erişim tarihi:08.12.2020)

Nüfus yaş ve cinsiyet kompozisyonlarını ortaya koymasının yanı sıra nüfusun geçmişine ve geleceğine ışık tutan nüfus piramitleri, nüfus yapısının genel bir özeti niteliğindedir. Grafik 5’te 1950 ve 2020 yıllarında Akdeniz Havzası nüfus piramitleri yer almaktadır. 1950 yılı nüfus

piramidini incelediğimizde; ilk olarak I. Dünya Savaşının nüfus yapısı üzerindeki negatif etkisi 30-34 yaş aralığında belirginleşen azalışla öne çıkmaktadır. Takip eden dönemde yaşanan savaş sonrası bebek patlamasıyla birlikte nüfus yeniden hızlı bir biçimde artışa geçmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında nüfus artışında azalış ve yavaşlama yaşansa da I. Dünya Savaşı kadar keskin bir etkiye yol açmamıştır. Dolayısıyla havza nüfus yapısının I. Dünya Savaşından daha çok etkilendiğini söylemek mümkündür. 1946 yılında ikinci kez bebek patlaması yaşanmıştır. 2020 yılı nüfus piramidinde ise 1985 yılına kadar hızla artan nüfusun bu tarihten sonra kısmen yavaşlama eğilimine girdiğini görmekteyiz. 2000-2015 arası dönemde yeniden hızlı artış eğilimine dönen havza nüfusunun 2015 sonrasında yeniden yavaşlamaya başladığını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra 2020 yılı piramidinde, piramidin tepesinde alt yaş gruplarına doğru ilerledikçe güney ve doğu kıyılarında yer alan ülkelerinin; buna karşın piramidin tabanından tepesine doğru ilerledikçe kuzey ülkelerinin temsil oranının arttığını söyleyebiliriz. Havza genelinde doğumla birlikte erkek nüfus lehine gelişen fark, orta yaş gruplarında dengelenmekte ve ileri yaş gruplarında kadın nüfus lehine bir fark oluşmaktadır (Grafik 5).

Grafik 5- Akdeniz Havzası Ülkelerinin Genel Nüfus Piramitleri (1950-2020)

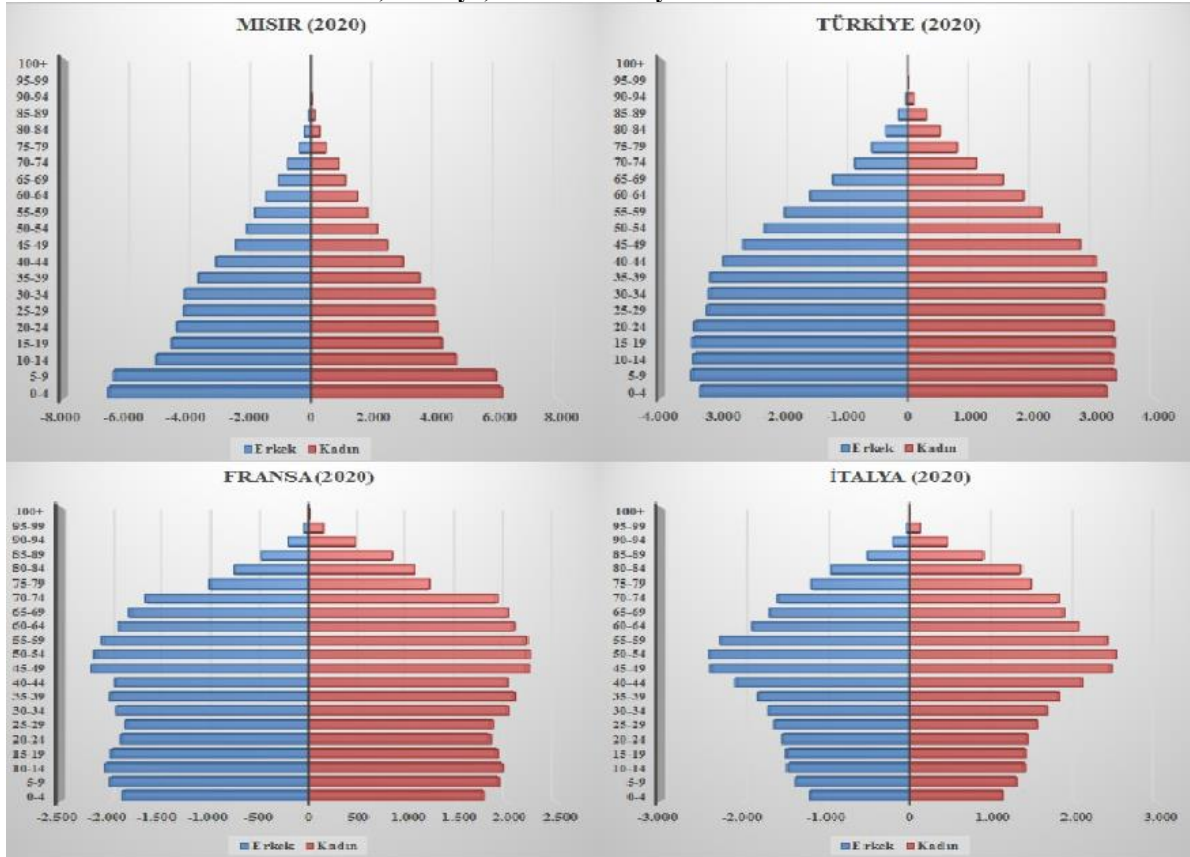

Kaynak: (BM, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, Erişim tarihi:08.12.2020)'dan derlenmiştir.)

Grafik 6'da 2020 yılı verilerine havzada en yüksek nüfusa sahip dört ülkenin nüfus piramitleri ele alınmıştır. Mısır'a ait ilk piramit, yüksek nüfus artışıyla birlikte gerçekleşen nispeten düşük yaşam süreleriyle karakterizedir. Mısır'a ait nüfus piramidi; Cezayir, Tunus, Libya, İsrail, Filistin ve Suriye nüfus piramitleriyle benzerlik göstermektedir. Türkiye'ye ait olan ikinci piramit ise ortalama yaşam sürelerinde iyileşme ile birlikte artış hızı yavaşlasa da büyüyen bir nüfus yapısını temsil etmektedir. Fransa nüfus piramidi; uzun yaşam süreleriyle desteklenen zaman içerisinde yavaşlama ve dalgalanma gösteren nüfus artışının ifadesidir.

Hırvatistan, Karadağ ve Lübnan'ın nüfus piramitleri Fransa nüfus piramidiyle benzer eğilime sahiptir. İtalya'ya ait son piramit ise uzun yaşam süreleriyle birlikte gerçekleşen nüfus azalışını sembolize eder. İspanya, Slovenya, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Yunanistan, GKRY ve Malta'nın nüfus piramitleriyle benzerlik göstermektedir. Bunların yanı sıra son 10 yıl içerisinde Mısır'da ciddi bir bebek patlaması yaşandığını söyleyebiliriz. Yaklaşık 50 yıldır Fransa ve İtalya nüfus artışında belirgin bir azalış yaşandığı göze çarpmaktadır. Bu azalış Fransa'da dalgalanmalarla tolere edilse de İtalya'da katlanarak devam etmektedir (Grafik 6).

Grafik 6- Mısır, Türkiye, Fransa ve İtalya 2020 Yılı Nüfus Piramitleri

Kaynak: (BM, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, Erişim tarihi:08.12.2020)'dan derlenmiştir.)

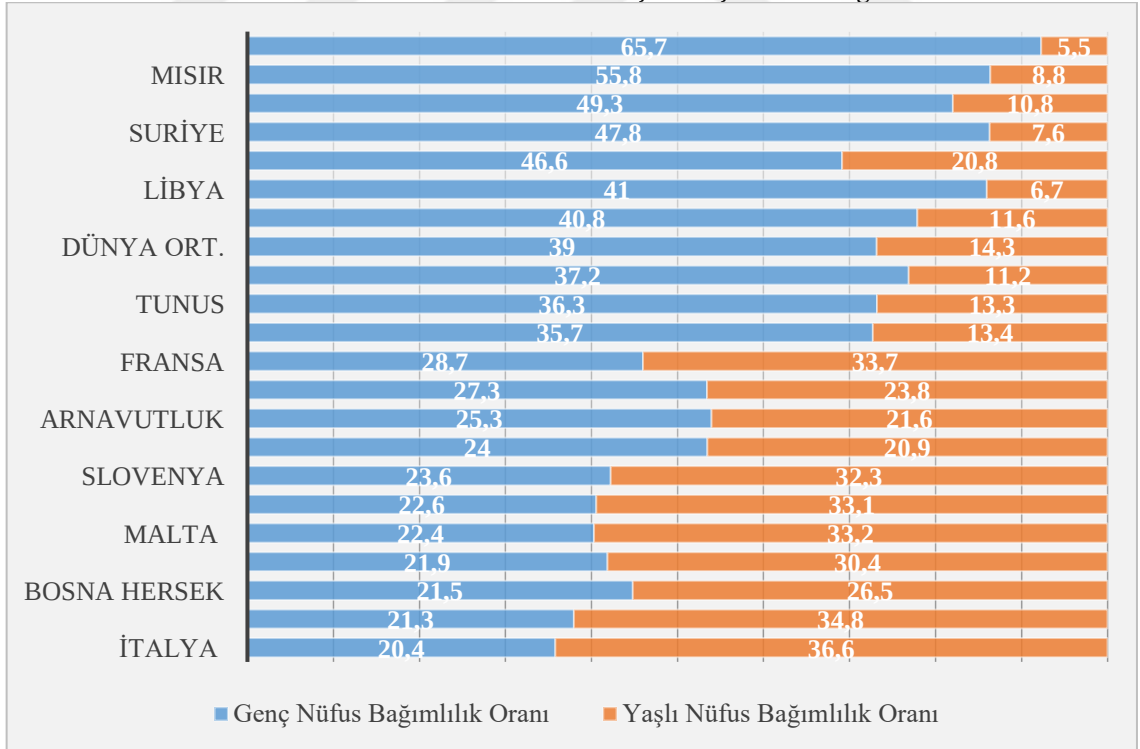
Nüfus biliminde, genellikle üretken yaşlar olarak ifade edilen 15-64 yaş aralığı nüfusun işgücü potansiyelini de ortaya koyar. 15 yaş altı ve 64 yaş üstü nüfus, bağımlı nüfus olarak kabul edilmektedir. Doğurganlık oranlarının yüksek olduğu toplumlarda genç nüfus bağımlılık oranının; uzun yaşam süreleri gözlenen toplumlarda ise yaşlı nüfus bağımlılık oranının yüksek olması beklenir. Her iki durumun da ülkeler üzerinde olumsuz yansımaları görülür. Yaş bağımlılık oranlarının yüksekliği ekonomik yapı ve sosyal güvenlik sistemleri üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. Bu kategoride kullanılacak olan genç nüfus bağımlılık oran ve yaşlı nüfus bağımlılık oranı aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Şahin, 2018: 135; Haupt ve Kane, 2004: 6):

$$\text{Genç Nüfus Bağımlılık Oranı} = \frac{0 - 14 \text{ Yaş Grubundaki Nüfus Miktarı}}{15 - 64 \text{ Yaş Aralığındaki Nüfus Miktarı}} \cdot 100$$

$$\text{Yaşlı Nüfus Bağımlılık Oranı} = \frac{65 \text{ Yaş ve Üzeri Nüfus Miktarı}}{15 - 64 \text{ Yaş Aralığındaki Nüfus Miktarı}} \cdot 100$$

Grafik 7’de, 2020 yılı verilerine göre dünyada genel bağımlılık oranı %53,3, genç nüfus bağımlılık oranı %39 ve yaşlı nüfus bağımlılık oranı %14,3 olarak kaydedilmiştir. Akdeniz Havzasında ise iki hâkim eğilim söz konusudur. Güney ve doğu kıyılarında yer alan ülkelerde genellikle genç nüfus bağımlılık oranları; kuzey kıyılarında yer alan ülkelerde ise genellikle yaşlı bağımlılık oranları yüksektir. Filistin, %71,2 genel bağımlılık oranıyla dikkat çekmektedir. Bu ülkeye ilişkin bir diğer dikkat çekici istatistik ise %65,7’leri bulan genç nüfus bağımlılık oranıdır. Filistin’i %67,3 genel bağımlılık oranıyla İsrail, %64,6 ile Mısır ve %62,4 ile Fransa takip etmektedir. İsrail’de hem genç nüfus hem de yaşlı nüfus bağımlılık oranları yükselmektedir. Bu durum nüfus artışlarıyla desteklenen artan ortalama yaşam sürelerinin bir göstergesidir. Kuzey kıyılarında yaşlı nüfus oranı artmaktadır; özellikle %36,6 yaşlı bağımlılık oranıyla İtalya, %34,8 ile Yunanistan ve %33,7 ile Fransa öne çıkan ülkelerdir (Grafik 7).

Grafik 7- Akdeniz Havzasında Ülkelerinde Genç ve Yaşlı Nüfus Bağımlılık Oranları

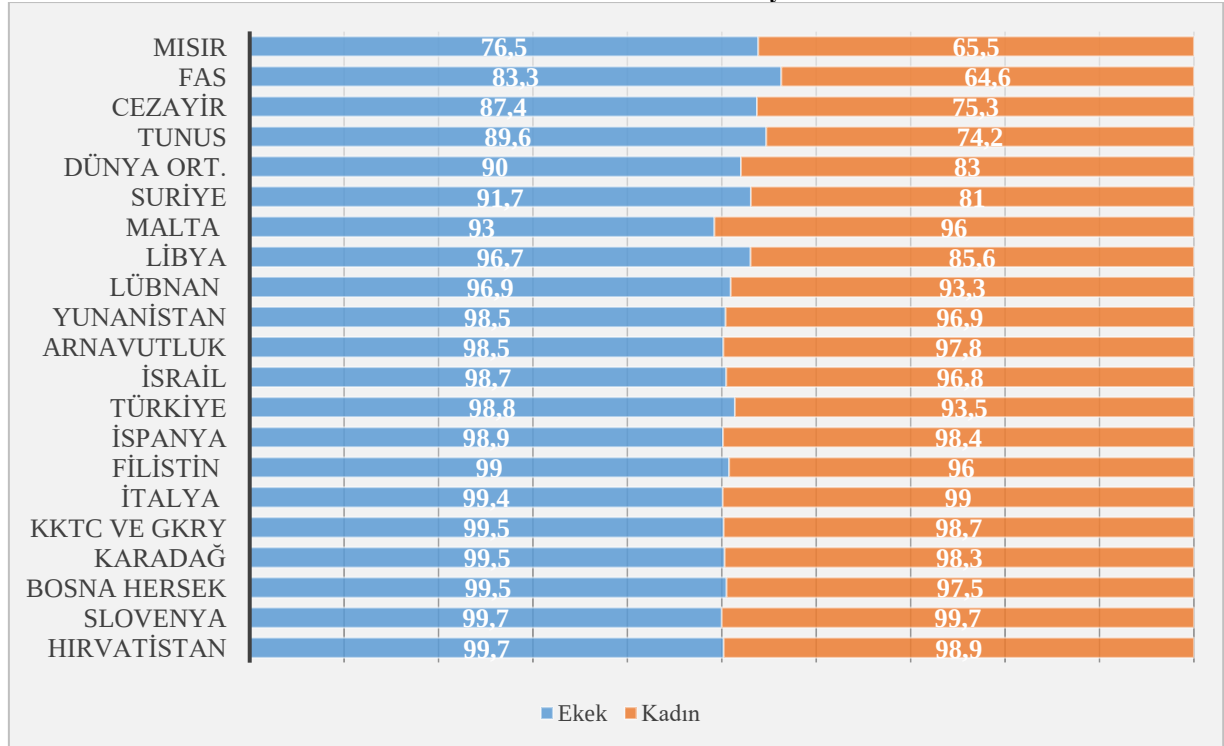

Kaynak: (BM, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, erişim tarihi: 13.12.2020’derlenmiştir.)

2.3.2. Eğitim Durumu

Bir bölgede yaşayan nüfusun nitelikli bir nüfus büyüklüğü olarak kabul edilmesiyle eğitim seviyesi arasında doğru yönlü bir ilişki söz konusudur. Bu nedenle nispeten yüksek eğitim seviyesine sahip toplumların, nitelikli bir insan kaynağına sahip olduğu kabul edilmektedir. Ülkelerin, eğitim politikaları ve bu bağlamda gerçekleştirdikleri eğitim yatırımları aynı zamanda beşerî sermaye olarak adlandırılan insan kaynağına yönelik yatırımlar olarak değerlendirilmektedir. Eğitim alanında yapılacak yatırımların toplumsal hayatın her alanında olumlu etkilere yol açması beklenmektedir. İyi bir şekilde tasarlanmış ve kurumsallaşarak yaygınlaşmış eğitim altyapısının toplumsal kültürün gelişiminde önemli etkisi bulunmaktadır. Modern toplumlarda her geçen gün bilginin ve eğitimin rolü daha da artmaktadır. Sadler'e (1988) göre teorik eğitimi pratiğe dönüştürmeyi başaran, eğitim ve araştırma faaliyetlerine ağırlık vermede başarılı olmuş toplumlar, kolay bir biçimde gelişim kaydedecektir. Toplumsal gelişim ve ilerlemenin en kritik faktörleri olarak temel okuryazarlık ve eğitim ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde okuryazarlık oranlarının yükseltilmesi noktasında yoğun bir biçimde çaba sarf edilmektedir. Okuryazarlık oranları, eğitime devam süreleri ve beklenen eğitim süreleri bu kategorideki önemli ölçütlerdir (Taban, 2013: 12; Robinson, 1981: 53,99; Koçak-Turhanoğlu, 2019: 19; Genç, 2019: 7).

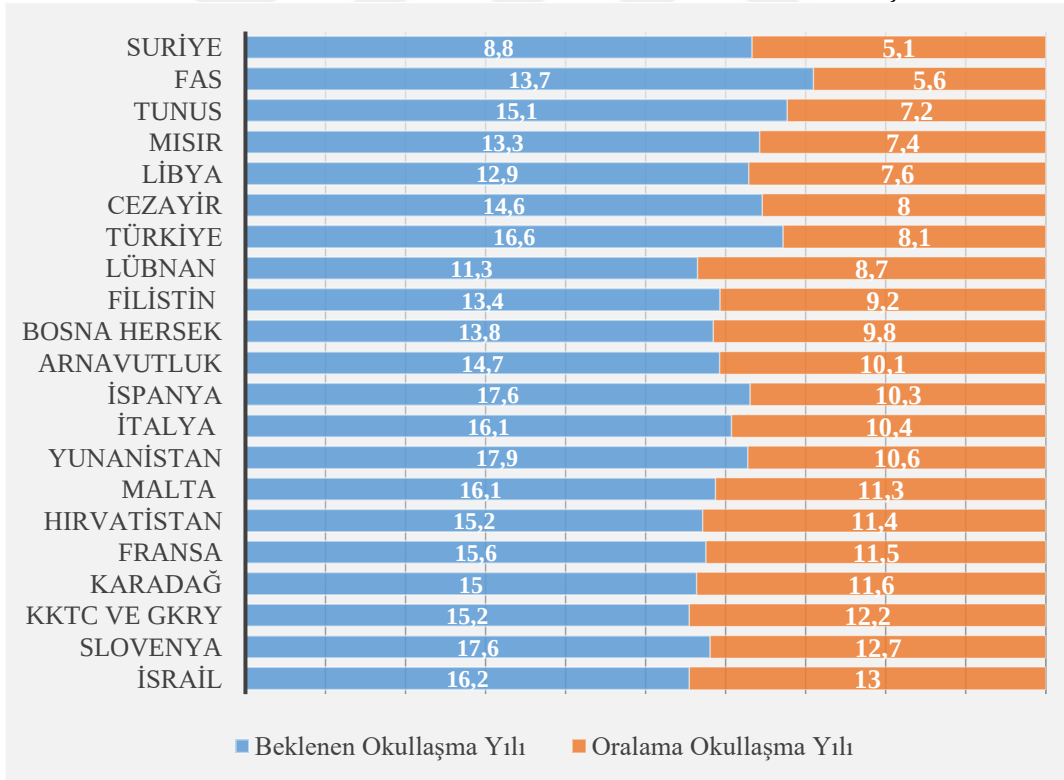
Grafik 8- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Okuryazarlık Oranları

Kaynak: (CİA, World Factbook, Erişim tarihi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/>, erişim tarihi: 15.12.2020)' derlenmiştir.)

Grafik 8’de havza ülkelerinde kadın ve erkek nüfusun okuryazarlık oranlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Dünya Bankası verilerine göre, 2019 yılında dünya genelinde okuryazarlık oranları; erkeklerde ortalama %90 ve kadınlarda ise ortalama %83 olarak kaydedilmiştir. Ülkelere ilişkin verilerin farklı dönemlere ait olması, nitelikli bir mukayese yapabilmeye olanağını ortadan kaldırmaktadır. Okuryazarlık oranlarında en dikkat çekici durum; Fas, Cezayir, Tunus ve Mısır gibi ülkelerde her iki cinsiyet grubunda da okuryazarlık oranları dünya ortalamasının oldukça altındadır. Bunun yanı sıra kuzeyden güneye doğru ilerledikçe kadın-erkek okuryazarlık oranları arasında kadınlar aleyhine ciddi bir fark oluşmaktadır. Kuzey Afrika ülkelerinde ve Suriye’de bu fark daha da derinleşmektedir. Özellikle Fas ve Mısır’da kadın nüfus okuryazarlık oranları %64’lere kadar gerilemektedir. Bu çarpıcı durum, bu ülkelerde toplumsal hayatta kadının rolüne ilişkin ipucu vermektedir. Diğer havza ülkelerinde ise dünya ortalamalarının üzerinde bir eğilim söz konusudur. Günümüzde okuryazarlık oranları önemli bir gösterge olmakla birlikte nüfusun eğitim profilini ortaya koyma açısından tek başına yeterli değildir (Grafik 8).

Grafik 9- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Beklenen ve Ortalama Okullaşma Yılı

Kaynak: (Human Development Reports, <http://hdr.undp.org/en/indicators/69706/>, erişim tarihi:15.12.2020)’dan derlenmiştir.)

Nüfusun eğitim yapısı toplumsal yaşamın her alanında belirleyici bir faktördür. Öyle ki eğitim ile ülkede gerçekleşen doğurganlık seviyeleri, ortalama yaşam süreleri beklentileri ve istihdam yapısı arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Bu aşamada beklenen okullaşma yılı ve

ortalama okullaşma yılı kategorilerinde 2019 yılı verileri analize edilecektir. Ortalama okullaşma yılı göstergeleri eğitim politikalarının somut bir göstergesi olması bakımından oldukça önemlidir. Beklenen okullaşma yılında İspanya, Slovenya ve Yunanistan 17 yıl ve üzeri oranlarıyla ön plana çıkan ülkelerdir. Ortalama okullaşma yılı kategorisinde 12 ve üzeri yıllara Slovenya, Kıbrıs ve İsrail en iyi istatistiklere sahip ülkelerdir. Güney ülkeleri kuzey ülkelere kıyasla düşük eğitim performansına sahiptir. Özellikle Fas ve Suriye’de havzadaki en kötü istatistiğe sahip ülkelerdir. Ülkeler, genellikle okullaşma sürelerini arttırmak adına zorunlu eğitim politikalarına ağırlık vermektedir. Arnavutluk, Bosna Hersek, Fas, Karadağ, Libya, Slovenya, Suriye ve Tunus 9 yıl; Filistin, İspanya, Kıbrıs, Lübnan ve Yunanistan 10 yıl; Malta 11 yıl; İtalya, Mısır ve Türkiye 12 yıl; Fransa ve İsrail 15 yıl zorunlu eğitim süresine sahiptir. Mısır 2014 yılında 9 yıl olan zorunlu eğitim süresini 12 yıla; Türkiye 8 yıl olan zorunlu eğitim süresini 2012 yılında 12 yıla çıkarmıştır. Benzer bir şekilde Fransa 10 yıldan 15 yıla ve İsrail 13 yıldan 15 yıla yükseltmiştir. Bu nevi politika değişikliklerinin yakın gelecekte ülkelerin eğitim istatistikleri üzerinde olumlu etkileri görülecektir (Şahin, 2018: 139; Grafik 9)¹¹.

2.3.3. Etnik Yapı, Dinler ve Konuşulan Diller

Tarih boyunca göç hareketlerinin de etkisiyle farklı kimliklere, dinlere, kültürlere ve dillere sahip insanlar aynı siyasi çatı altında yaşamını sürdürmüşlerdir. Özellikle küreselleşme ile birlikte ileri boyutlara ulaşan göç hareketleri sonucunda nüfus kompozisyonları; daha çok etnik, dini ve kültürel çeşitlikleri barındırır hale gelmiştir. Toplumlara tanımak ve onun içsel dinamiklerini daha iyi anlamak adına, onun kökenlerini ve değerlerini doğru bir biçimde analiz etmek gerekir. Bu nedenle toplum genelindeki dini motifleri, etnik yapıları ve konuşulan dil gruplarını tespit etmek önemlidir. Bu tespitler birtakım toplumsal gelişmelere ışık tutabilir. Bu kapsamda yapılan analizler yönetim ve politika yapım süreçlerinde sıklıkla başvuru verileridir (Lundquist vd., 2015: 405; Karpat, 2013: 9).

Akdeniz Havzası, geçmişten günümüze kadar kadim uygarlıkların doğuşuna ve güç mücadelesine tanıklık etmiştir. Akdeniz Havzası dinler tarihi açısından da önemli bir bölgedir. Semavi dinlerin doğuşuna tanıklık eden Akdeniz, tarih boyunca bu dinlerin yayılım alanını oluşturmuştur. Bunlara ek olarak üç kadim kıtanın kesişiminde yer alması Akdeniz’i üç farklı kıtanın etkileşim alanı haline getirmiştir. Sayılan tüm bu nedenlerden dolayı Akdeniz Havzası etnik, dini ve kültürel çeşitliğe sahip bir bölge olarak öne çıkmaktadır (Braudel, 1991). Çalışmanın bu bölümünde Akdeniz Havzası ülkelerinin etnik, dini ve dil yapısı incelenecektir.

¹¹ Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/SE.COM.DURS>, (erişim tarihi:05.12.2020).

Tablo 12’de Akdeniz Havzası genelinde nüfusun etnik yapısına ilişkin veriler yer almaktadır. Ülke nüfuslarıyla birlikte etnik verileri değerlendirdiğimizde, havzadaki en büyük etnik grubun Araplar olduğunu görmekteyiz. Araplar, daha Kuzey Afrika ve Levanten Havzası bölgesinde dağılım göstermektedir. Akdeniz havzası etnik kompozisyon içerisinde ikinci büyük grup olan Türkler; Anadolu ve Kuzey Egede yerleşik durumdadır. Bu iki büyük grubun yanı sıra havza genelinde Fransızlar, İtalyanlar, İspanyollar, Kürtler, Yunanlılar ve Yahudiler büyük etnik yapılar olarak öne çıkar. Bunların yanı sıra Slovenler, Hırvatlar, Boşnaklar, Arnavutlar, Karadağlılar ve Maltalılar diğer ülkelerdeki hâkim etnik unsurlardır. Tablo 12’ye göre Balkan ülkeleri etnik çeşitlilik anlamında öne çıkan ülkelerdir. Bu durum, Balkanlarda 1990’lı yıllardan beri devam eden siyasi gelişmelerin temelini oluşturmaktadır (Özey ve Bozkurt, 2012: 31; Tablo 12).

Tablo 12- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Etnik Yapı

Ülke	Etnik Yapı
Arnavutluk	Arnavut %82,6, Yunan %0,9- Diğer %1(Ulah, Romen, Makedon, Karadağlı ve Mısırlı), 2011 tahminlerine göre.
Cezayir	Arap-Berberi %99, Avrupalı %1'den az.
Bosna Hersek	Boşnak %50,1-Sırp %30,8-Hırvat %15,4-Diğer %2,7, 2013 tahminlerine göre
Hırvatistan	Hırvat %90,4, Sırp %4,4, diğer %4,4 (Boşnak, Macar, Sloven, Çekyalı, Romen), 2011 tahminlerine göre.
GKRY	Yunan %98,8, Diğer %1 (Maronit Ermeni, Türk) 2011 tahminlerine göre.
Mısır	Arap %99,7, Diğer %0,3, 2006 tahminlerine göre.
Fransa	Kelt, Latin (Cermen, Slav Kuzey Afrikalı, Çinhindi Kökenli ve Basklı azınlık grupları)
Cebelitarık	Cebelitarıklı %79, İngiliz %13,2, İspanyol %1,6, Avrupalı %2,4, Diğer %1,6, 2012 tahminlerine göre.
Yunanistan	Yunan %91,6 Arnavut %4,4, Diğer %4 (2011)
İsrail	Yahudi %74,4, Arap %20,9, Diğer %4,7, 2018 tahminlerine göre.
İtalya	İtalyan (Alman, Fransız, Sloven, Arnavut, Yunan azınlık gruplarını da içerir.)
Lübnan	%95 Arap, %4 Ermeni, %1 Diğer
Libya	Arap-Berberi %97, Diğer %3 (Mısırlı, Yunan, Hintli, İtalyan, Maltalı, Tunuslu, Pakistanlı, Türk)
Malta	Maltalılar
Karadağ	Karadağlı %45, Sırp %28,7, Boşnak %8,7, Arnavut %4,9, Müslüman %3,3, Çingene %1, Hırvat %1, Diğer %2,6, 2011 tahminlerine göre.
Fas	Arap Berberi %99, Diğer %1
Monako	Monakolu %32,1, Fransız %19,9, İtalyan %15,3, İngiliz %5, Belçikalı %2,2, İsviçreli %2, Alman %1,9, Rus %1,8, Amerikalı %1,1, Hollandalı %1,1, Faslı %1, Diğer %16,6, 2016 tahminlerine göre.
Slovenya	Sloven %83,1, Sırp %2, Hırvat %1,8, Boşnak %1,1, Diğer %12, 2002 tahminlerine göre.
Suriye	Arap %50, Alevi %15, Kürt %10, Levanten %10, Diğer %15 (Dürzi, İsmaili, İmami, Nusayri, Asurlu, Türkmen, Ermeni)
İspanya	İspanyol %86,4, Faslı %1,8, Romen %1,3, Diğer %10,5
Tunus	Arap %98, Avrupalı %1, Diğer %1
Türkiye	Türk %70-75, Kürt %19, Diğer %7-12, 2016 tahminlerine göre.
Filistin	Arap, Yahudi, Diğer

Kaynak: (CİA, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>, erişim tarihi: 15.11.2020)

Kuzey Afrika’daki kısmen monolitik bir nüfus yapısına rağmen Levanten kıyılarında etnik açıdan daha karmaşık bir yapı söz konusudur. Bu bölgede Filistin toprakları, Lübnan ve Suriye etnik çeşitliliği yüksek yerlerdir. Suriye’de Alevilik, Nusayrilik, İsmailiye, İmamiye

gibi inanç gruplarının etnik farklılık olarak değerlendirilmesi kaynağa yönelik ilk çekincedir. Çünkü aynı kaynağa göre Lübnan’da Dürzilik bir inanç fraksiyonu olarak değerlendirilmesine karşın Suriye’de etnik fraksiyon olarak değerlendirilmiştir. Amerikan Merkezi Haber Alma Ajansı her yıl yayınladığı “World Factbook” adlı bülteninde KKTC ve GKRY’yi tek bir yapıda Kıbrıs adı altında ele almaktadır. Bu kaynakta Kıbrıs bölümünde adada yer alan her iki toplumun toplam nüfusu yer almaktayken; Tablo 10’da da görüleceği üzere, 2011 sayımına göre 286.257 nüfusa sahip KKTC’nin etnik verileri dikkate alınmadan Kıbrıs’ta %98,8 Yunan nüfusun yaşadığının ifade edilmesi bir diğer çekincedir. Bunlara ek olarak Türkiye için verilen etnik yapı değerlerinin kombinasyonunun 100 değerini aşması diğer bir çekince noktasıdır¹²¹³¹⁴ (Tablo 12).

Tablo 13- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Konuşulan Diller

Ülke	Akdeniz Havzasında Konuşulan Diller
Arnavutluk	Arnavutça %98,8 (Resmi Dil), Yunanca %0,5- Diğer Diller %1(Ulahca, Romence, Makedonca, Sırp-Hırvatça, İtalyanca), 2011 tahminlerine göre.
Cezayir	Arapça ve Berberice (Resmi Dil), Fransızca, Berberi Lehçeleri
Bosna Hersek	Boşnakça %52,9 (Resmi Dil), Sırpça %30,8 (Resmi Dil), Hırvatça %14,6 (Resmi Dil) Diğer %1,6, 2013 tahminlerine göre.
Hırvatistan	Hırvatça (Resmi Dil) %95,6, Sırpça %1,2, Diğerleri %3 (Macarca, Çekçe, Slovence, Arnavutça), 2011 tahminlerine göre.
GKRY	Yunanca %80,9 (Resmi Dil), Türkçe %0,2 (Resmi Dil), İngilizce %4,1, Romence %2,9, Rusça %2,5, Bulgarca %2,2, Arapça %1,2, Filipince %1,1, Diğer %4,3, 2011 tahminlerine göre.
Mısır	Arapça (Resmi Dil) İngilizce, Fransızca
Fransa	Fransızca %100 (Resmi Dil)
Cebelitarık	İngilizce (Resmi Dil), İspanyolca, İtalyanca, Portekizce
Yunanistan	Yunanca %99 (Resmi Dil) Diğer %1
İsrail	İbranice (Resmi Dil), Arapça (Özel Statülü Dil), İngilizce
İtalya	İtalyanca (Resmi Dil) Almanca, Fransızca, Slovence
Lübnan	Arapça (Resmi Dil) İngilizce, Fransızca, Ermenice
Libya	Arapça (Resmi Dil) İtalyanca, İngilizce, Berberice
Malta	Maltaca (Resmi Dil) %90,1, İngilizce (Resmi Dil) %6, Çok dilli Gruplar %3, Diğer %0,9 2005 tahminlerine göre.
Karadağ	Sırpça %42,9, Karadağca (Resmi Dil) %37, Boşnakça %5,3, Arnavutça %5,3, Sırp-Hırvatça %2, Diğer %3,5 2011 tahminlerine göre.
Fas	Arapça (Resmi Dil) Berberice (Resmi Dil), Fransızca
Monako	Fransızca (Resmi Dil), İngilizce, İtalyanca, Karadağca
Slovenya	Slovence (Resmi Dil) %91,1, Sırp-Hırvatça %4,5, Diğer %4,4, İtalyanca, Macarca 2002 seçimlerine göre.
Suriye	Arapça (Resmi Dil) Kürtçe, Ermenice, Aramice, Çerkezce, Fransızca, İngilizce
İspanya	İspanyolca (Resmi Dil) %74, Katalonca %17, Galiçyaca %7, Bakça %2
Tunus	Arapça (Resmi Dil), Fransızca, Berberice
Türkiye	Türkçe (Resmi Dil), Kürtçe, Diğer
Filistin	Arapça, İbranice, İngilizce

Kaynak: (CİA, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>, erişim tarihi: 15.11.2020)

¹²KKTC İstatistik Kurumu, <http://www.stat.gov.ct.tr/nufus2011.aspx>, (erişim tarihi: 15.11.2020).

¹³CİA, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/lebanon/#people-and-society>, (erişim tarihi: 15.11.2020).

¹⁴CİA, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/cyprus/#people-and-society>, (erişim tarihi: 15.11.2020).

Akdeniz Havzasında ülkelerin nüfus verileriyle birlikte değerlendirme yaptığımızda konuşulan en yaygın dilin Arapça olduğunu söyleyebiliriz. Kuzey Afrika'dan Levanten kıyılarına dek uzanan ve güney ve doğu kıyılarındaki ülkelerin nüfusun tamamına yakınının Arap olduğu 8 ülkede Arapça konuşulmaktadır. Arapçanın farklı formlarıyla birlikte Berberi lehçeleri de yaygın bir biçimde kullanılır. Bunun yanı sıra Türkçe, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca yaygın konuşulan diller arasındadır. Akdeniz Havzasında pek çok etnik grupla birlikte diller de hayat bulmaktadır. Slovence, Hırvatça, Boşnakça, Sırpça, Karadağca, Arnavutça, Yunanca, İbranice, İngilizce ve Maltaca havzada konuşulan diğer resmi dillerdir. Bosna Hersek diğer ülkelerin aksinde Boşnakça, Hırvatça ve Sırpça olmak üzere üç resmi dile sahiptir. Benzer bir durum İngilizce ve Maltaca resmi dillerini kabul eden Malta'da da söz konusudur (Tablo 13).

Bu bölümde son olarak Akdeniz Havzasında dinlerin dağılımı konusu incelenecektir. Tablo 14'te havza genelindeki dini eğilimler ortaya konmuştur. 310 milyonu aşan inananıyla İslam, havza genelindeki en yaygın dini yapıdır. İslam dinine inananların büyük bir bölümünü Sünni mezhebini benimseyenler oluşturmaktadır. İslam dini, Kuzey Afrika, Levanten Kıyıları ve Türkiye'de hâkim inanış biçimidir. Havzadaki ikinci büyük dini yapı, yaklaşık 150 milyondan fazla inananıyla Hristiyanlıktır. Hristiyanların büyük bir bölümünü Katolikler oluşturmaktadır. Katolik Hristiyanlar Hırvatistan, Slovenya, İtalya, İspanya, Fransa ve Malta'da dağılım göstermektedir. Hristiyanlığın bir diğer fraksiyonu olan Ortodokslar ise genellikle Balkanlarda, Yunanistan'da ve Kıbrıs'ta yoğunluktadır. Hristiyanlığın havzaya özgü formları olan Marunî ve Kiptiler Lübnan ve Mısır'da yaşamını sürdürmektedir. Hristiyanlığın bir diğer mezhepsel formu olan Gregoryan'lık, Ermeni yerleşikler tarafından benimsenmektedir. Havzanın üçüncü büyük din grubunu yaklaşık 43 milyon nüfusu ile inançsızlar oluşturmaktadır. Fransa, İtalya ve İspanya kendini inançsız olarak ifade edenlerin yoğunlukla bulunduğu ülkelerdir. Yaklaşık 7 milyonluk nüfusuyla Yahudiler, ağırlıklı olarak İsrail ve Fransa'da yaşamını sürdürmektedir. Son olarak 1 milyona varan nüfusuyla bölgeye özgü bir inanç formu olan Dürzilik Levanten Kıyılarındaki özellikle Lübnan'da yaşam alanı bulmaktadır. Bunlara ek olarak sınıflandırılmamış ve genellikle küçük gruplar tarafından benimsenen inanç formları da bulunmaktadır¹⁵¹⁶(Tablo 14).

Grafik 10'da 2020 yılı verilerine göre Akdeniz Havzasında dinlerin yüzdesel dağılımı yer almaktadır. Buna göre havza nüfusunun %60'ı Müslüman, %29'u Hristiyan, %8'i İnançsız,

¹⁵ Pew Research Center, <http://www.globalreligiousfutures.org/>, (erişim tarihi: 15.11.2020).

¹⁶CİA, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/cyprus/>, (erişim tarihi: 15.11.2020).

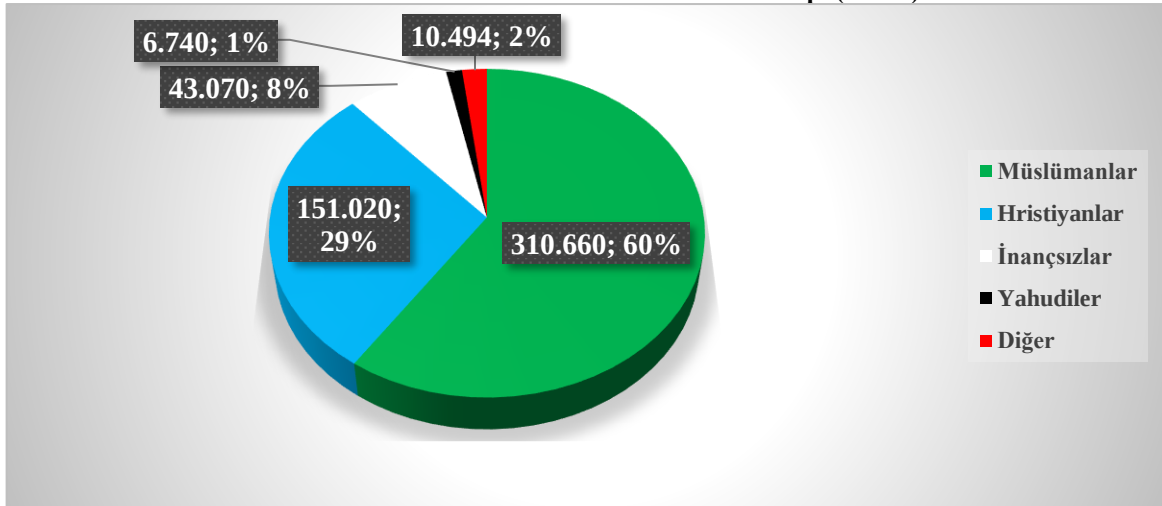
%1'i Yahudilerden oluşmaktadır. 1950 yılı nüfus verilerini ve ülke nüfuslarının dini eğilimlerini birlikte düşündüğümüzde Hristiyan nüfus oranının gerilediğini; buna karşın Müslüman ve Yahudi nüfus oranında artış yaşandığını söylemek mümkündür. Ülkelerin nüfus performanslarını dikkate aldığımızda Müslümanlar lehine farkın gelecekte de artacağı düşünülmektedir (Grafik 10).

Tablo 14- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Dini Yapı (2020)

Ülke	Müslüman (x1000)	Hristiyan (x1000)	İnançsız (x1000)	Yahudi (x1000)
Arnavutluk	2.640	540	30	-
Bosna Hersek	1.650	1.810	80	-
Cezayir	39.430	70	740	-
Fas	35.510	20	-	10
Filistin	5.250	110	-	-
Fransa	5.430	37.940	20.830	340
Hırvatistan	-	4.010	220	-
İspanya	1.610	36.410	10.190	-
İsrail	1.730	180	280	6.360
İtalya	2.960	48.720	8.100	-
Karadağ	-	490	20	-
KKTC ve GKRY	300	880	20	-
Libya	7.170	200	-	-
Lübnan	2.780	1.740	-	-
Malta	-	400	-	-
Mısır	90.420	4.440	-	-
Slovenya	-	1.550	380	-
Suriye	22.590	1.260	500	-
Tunus	11.440	20	30	-
Türkiye	79.090	380	960	30
Yunanistan	660	9.850	690	-

Kaynak: (Pew Research Center, <http://www.globalreligiousfutures.org/>, erişim tarihi: 15.11.2020)

Grafik 10- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Dini Yapı (x1000)

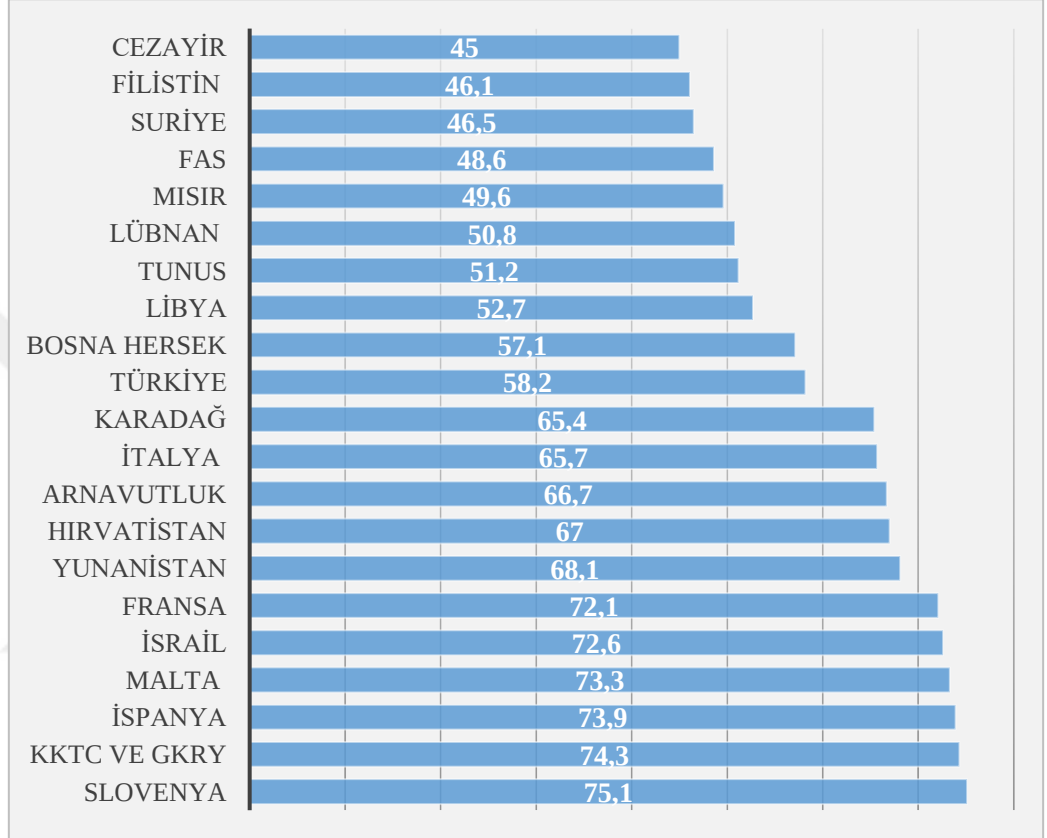
Kaynak: (Tablo 12'den derlenmiştir.)

2.3.4. Nüfusun İşgücüne Katılımı ve İşgücünün Sektörel Dağılımı

Dünya genelinde çalışma yaşı olarak, üretken yaşlar olarak da ifade edilen 15-64 yaş aralığı referans kabul edilmektedir. Çalışma çağına olmakla birlikte istihdam edilenlerin ve iş arayışında olan bireylerin toplamı işgücü olarak ifade edilmektedir. İşgücünün, 15-64 yaş

aralığındaki nüfusa oranı ise bize nüfusun işgücüne katılım oranını vermektedir. İşgücüne katılım oranı nüfusun üretken potansiyelini ortaya koyması bakımından önemlidir. İşgücüne katılım oranı genellikle ücret, çalışma koşulları, eğitim seviyeleri, iş hayatında kadının statüsüne yönelik tutumlar, teknoloji ve demografik yapı gibi faktörler etrafında şekillenir (Gündoğan, 2018:11).

Grafik 11- Akdeniz Havzası Ülkelerinde İşgücüne Katılım Oranları (2020)

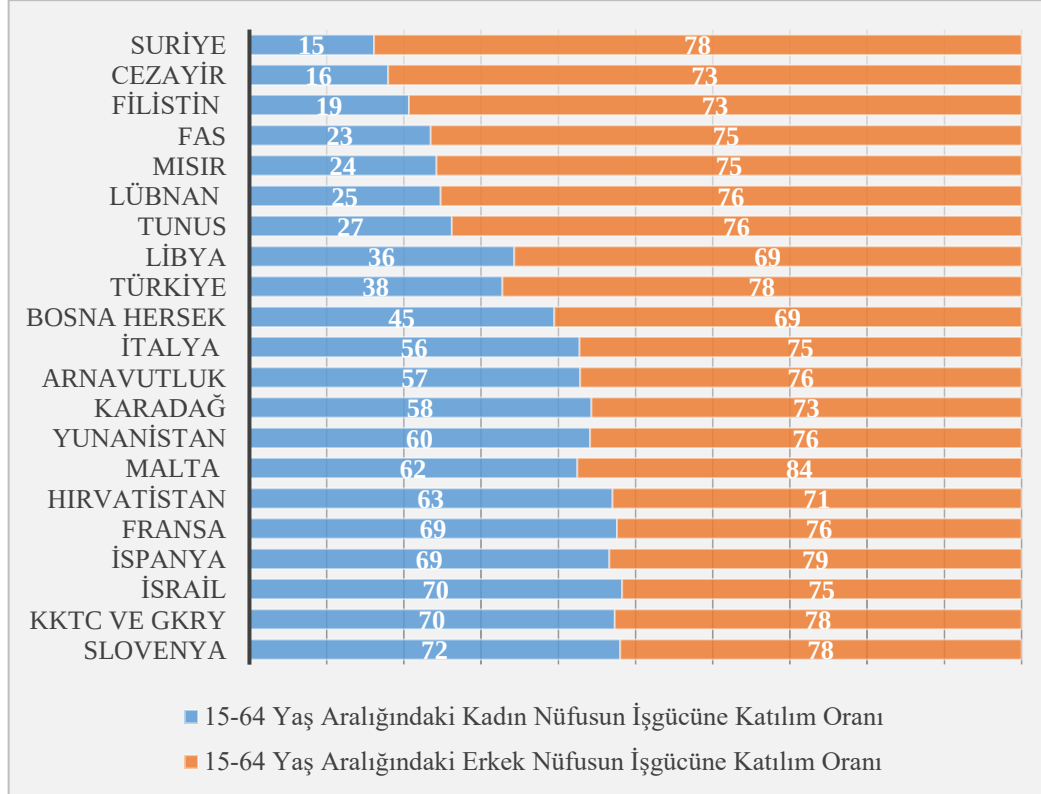

Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ACTI.ZS>, erişim tarihi: 02.12.2020)

Akdeniz Havzasında işgücüne katılım oranlarına ilişkin 2020 yılı veriler Grafik 11’de yer almaktadır. 2020 yılında dünyada işgücüne katılım oranı %66,3 olarak gerçekleşmiştir. İsrail ve Kıbrıs dışında tüm güney ve doğu ülkelerinin dünya ortalamalarının altında bir istatistiğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kuzeyde ise Bosna Hersek, Karadağ ve İtalya’da dünya ortalamasının altında bir eğilim söz konusudur. Özellikle gelişmiş bir ülke olan İtalya’nın diğer gelişmiş Avrupa ülkelerinden ayrışması dikkate değerdir. Buna karşın İspanya, Fransa, Slovenya, İsrail ve Kıbrıs %75’i bulan değerleriyle en yüksek işgücüne katılım oranına sahip ülkelerdir. İşgücüne katılım oranlarının hangi faktörler etrafında şekillendiğini yukarıda belirtmiştik. Özellikle güney ülkelerinde %45’lere kadar gerileyen işgücünü açıklayabilmek için kadın nüfusun işgücüne katılım oranlarını incelemek faydalı olacaktır (Grafik 11).

Grafik 12’de kadın ve erkek nüfusun işgücüne katılım oranları yer almaktadır. Erkek nüfusun iş gücüne katılım oranlarında en üst ve en alt değerler ihtiva eden Malta ve Bosna Hersek dışında havza genelinde %70 bandında değişen oranlar söz konudur. İncelen yıl içerisinde dünya ortalaması %79,8 olarak gerçekleşmiştir. Kadın nüfusun işgücüne katılım oranlarını incelediğimizde, bir önceki istatistikte işgücüne katılım oranları düşük çıkan ülkelerin, düşük katılım oranlarının nedenini ortaya çıkmaktadır. Dünyada kadın nüfusun işgücüne katılım oranının %52,3 olarak kaydedildiği 2020 yılında, Akdeniz Havzasının güney ve doğu kesimlerinde oldukça düşük değerler söz konusudur. Genellikle kuzey ülkeleriyle benzer bir karakteristik ortaya koyan İsrail ve Kıbrıs bu durumun istisnasını oluşturur. Suriye’de çalışma çağındaki kadınların yalnızca %15’i işgücüne katılım göstermektedir. Benzer bir durum Cezayir ve Filistin’de daha belirgin olmak üzere tüm güney ülkeleri için geçerlidir. Kadın nüfusun işgücüne sınırlı oranda katılımını; ailede hatta toplumsal hayatta kadının rolüyle ve işyerinde kadının statüsüne yönelik tutumlar yardımıyla açıklamak mümkündür (Grafik 12).

Grafik 12- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Kadın ve Erkek Nüfusun İşgücüne Katılım Oranları

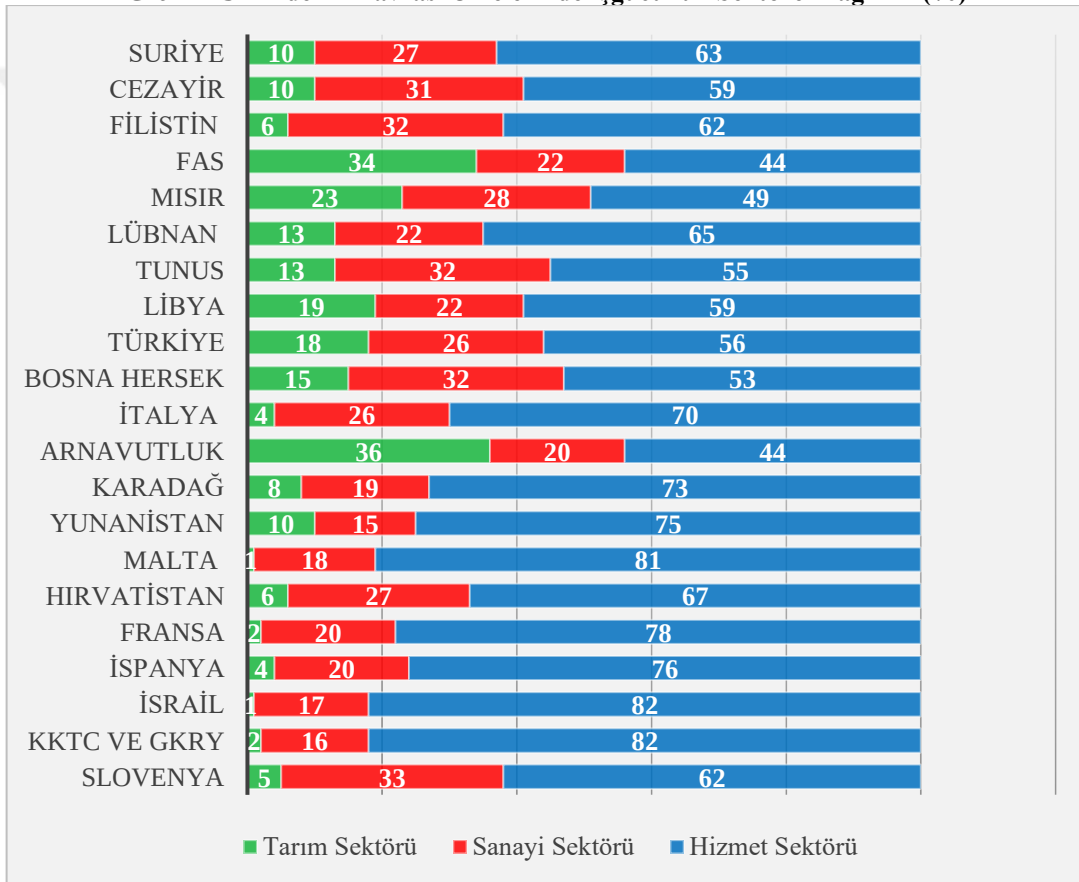

Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ACTI.ZS>, erişim tarihi: 02.12.2020)

İşgücünün sektörlere göre gösterdiği dağılım, bir ülke ekonomisinin yapısal özelliklerine ve gelişmişlik düzeylerine ilişkin önemli bilgiler sunan istatistiklerdir. İşgücünün faaliyette bulunduğu iş kolları genellikle tarım, sanayi ve hizmet sektörleri olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmaktadır. İşgücünün sektörel dağılımı noktasında gelişmekte olan ve

gelişmiş ekonomiler birbirinden ayrılmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin birbirinden ayrıştıran temel gösterge hizmet sektörüne ilişkin verilerdir. Çünkü hizmet sektörünün gelişmesi tarım ve sanayi sektörünün gelişimine bağlıdır. Sanayi ve hizmet sektörünün yeterince gelişmemesi ve tarım sektöründe meydana gelen işgücü yığılması gelişmekte olan ülkelerin temel karakteristik özelliğini oluşturmaktadır. Üç sektör teorisine göre zaman içerisinde kaydedilen ekonomik gelişmeyle birlikte işgücünün tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru bir yol izlemesi beklenmektedir. Sanayi sektöründe kaydedilecek belirgin bir iyileşme sonrası işgücü hizmetlere kayacak ve hizmet sektörü istihdamda öncü konuma yükselecektir (Zaim, 1997: 147).

Grafik 13- Akdeniz Havzası Ülkelerinde İşgücünün Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ACTI.ZS>, erişim tarihi: 02.12.2020)

Yukarıda verilen tanımdan hareketle Grafik 13'e göre Fransa; tarım sektöründe %2'lik sınırlı işgücü oranıyla, %20'lik sanayi sektörü işgücü oranıyla ve %78 hizmet sektörü işgücü oranıyla istihdamda gelişmiş ülke profili ortaya koymaktadır. Benzer dağılımla İspanya, İtalya, İsrail ve kısmen de olsa Slovenya ve Hırvatistan gelişmiş ülkelerle aynı eğilime sahiptir. Malta, Kıbrıs ve Filistin fiziki koşullar nedeniyle tarımsal etkinliklerin sınırlı gerçekleştiği bölgelerdir. Fas, Arnavutluk, Mısır, Libya ve Türkiye tarımsal işgücünün yüksek olduğu ülkelerdir. Bu ülkeler için tarımsal teknolojilerin yeterince yaygınlaşmadığı ve ekonomide yapısal dönüşümün

yeterli seviyelerde olmadığını söyleyebiliriz. Hizmet sektörü işgücü oranında göreceli olarak düşük değere sahip Fas, Mısır ve Arnavutluk'ta ekonomi yeterince gelişmediği ve bu nedenle sektörler arası işgücü geçişkenliğinin düşük olduğunu söyleyebiliriz (Grafik 13).

2.4. Nüfusun Mekânsal Dağılışı

Akdeniz'e kıyısı bulunan yirmi dört ülke, 8,4 milyon km²'yi bulan yüz ölçümüyle, yaklaşık 521 milyon insana yaşam olanağı sunmaktadır. Akdeniz Havzasın ülkelerin her km² başına ortalama 62 kişi düşmektedir. Ancak, dünya genelinde olduğu gibi Akdeniz Havzasında da nüfusun homojen bir biçimde dağılım gösterdiğinden söz etmek güçtür. Bu durum genellikle doğal ve beşerî faktörler yardımıyla açıklanmaktadır. Doğal faktörler olarak; iklim, su kaynaklarına erişim, toprak yapısı, bitki örtüsü, yüzey şekilleri ve doğal kaynaklar ön plana çıkmaktadır. Beşerî faktörler ise insan çevre arasındaki etkileşimle ilişkili bir durumdur. Pierre George, bu faktörlere ek olarak tarihsel faktörlerin de nüfusun dağılışı üzerindeki etkisini vurgulamıştır (Tümerterkin ve Özgüç, 2019: 340; George, 1991: 9).

Tablo 15'te de görüleceği üzere havzadaki birçok ülkede aritmetik nüfus yoğunluğunun, havza ortalamasının oldukça üzerinde olduğunu söyleyebiliriz. Akdeniz'e kıyısı bulunan ülkelerin yüzölçümleri 2 ila 2,38 milyon km²'ye kadar değişkenlik göstermektedir. Cezayir 2,38 milyon km² yüzölçümüyle dünyanın onuncu en büyük, Afrika'nın en büyük yüzölçümüne sahip ülkesidir. Cezayir'in yanı sıra Libya, Mısır ve Türkiye havzanın en büyük yüzölçümüne sahip ülkeleridir. Buna karşın havzada, yalnızca 2km²'lik yüzölçümüyle Monako, 10km²'lik yüzölçümüyle Cebelitarık ve 320km²'lik yüzölçümüyle Malta gibi mikro ölçekte ülkeler de yer almaktadır. Fiziki sınırlar sabit değişkenine doğal, beşerî ve tarihsel faktörlerin de eklenmesiyle birlikte nüfusun bugünkü dağılışı perspektifi ortaya çıkmıştır. Uç değerler olarak nitelendirebileceğimiz Cebelitarık ve Monako örneklerini bir kenara bırakırsak; Malta, Filistin, Lübnan, Kıbrıs ve İsrail'de yüksek aritmetik nüfus yoğunluğu göze çarpmaktadır. Buna karşın, Karadağ, Cezayir ve Libya'yı düşük nüfus yoğunluğuna sahip ülkeler olarak ifade edebiliriz. Kuzey Afrika'da Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır topraklarının büyük bir bölümü çöllerle kaplı alanlardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra Alpler, Apeninler, Balkanlar, Toroslar, Lübnan Dağları, Atlas Dağları, İspanya Dağları ve Pireneler gibi sıradağ kümeleri Akdeniz'i çevrelemektedir. Her iklim durumunda yerleşim alanlarını dolayısıyla da nüfus dağılışı önemli ölçüde sınırlandırmaktadır (Braudel, 1990: 5-6; Tablo 15).

Akdeniz Havzası ülkelerinin yalnızca %28'i tarıma elverişli arazilerden oluşmaktadır. Ülkelerin toplam yüzölçümüyle kıyasladığımızda; tarıma elverişli arazi oranı Suriye'de %76 ve Fas'ta %69'a kadar ulaşmaktadır. Bu oran Mısır'da %4'lere Libya'da %9'lara kadar

gerilemektedir. Geniş yüzölçümlerine rağmen Libya ve Mısır'da tarım arazilerinin oldukça sınırlı olması, ülke topraklarının büyük bir bölümünü kaplayan çöllerle izah edilebilir. Tarıma elverişli arazi büyüklükleri fizyolojik ve tarımsal nüfus yoğunluğunu belirlemede en temel değişkendir. Fizyolojik nüfus yoğunluğu, tarım araziler üzerindeki insan nüfusu baskısının bir ifadesidir. Havza genelinde fizyolojik nüfus yoğunluğu km^2 'ye ortalama 220 kişidir. Filistin, Kıbrıs, İsrail, Malta ve Mısır fizyolojik nüfus yoğunluğu açısından havza ortalamasının oldukça üzerinde yer almaktadır. Tarım arazilerin belirleyici olduğu bir diğer istatistik ise tarımsal nüfus yoğunluğudur. Tarımsal nüfus yoğunluğunda kırsal nüfus verileri esas alınmaktadır. Tarımsal nüfus yoğunluğu, Libya'da ortalama 9 kişi/ km^2 iken Mısır'da 1533 kişi/ km^2 'ye kadar çıkmaktadır. Elbette ki bu kategoride ekilebilir arazi büyüklükleri kadar kırsal nüfus büyüklüğü ve sulanabilir arazi büyüklükleri önemli değişkenlerdir (Şahin, 2018: 169-170; Tablo 15).

Tablo 15- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfus Yoğunluğu

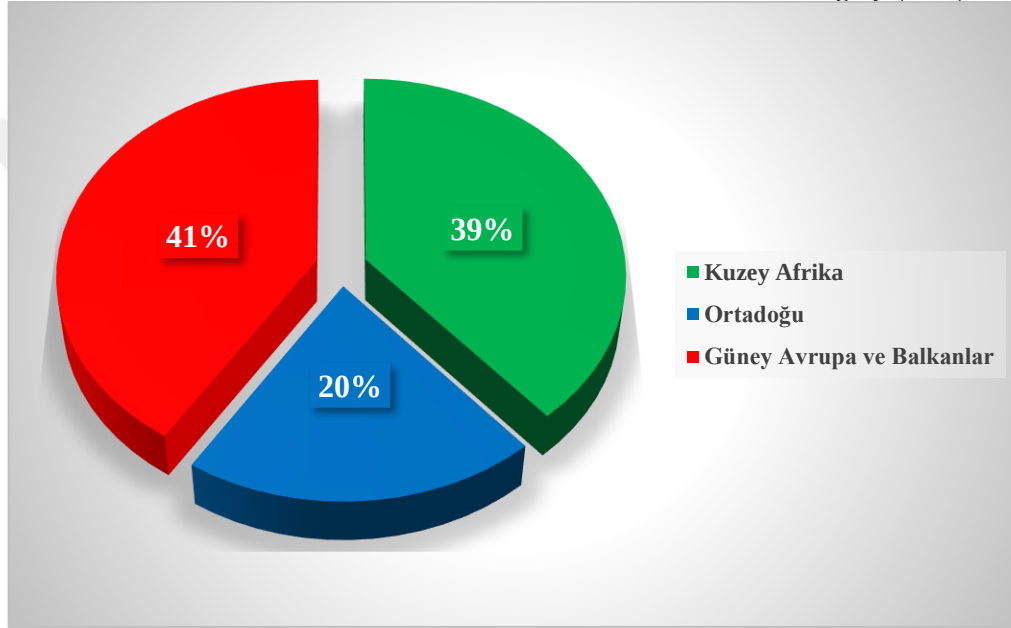
ÜLKE	Tarımsal Nüfus (x1000)	Yüzölçümü (km^2)	Tarım Arazileri (km^2)	Aritmetik Nüfus Yoğunluğu ($\text{km}^2/\text{kişi}$)	Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu ($\text{km}^2/\text{kişi}$)	Tarımsal Nüfus Yoğunluğu ($\text{km}^2/\text{kişi}$)
Cezayir	11.624	2.381.740	413.602	18	104	28
Libya	1.355	1.759.549	153.500	4	44	9
Mısır	57.221	995.450	37.338	101	2.689	1.533
Türkiye	20.023	769.630	383.270	108	218	52
Fransa	12.375	547.557	287.180	119	227	43
İspanya	8.880	499.564	262.657	94	178	34
Fas	13.495	446.300	305.915	82	119	44
İtalya	17.560	294.140	127.170	206	476	138
Suriye	7.682	183.630	139.210	93	123	55
Tunus	3.625	155.360	100.730	75	116	36
Yunanistan	2.199	128.900	61.360	81	171	36
Hırvatistan	1.776	55.960	15.440	74	268	115
Bosna Hersek	1.684	51.200	22.090	64	149	76
Arnavutluk	1.124	27.400	11.817	105	244	95
İsrail	596	21.640	5.320	394	1.601	112
Slovenya	935	20.142	6.175	103	337	151
Karadağ	207	13.450	2.550	47	246	81
Lübnan	754	10.230	6.580	670	1.042	115
KKTC ve GKRY	396	9.240	1.123	130	1.067	352
Filistin	1.196	6.020	2.969	827	1.678	403
Malta	22	320	104	1.376	4.234	212
Cebelitarık	0	10		3.371		
Monako	0	2		19.484		
Havza Toplam	164.728	8.377.434	2.346.100	62	220	70

Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.TOTL.K2>, erişim tarihi:10.12.2020)

Akdeniz Havzasında nüfusunun kıtalara göre dağılışı incelendiğimizde; nüfusun %41'i Güney Avrupa ve Balkanlarda, %39'u Kuzey Afrika'da ve %20'si Ortadoğu bölgesinde yaşadığını görmekteyiz. 2008 yılı verilerine göre Akdeniz Havzasında nüfusun yaklaşık üçte birlik bir bölümü kıyı bölgelerinde yaşamaktadır. Kuzey Afrika'da ve Levanten kıyılarında

nüfusun %36'sı, benzer bir biçimde Avrupa Birliği üyesi ülkelerde nüfusun %36'sı kıyı bölgelerinde yaşamaktadır. Buna karşın Balkanlarda ve Türkiye'de bu oran %22'ye kadar gerilemektedir. Akdeniz Havzasında görülen kıyısız yerleşimlerin büyük bir bölümü havzayı besleyen su kaynakları üzerinde kurulmuştur. Kuzey Afrika ve Levanten bölgesinde toplam nüfusun %65'lik bölümü; Avrupa Birliği üyesi ülkelerde %56'sı; Türkiye ve Balkanlarda ise %30'u su kaynakları üzerinde kurulmuş yerleşim birimlerinde yaşamaktadır. Akdeniz'de yıllık 300 milyonu aşan turist sayılarını da hesaba kattığımızda, kıyıların çok fazla nüfus baskısına maruz kaldığını söyleyebiliriz (EEA, 2014: 19; Grafik 14).

Grafik 14- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Kıtalarla Göre Dağılışı (2020)

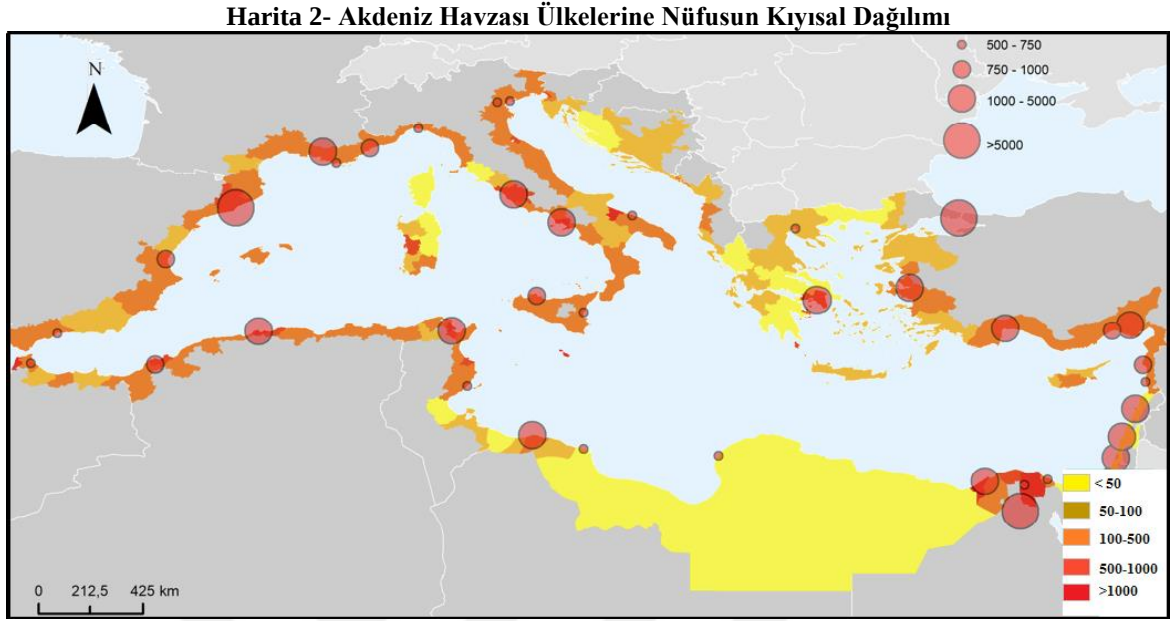

Kaynak: BM, <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, erişim tarihi:01.12.2020¹⁷

Akdeniz Havzasında nüfusun yoğunluk haritasını incelediğimizde, nüfusun mekânsal dağılımı daha da anlamlı bir yapıya bürünecektir. 2015 yılı verilerine göre hazırlanan Harita 2'de; Trieste körfezinden Cebelitarık Boğazına kadar uzanan Güney Avrupa kıyılarında bazı istisnalar dışında nüfus yoğunluğu kişi/km² 500-1000 olarak kaydedilmiştir. Büyük kentlerin yer aldığı bölgelerde ise kişi/km² 1000'i aşmaktadır. Kuzeyde Korsika, Sardunyanın bir bölümü, Dalmaçya kıyıları, Yunanistan'ın batı bölümleri ve Batı Trakya'da nüfus yoğunluğu kişi/km² 50'nin altına inmektedir. Güneyde ise Cebelitarık Boğazından Tunus körfezine kadar devam eden bölge nüfus yoğunluğu yüksek bölgeler olarak öne çıkmaktadır. Tunus körfezinden başlayıp Sina Yarımadasına kadar devam eden bölgede, bazı istisna alanlar dışında

¹⁷Türkiye özelinde Trakya nüfusu Güney Avrupa ve Balkanlar grubuna Anadolu nüfusun Ortadoğu grubuna dâhil edilmiştir. İl ve İlçe bazında nüfus verileri (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>)'den alınmıştır, erişim tarihi: (10.02.2021)

kilometrekareye 50'den daha kişi düşmektedir. Levanten kıyıları ve Anadolu kıyıları nüfus yoğunluğu yüksek alanlar olarak dikkat çekmektedir (Harita 2).

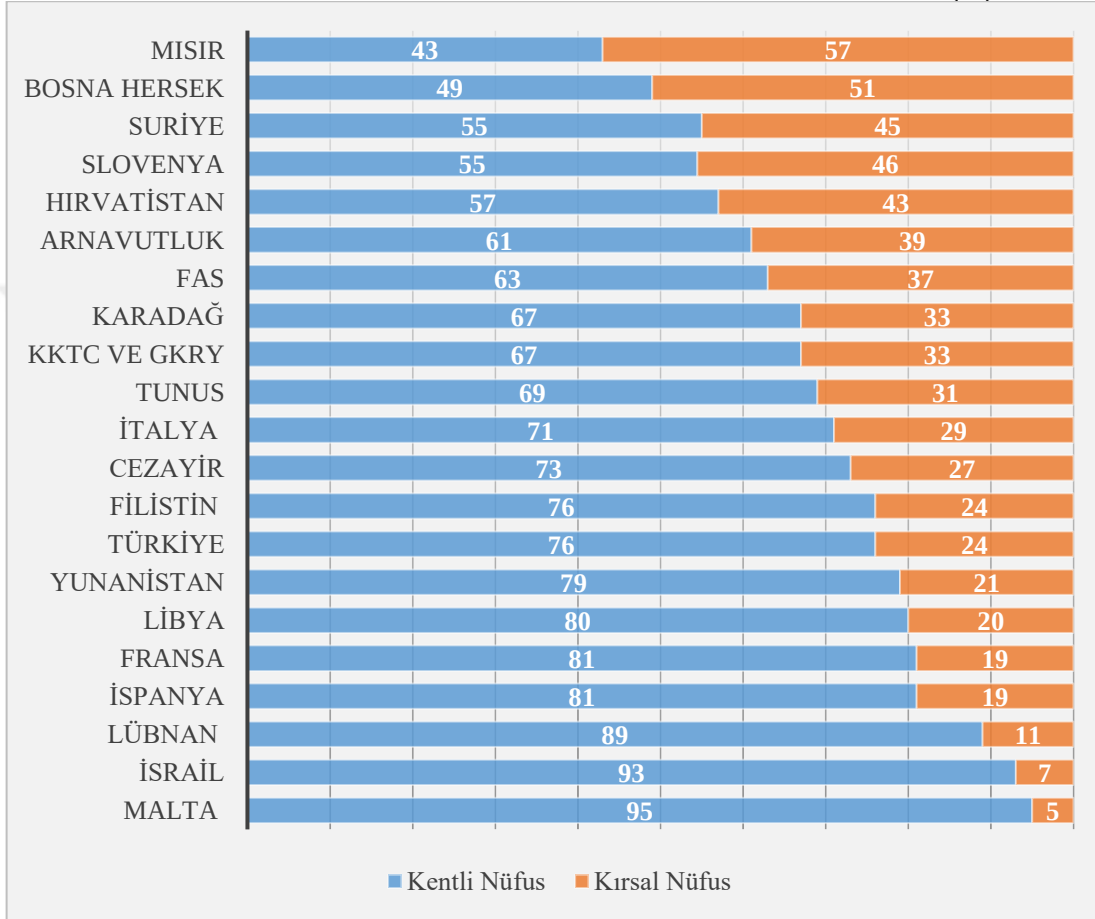
Kaynak: (Barcelona Convention <https://www.medqsr.org/population-and-development>, erişim tarihi:01.12.2020)

Tarih boyunca insan nüfusunun büyük bir bölümü kırsal yerleşim birimlerinde yaşamıştır. Sanayi Devrimiyle birlikte hem kentsel yerleşim birimlerinin hem de kentli nüfusun sayısında ciddi ölçüde artış yaşanmıştır. Geçmişten günümüze kentler, toplumsal açıdan bilgi, güç ve refah kaynakları olarak öne çıkan yerleşim birimleri olmuştur. Kentler ilerlemenin, üretimin, refahın, toplumsal iş bölümünün ve uzmanlaşmanın geliştiği mekânlardır. Bu nedenle kentleşme kavramının yalnızca nüfus-dağılım ilişkisi bağlamında ele almak eksik bir girişim olacaktır. Modern anlamda üretimin, iş bölümünün ve uzmanlaşmanın göstergesi olan kentler, aynı zamanda nüfusun yapısal özellikleriyle de ilişkili bir kavramdır. Işık ve Pınarcıoğlu, kentleşme kavramını; yalnızca nüfusun mekânsal hareketliliğinden ibaret olmadığını, bunun yanı sıra bir dizi ekonomik, kültürel ve sosyal değişimleri de beraberinde getiren dinamik bir süreç olduğunu ifade etmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2019: 396; Güneş, 2019: 59-62; Rittesberger-Tılıç, 2019: 3).

Daha nitelikli bir gelir olanağı beklentisi, kırsal alanlarda var olan sağlık hizmetleri ve eğitim eşitsizliğini ortadan kaldırmak gibi motivasyonlar insanları kırdan kente doğru itmektedir. Bunun yanı sıra Grafik 15'te Akdeniz Havzası ülkelerinin kentsel-kırsal nüfus karşılaştırmasına yer verilmiştir. 2019 yılı verilerine göre dünya genelinde kentleşme oranı %55,7'dir. Arnavutluk, Bosna Hersek, Mısır ve Suriye istisna olmakla birlikte havza genelinde kentleşme oranı, dünya ortalamasının üzerindedir. Lübnan, İsrail ve Malta havza genelinde en yüksek kentleşme oranına sahip ülkelerdir. Kırsal nüfusun kentli nüfustan daha fazla olduğu

Bosna- Hersek ve Mısır dikkat çekici bir örnektir. Bunun yanı sıra Balkan Ülkeleri kentleşme oranına göre diğer Avrupa ülkelerinden farklılaşmaktadır. Kırsal ve kentsel nüfus arasında eğitim, sağlık koşulları ve istihdam yapısında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Dolayısıyla artan kentleşme ile birlikte demografik yapıda değişimlerde yaşanacaktır (Şahin, 2018: 140-145).

Grafik 15- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Kentli ve Kırsal Nüfus Oranları (%)

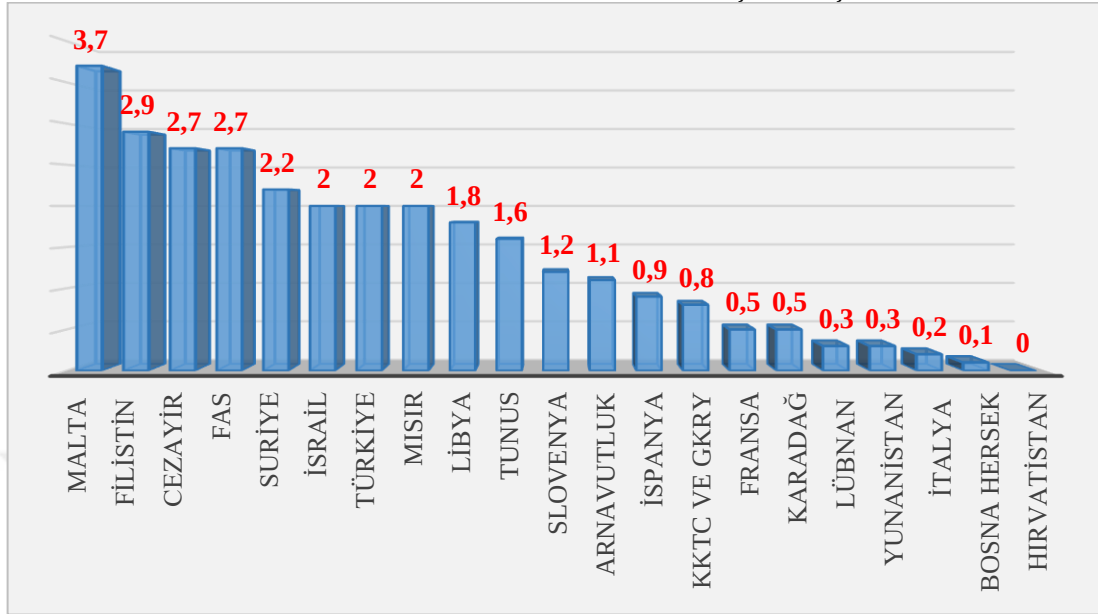

Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.GROW>, erişim tarihi 01.12.202)

Kentleşme oranları, kentleşme artış oranlarıyla birlikte anlamlı hale gelmektedir. 2019'yılında dünya genelinde kentleşme artış oranı, %1,89 olarak gerçekleşmiştir. Cezayir, Fas, Filistin, İsrail, Malta, Mısır ve Türkiye'de dünya ortalamasının üzerinde bir kentleşme söz konusudur. Kentleşme oranı çok yüksek olmamasına karşın Bosna Hersek ve Hırvatistan'da 0'a yakın değerler söz konusudur. Hali hazırda yüksek kentleşme seviyelerine ulaşmış kuzeyde kentsel nüfus nispeten yavaş büyümektedir. Malta'nın ulaştığı uç değer dönemsellik arz etmektedir. Buna karşın güney ülkelerinde kentleşme oranı çok yüksek seviyelerde artış göstermektedir. Lübnan ve Libya durumun istisnasını oluşturmaktadır. Bilindiği üzere hızlı kentleşme altyapısal, toplumsal ve ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir. Hızlı kentleşme ile birlikte kentlerin etrafında oluşan banliyöler altyapı olanaklarından yoksun ve

yoksulluğun hâkim olduğu alanlardır. (Rittesberger-Tılıç, 2019: 18; Şahin, 2018: 144; Grafik 16)¹⁸.

Grafik 16- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Kentleşme Artış Oranı

Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.GROW>, erişim tarihi 01.12.2022)

BM'nin yayımladığı “*The World's Cities in 2018*” adlı raporda dünya genelinde nüfusu 1 milyonu aşan şehirler ele alınmaktadır. Raporda, Akdeniz Havzası ülkelerinden 32 şehir yer almaktadır. Bu şehirler toplamda 118,5 milyonu aşan nüfusuyla, havza nüfusunun %23'ünü temsil etmektedir. Rapora göre Akdeniz Havzasında üç mega şehir bulunmaktadır. 20,1 milyon nüfusuyla Kahire, 14,8 milyon nüfusuyla İstanbul ve 10,9 milyon nüfusuyla Paris havzanın en büyük şehirleridir. Bunların yanı sıra İskenderiye, Barselona ve Madrid 5 milyonu aşan nüfusuyla dikkat çekmektedir. Bir önceki bölümde Mısır nüfusunun %43'lük bölümünün kentli nüfus olduğuna değinmiştir. Rapora göre, Kahire ve İskenderiye toplam nüfusu 25 milyonu geçmektedir. O halde Mısır'da yaşayan kentli nüfusun yarısından fazlasının bu iki şehirde yaşadığını söyleyebiliriz. 2018 yılı verilerine göre Kahire, dünyanın 6. büyük mega kentidir. 2030 yılında Kahire nüfusunun 25 milyona yükseleceği ve dünyanın en büyük 5. kenti olacağı öngörülmektedir¹⁹.

¹⁸Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.GROW?locations=MT>, (erişim tarihi:01.12.2020).

¹⁹BM, https://www.un.org/en/events/citiesday/assets/pdf/the_worlds_cities_in_2018_data_booklet.pdf (erişim tarihi:01.12.2020).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AKDENİZ HAVZASI ÜLKELERİNDE NÜFUSUN SOSYOEKONOMİK ÖZELLİKLERİ ve NÜFUS PROJEKSİYONLARI

3.1. Nüfusun Sosyoekonomik Özellikleri

Tarih boyunca insanoğlunun kaydettiği gelişim ve ilerleme ile var olan kaynakların bireysel ve toplumsal ihtiyaçları karşılama oranı arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. Geçmişin avcı ve toplayıcı toplumlarından günümüz modern toplumuna kadar, ekonomik yaşamda büyük bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Zaman içerisinde gerçekleşen bilimsel ilerlemeler ve buna bağlı olarak teknolojide yaşanan çığır açan gelişmeler bu süreci daha da hızlandırmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte kurumsallaşan üretim yapısı toplumsal değer yargıları, yaşam koşulları ve sosyokültürel hayat üzerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu nedenle ekonomi, toplumsal ve kültürel hayat üzerinde etkiye sahip önemli bir belirleyici olarak kabul edilmektedir. Öyle ki toplumsal hayat ve toplumlar arası ilişkiler ekonomik faktörler etrafında şekillenmektedir. Geçmişten bugüne yaşanan güç mücadelelerinin, toplumsal ve siyasal olayların, savaşların, çatışmaların ve anlaşmazlıkların temelinde ekonomik gerekçeler yer almaktadır. Ekonomi ülke içi, ülkeler arası ve kıtalar arası nüfus hareketliliğinin baş aktörlerinden birisidir. Çoğunlukla göç hareketlerinin geri planında daha iyi ve müreffeh bir yaşam arzusu yatmaktadır. Diğer bir ifadeyle tarih boyunca süregelen insan mücadelesinin temel güdüsünü ekonomi oluşturmaktadır (Alpago, 2018: 303-304).

Ekonomik kaynakların üretiminde, dağıtımında ve tüketim süreçlerinde nüfus hayatı öneme sahiptir. Bu nedendir ki tarih boyunca sosyoekonomik olaylar ve olgular ile nüfus arasında bağlantı kurulmuş ve nüfus ile toplumsal ve ekonomik yaşam arasındaki etkileşim açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda nüfus alanındaki hâkim teoriler genellikle ekonomik yaklaşımların ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomi biliminin insan nüfusuna ilişkin temel motivasyonu var olan kıt kaynaklarla insan nüfusunun yaşamını idame ettirebilmesi olmuştur. Ancak, XIX. yüzyıl sonrasında gerçekleşen ve dramatik boyutlara ulaşan nüfus artışı, insanları ekonomik kaynaklardan elde edilen verimliliği arttırmaya yönelik yeni arayışlara itmiştir (Kaya ve Yalçınkaya, 2014: 166; Güneş, 2019: 127; Eryüzlü, 2016: 13).

Çalışmanın bu bölümünde Akdeniz Havzasında yer alan nüfusun sosyoekonomik özellikleri ele alınacaktır. Farklı nüfus büyüklüklerine ve ekonomik performanslara sahip havza ülkelerini ekonomik büyüklüklerine göre çeşitli kategoriler altında sınıflandırmak mümkündür. Ülkelerin ekonomik anlamda sınıflandırılmasında, BM'nin yayımladığı *Dünyada Ekonomik Durum ve Beklentiler Raporunda* iki hâkim yaklaşım esas alınmaktadır. Bunlardan ilki

gelişmişlik düzeylerine göre yapılan sınıflandırmadır. Bu kategoride ülkeler temel olarak; gelişmiş, geçiş ekonomileri, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler şeklinde sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Bu rapordan hareketle, az gelişmiş ülke kategorisinde, Akdeniz havzası ülkesinin yer almadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte gelişmiş ülkeler ve geçiş ekonomileri kategorisinde Avrupa ülkeleri yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde ise Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesi ülkeleri yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan Cezayir, Libya ve Mısır aynı zamanda petrol ihraç eden ülkeler grubunda yer almaktadır²⁰(Tablo 16).

Tablo 16- Gelişmişlik Düzeylerine Göre Akdeniz Havzası Ülkelerinin Sınıflandırılması

Gelişmiş Ülkeler	Fransa Hırvatistan GKRY İtalya İspanya Malta Slovenya Yunanistan	Geçiş Ekonomileri	Arnavutluk Bosna Hersek Karadağ	Gelişmekte Olan Ülkeler	Türkiye Suriye Lübnan Libya İsrail Cezayir Fas Filistin Mısır Tunus
-------------------------	---	--------------------------	---------------------------------------	--------------------------------	--

Kaynak: (BM, https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/WESP2020_Annex.pdf, erişim Tarih:10.01.2021)

BM tarafından yapılan bir diğer sınıflandırma ise gelir düzeylerine göre yapılan sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmaya göre ülkeler; yüksek gelir grubu, üst-orta gelir grubu, alt-orta gelir grubu ve düşük gelir grubu olarak kategorize edilmektedir. Orta gelir grubunda yer alan yığılmanın sakıncaları iki farklı kutupla giderilmeye çalışılmıştır. Havza ülkelerinden Suriye, düşük gelir grubunda yer almaktayken; Fas, Filistin ve Mısır alt orta gelir grubunda yer almaktadır (Tablo 17).

Tablo 17- Akdeniz Havzası Ülkelerinin Gelir Durumuna Göre Sınıflandırılması

Yüksek Gelir Grubu Ülkeler	Fransa Hırvatistan GKRY İtalya İsrail İspanya Malta Slovenya Yunanistan	Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler	Arnavutluk Bosna Hersek Cezayir Karadağ Libya Lübnan Türkiye	Alt-Orta Gelir Grubu Ülkeler	Fas Filistin Mısır	Düşük Gelir Grubu Ülkeler	Suriye
-----------------------------------	---	-------------------------------------	--	-------------------------------------	--------------------------	----------------------------------	--------

Kaynak: (BM, https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/WESP2020_Annex.pdf, erişim Tarih:10.01.2021)

²⁰ BM, https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/WESP2020_Annex.pdf, (erişim tarihi: 10.01.2021)

Bir önceki kategoride gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan İsrail, bu kategoride dikkat çekici bir şekilde yüksek gelir grubunda yer almaktadır. Bunun yanı sıra geçiş ekonomileri kategorisinde yer alan ülkeler üst-orta gelir grubuna dâhil edilmiştir. Bu veriler ışığında ülkelerin gelir düzeylerinin doğrudan bir gelişmişlik göstergesi olmadığını düşünebiliriz. Yapılan sınıflandırmaya göre havza genelinde yüksek gelir ve üst-orta gelir grubundaki ülkeler ağırlıktadır. Yüksek nüfus artışı genellikle az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerle ilişkilendirilen bir durumdur. Hızlı nüfus artışına bağlı olarak nüfusun büyük bir bölümünün geçimlik ekonomi sınırları dâhilinde yaşamasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra nüfus artışıyla birlikte artan demografik yatırımlar hem makroekonomik büyümenin hem de gelir artışının sonuçlarını nötralize etmektedir. Hızlı nüfus artış hızına sahip Fas, Filistin, Mısır ve Suriye gibi ülkeler alt-orta ve düşük gelir grubunda yer alması bu genellemeyi doğrular niteliktedir. Benzer nüfus artış karakteristiğe sahip Cezayir ve Libya petrol ihraç eden ülke konumu nedeniyle alt gruplardan ayrılmaktadır. Bu sınıflandırmalar ülkelere ait temel makroekonomik göstergelerle birlikte daha da anlamlı hale gelecektir (Başar, 2013: 39; Kaynak, 2011: 12; Tablo 16-17).

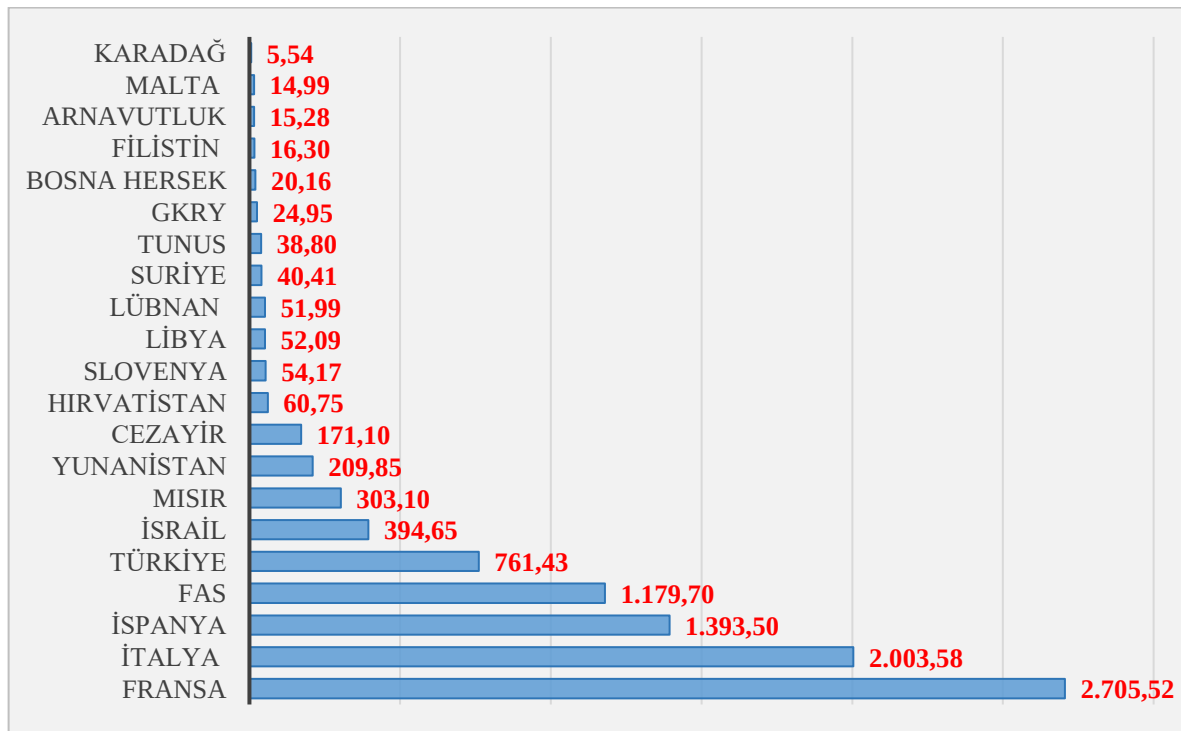
3.1.1. Temel Makro Ekonomik Göstergeler

Gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelen ekonomi kavramının etkinliği, insanlık tarihi kadar eskidir ve insanoğlunun var olduğu sürece de güncelliğini koruyacaktır. Ekonomi, bireylerin ve toplumların yaşamlarını idame ettirmesi noktasında önemli bir güvence mekanizması olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra ekonominin, bireysel ve toplumsal hayatın en baş aktörü olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki ekonomi faktörü, toplumsal hayatın her alanında etkisini göstermektedir. Ekonomi sosyal, siyasal ve kültürel faktörlerin koşullayıcısı ve belirleyicisidir. Eğitimden sağlığa, ulaşım hizmetlerinden altyapıya, teknolojiye kadar her şey ekonomik imkânlar ölçüsünde anlam kazanmaktadır. Ekonomi kavramını, sınırsız beklentilere sahip insanoğlunun sonsuz ihtiyaçları ile dünyada var olan kıt kaynaklar ve sınırlı tasarruflar arasında bağlantı kuran bilim olarak açıklamak mümkündür (Düzgün, 2015: 21-24; Şıklar, 2020: 4; Erkan, 2018: 4). Bu başlık altında Akdeniz Havzasında yer alan ülkelere ilişkin temel makroekonomik istatistikler ele alınacaktır.

İlk olarak, Akdeniz Havzası ülkelerinin gayrisafi yurtiçi hâsıla büyüklükleri ele aldığımız zaman durum net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. En genel tanımıyla; bir takvim yılında, ülke sınırları içerisinde gerçekleşen nihai mal ve hizmetlerin toplam fiyatı olarak ifade edebileceğimiz GSYİH kavramı, coğrafyanın ekonomik gücünü ve potansiyelini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. 2019 yılı Dünya Bankası verilerine göre, dünya genelinde

gerçekleşen ekonomik etkinliklerin %9,6'sı Akdeniz Havzasında gerçekleşmektedir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde, Akdeniz Havzası nüfusunun dünya nüfusunun ise yaklaşık %6,7'sine sahip olduğunu belirtmiştik. Bu verilerden hareketle havza ekonomisinin dünya ekonomisindeki payının, havza nüfusunun payından daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Grafik 17'de havza ülkelerinin 2019 yılı GSYİH büyüklükleri yer almaktadır. Havza genelinde gerçekleşen ekonomik etkinliklerin %72'lik bir bölümü Fransa, İspanya ve İtalya'da gerçekleşmektedir. Bunların yanı sıra Türkiye, İsrail ve Mısır ekonomilerinin havzadaki öteki büyük ekonomiler olduğu tespit edilmiştir (Erdoğan, 2018: 6; Grafik 17)²¹.

Grafik 17- Akdeniz Havzası Ülkelerinde GSYİH Miktarları (x1000 \$)

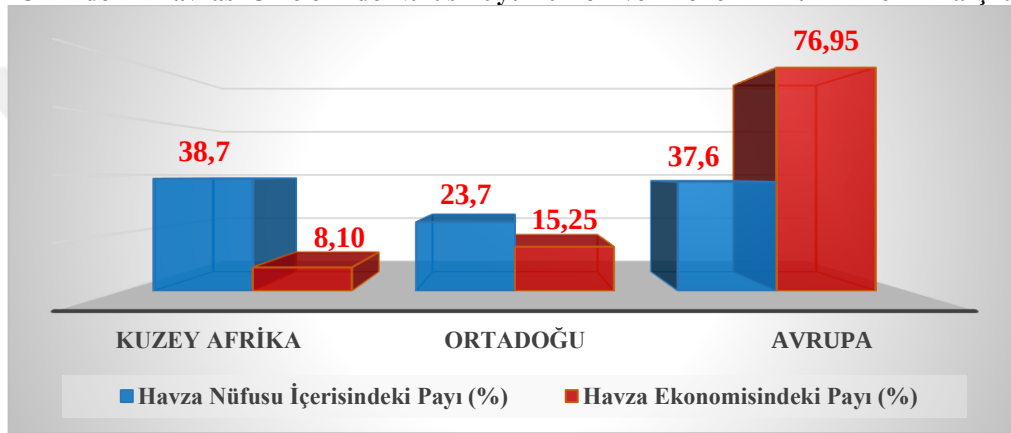
Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, erişim tarihi:10.01.2021, derlenmiştir.)

Grafik 18'de havza ülkeleri coğrafi konumlarına göre Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Avrupa ülkeleri olarak sınıflandırılmış ve bu grupların nüfus büyüklükleri ve ekonomik büyüklükleri mukayese edilmiştir. Akdeniz Havzası nüfusunun %38,7'sini oluşturan Kuzey Afrika ülkelerinin, havza genelindeki ekonomik etkinliği yalnızca %8,1 ile sınırlı kalmaktadır. Ortadoğu bölgesinde yer alan havza ülkeleri, havza nüfusu içerisinde %23,7 paya sahip olmasına karşın ekonomik etkinliği %15,25'te kalmaktadır. Bu bölgedeki ekonomik etkinliklerin tamamına yakını İsrail ve Türkiye'de gerçekleşmektedir. Avrupa ülkelerinde ise tam tersi durum söz konusudur. Havza nüfusunun %37,6'sını temsil eden Avrupa ülkelerinde,

²¹ Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, (erişim tarihi: 10.01.2021).

havza ekonomisinin %76,95'i gerçekleşmektedir. Havza genelinde gerçekleşen ekonomik etkinliklerin %72'lik bölümünün Fransa, İspanya ve İtalya'da gerçekleştiğini yinelemekte fayda vardır. Avrupa'da gerçekleşen ekonomik etkinliklerde Yunanistan dışındaki Balkan ülkelerinin payı oldukça düşüktür. Mısır, Cezayir ve Libya'nın fosil yakıt ihraç eden ülkeler olması gerçeğini de dikkate aldığımızda Kuzey Afrika'da ekonomik etkinliklerin oldukça sınırlı olduğunu ifade edebiliriz. Sonuç olarak, Ortadoğulu havza nüfusunun Kuzey Afrikalı nüfustan, Avrupalıların ise her ikisinden de daha üretken olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla nüfusun nicel büyüklüğünden ziyade niteliğinin önemli değerler ürettiğinden söz edebiliriz (Grafik 18)²².

Grafik 18- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfus Büyüklükleri ve Ekonomik Etkinliklerin Karşılaştırması

Kaynak: (<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, erişim tarihi:10.01.2021, derlenmiştir.)

Ülkelerde gerçekleşen ekonomik faaliyetlere ilişkin bir diğer makroekonomik gösterge ise gayrisafi milli hâsıladır. GSMH, sınır ayırımı yapmaksızın ülke vatandaşlarınca yurtiçinde ve yurt dışında gerçekleştirilen nihai mal ve hizmetler toplamının parasal ifadesidir. Tablo 18'de yer alan GSMH dağılımı, GSYH ile benzerlik göstermekle birlikte dikkat çeken boyut farkın dağılım yönüdür. Burada dikkat çeken nokta, özellikle Fransa ve İtalya vatandaşlarının yurt dışı yatırımlarının, ülkedeki yabancı yatırımlardan daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşın Cezayir, Mısır ve Türkiye gibi ülkelerde yabancı yatırımların miktarı bu ülke vatandaşlarının yurt dışında gerçekleştirdiği ekonomik etkinliklerden fazla olduğu bir durum söz konusudur. Bu durumun temel nedeni az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere kıyasla nüfusun girişimci yönünün eksik kalmasıdır (Kaynak, 2011: 26; Erdinç, 2018: 6; Tablo 18).

Ülkelerin kalkınma ve büyüme seviyeleri tespit edilirken yapılan uluslararası analizlerde kullanılan en temel ölçütlerden birisi gayrisafi milli hâsıla büyüklüğüdür. GSMH, ülkelere ilişkin gelişmişlik düzeylerinden ziyade ekonomik faaliyetlerin boyutlarını ortaya

²² <http://www.worldstopexports.com/worlds-top-oil-exports-country/>, (erişim tarihi: 10.01.2021).

koymaktadır. Bunun yanı sıra GSMH büyüklüğünün nüfusa oranlanmasıyla elde edilen kişi başına düşen milli gelir, analizlerde kullanılan bir diğer ölçü birimidir. Kişi başına düşen milli gelir, nüfus büyüklüğünün gayrisafi milli hâsıla büyüklüğüne oranlanmasıyla elde edilmektedir. Ekonomide temel amaç insan nüfusunun refahını sağlamaktır. Bu nedenle kişi başına düşen milli gelir, GSMH'ye göre daha hassas bir göstergedir. Örneğin Mısır, Yunanistan'dan daha büyük gayrisafi milli hâsıla büyüklüğüne sahiptir. Fakat ekonomik büyüklüğü, nüfus büyüklüğü ile birlikte değerlendirdiğimizde, Yunanistan yüksek gelir, Mısır ise düşük gelir grubunda yer almaktadır. Kişi başına düşen milli gelir, nüfus büyüklüğü içerisinde ortalama bir değer olmakla birlikte, gelir dağılımının boyutlarına ilişkin herhangi bir fikir vermemektedir (Han, 2004: 8).

Tablo 18- Akdeniz Havzası Ülkelerinde GSMH Miktarları (2019)

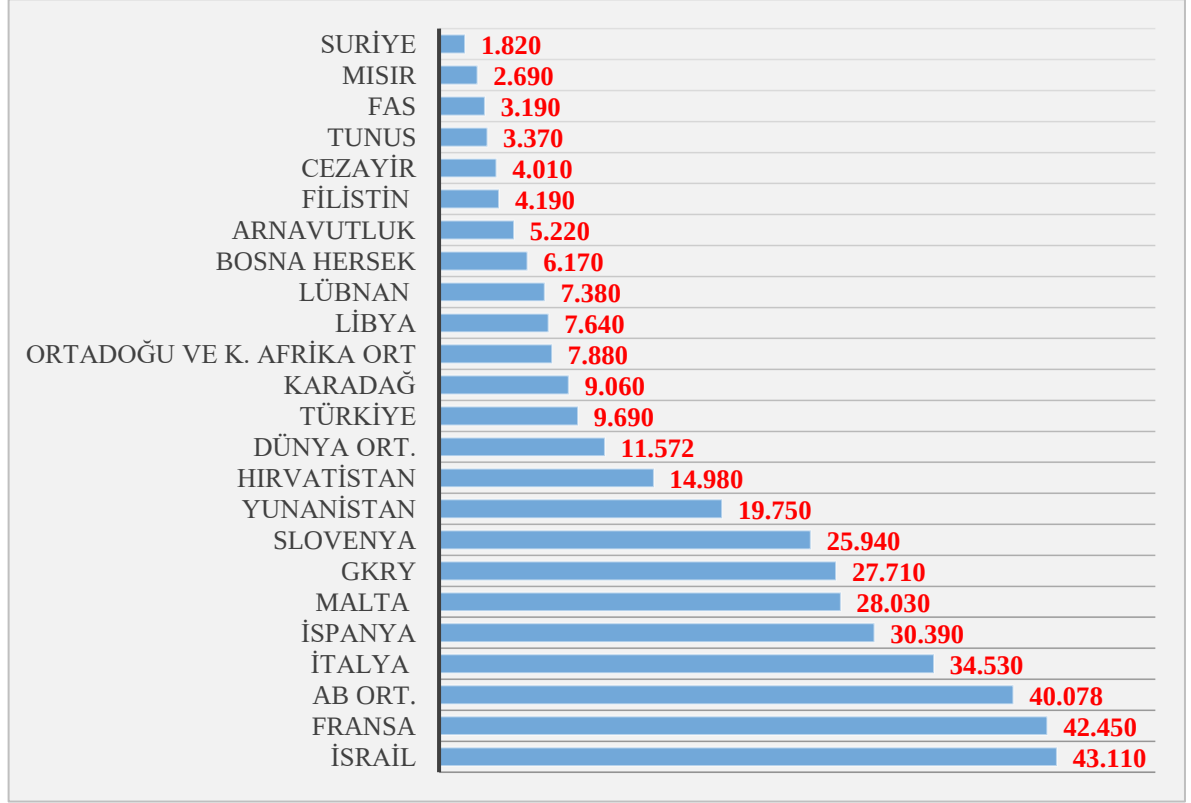
Ülke	GSMH 2019 (Milyar \$)	Havza Ekonomisindeki Payı (%)	GSMH GSYİH Farkı
Fransa	2.771,81	32,79	66,29
İtalya	2.020,76	23,91	17,18
İspanya	1.395,71	16,51	2,21
Türkiye	748,61	8,86	-12,82
İsrail	392,78	4,65	-1,87
Mısır	292,08	3,46	-11,02
Yunanistan	203,64	2,41	-6,21
Fas	117,36	1,39	-2,34
Cezayir	116,89	1,38	-54,21
Hırvatistan	59,83	0,71	-0,92
Slovenya	53,31	0,63	-0,86
Libya	53,02	0,63	0,93
Lübnan	51,47	0,61	-0,52
Suriye (2007)	39,72	0,47	-0,69
Tunus	37,48	0,44	-1,32
GKRY	23,95	0,28	-1,00
Bosna Hersek	20,15	0,24	-0,01
Filistin	19,06	0,23	2,76
Arnavutluk	15,77	0,19	0,49
Malta	13,85	0,16	-1,14
Karadağ	5,56	0,07	0,02

Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, erişim tarihi:10.01.2021)

Grafik 19'da Akdeniz Havzası ülkelerinin dolar cinsinden 2019 yılı kişi başına düşen milli gelirleri yer almaktadır. Aynı yıl içerisinde dünya ortalaması 11.572, Avro bölgesi ortalaması 40.078 ve Ortadoğu-Kuzey Afrika ortalaması ise 7.880 dolar olarak gerçekleşmiştir. Fransa ve İsrail, İspanya ve İtalya kişi başına düşen milli gelir açısından havzadaki en iyi durumdaki ülkelerdir. Buna karşın Fas, Mısır, Suriye ve Tunus kişi başına düşen milli gelir bakımından havzanın en geri ülkeleridir. Grafikte dikkat çekici nokta Ortadoğu ve Kuzey Afrika gelir ortalaması, dünya ortalamasının oldukça altındadır. Bu durum bölgenin genel

ekonomik karakteristiğini ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. İsrail dışında nüfus artışı yüksek ülkelerin havzadaki en düşük kişi başına düşen milli gelire sahip ülkeler olması dikkat çekmektedir. Bu tespit Malthus'un nüfus artışına yaklaşımını doğrular niteliktedir. Kaynak artışıyla desteklenmeyen nüfus artışının mutlak bir biçimde yoksulluğa neden olduğu gerçeği bu ülkelerde somut bir hal almış durumdadır (Malthus, 2018: 38-40; Grafik 19).

Grafik 19- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Milli Gelir (\$)

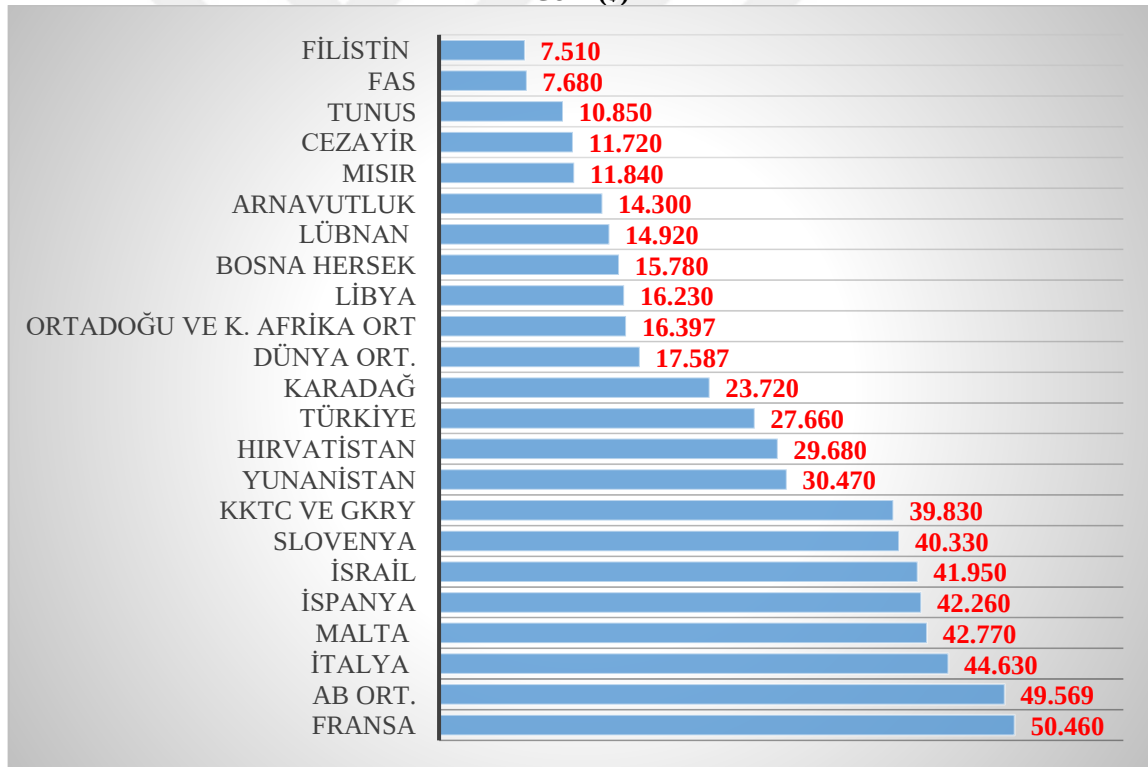

Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD>, erişim tarihi:10.01.2021)

Bilindiği üzere her ülkede gayrisafi milli hâsıla, kendi ulusal para birimi cinsinden hesaplanmaktadır. Uluslararası karşılaştırmalı analizlerde ise gayrisafi milli hâsıla, Amerikan Dolarına dönüştürülerek analiz yapılmaktadır. Ancak dolar, analize konu olan ülkelerin her birinde farklı satın alma değeri sahiptir. Bunun yanı sıra döviz kurları her zaman ülke para birimlerinin gerçek durumunu yansıtmayabilmektedir. Tüm bunlara ek olarak dış ticarete konu olmayan mal ve hizmetler döviz kuru hesaplamalarına dâhil edilmemektedir. Satın Alma Gücü Paritesi yaklaşımı, GSMH ile yapılan analizlerin eksiklerini gidermek ve çekinceleri ortadan kaldırmak için geliştirilmiş bir modellemedir. Bu yaklaşımda, dış ticarete konu olsun olmasın tüm mal ve hizmetler hesaplamaya dâhil edilmektedir. Böylece karşılaştırmalı analizler daha gerçekçi bir yapıya bürünmüştür. Belirli mal ve hizmetlerden oluşan sepetin satın alınabilmesi için gerekli ulusal parasal tutarların birbirine oranlanması olarak ifade edebileceğimiz, Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımında ülkelerin gerçek satın alma gücü tespit edilmektedir (Erdoğan, 2018: 11; Özsoy, 2013: 8; Kaynak, 2011: 74-77).

Grafikte 20’de yer alan satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen gelir miktarları bir önceki istatistiklerle kıyasladığımızda özellikle alt gelir gruplarında belirgin bir artış söz konusu olduğunu görmekteyiz: bunun temel nedeni iç fiyat endekslerinin düşüklüğüdür. Yalnızca İsrail’in satın alma gücü paritesine göre milli gelirinde gerileme söz konusudur. Bu durum iç fiyat endekslerinin yüksekliğiyle açıklanabilir. Bunun yanı sıra havza ülkelerinin mukayeseli konumunda herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ortalamasının, dünya ortalamasına yaklaştığı izlenmektedir. Türkiye’nin kişi başına düşen milli gelirini, satın alma gücü paritesiyle birlikte ele aldığımızda oluşan pozitif fark dikkate değerdir. Suriye’ye ilişkin veri elde edilememekle birlikte bu kategoride Fas ve Filistin kişi başına düşen en düşük milli gelire sahip ülkelerdir. Genel olarak bir değerlendirme yaparsak; kuzey ve güney ülkeleri arasında refah bakımından derin bir ayrım olduğunu söyleyebiliriz. Kıbrıs ve İsrail bu durumun istisnasını oluşturmaktadır (Grafik 20).

Grafik 20- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Yılı Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Düşen Milli Gelir (\$)

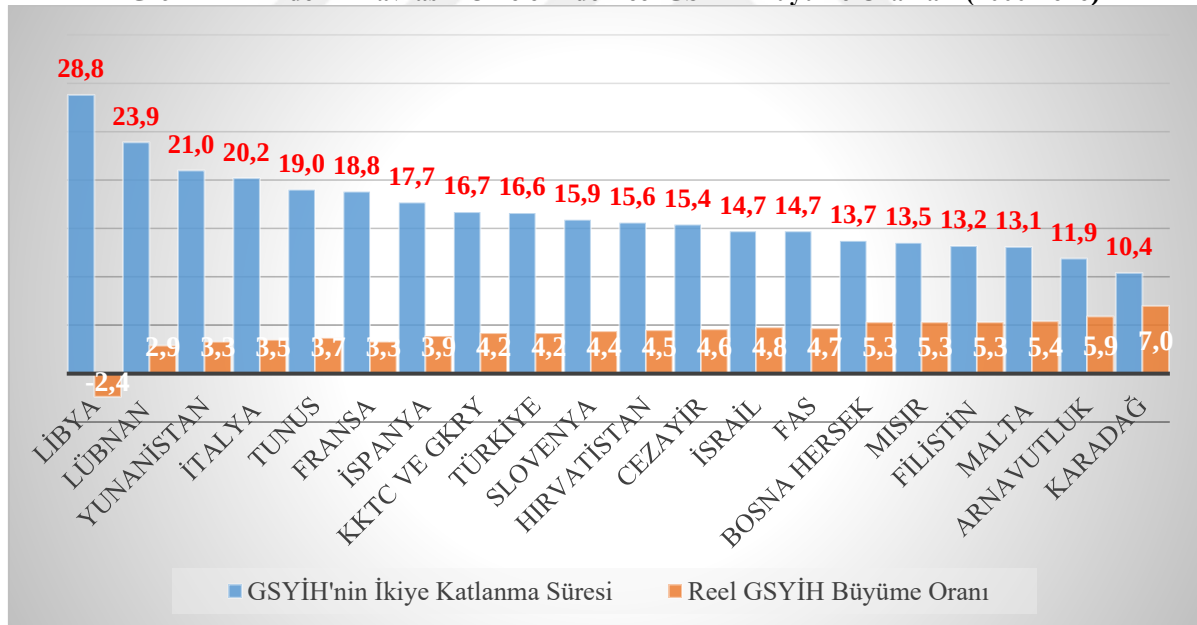
Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD>, erişim tarihi:10.01.2021)

Ekonomik büyüme kavramı uzun soluklu, dinamik ve reel bir olgudur. Hızlı ya da yüksek ekonomik büyüme rakamlarından ziyade ülkeler için sürdürülebilir ekonomik büyüme daha çok arzu edilen bir durumdur. Ekonomik büyümenin istihdamı teşvik etmesi, refah artışına yola açması, gelir dağılımında eşitlik yaratması ve bireysel-toplumsal gelişime katkı sağlaması iyi büyüme olarak adlandırılmaktadır. Ancak ekonomik büyüme, daha çok ekonomide nicel gelişimi ifade etmektedir. Ekonomik kalkınma ise ekonomik büyümenin yanı sıra ülkelerde

gerçekleşen sosyoekonomik, sosyokültürel ve politik değişim ve dönüşümün bir ifadesidir. (Erdoğan, 2018: 13-16: Yergin, 2018: 1).

Grafik 21’de Akdeniz Havzası ülkelerinde, 2000-2020 yılları arasında gerçekleşen ortalama reel GSYH büyüme oranlarına ve GSYH’nin ikiye katlanma sürelerine yer verilmiştir. Havza ülkeleri belirtilen dönem içerisinde muhtelif büyüme oranları kaydetmiştir. Nitelikli bir analiz ortaya koyabilmek adına birikimli ortalama büyüme oranları hesaplanmıştır. Ekonomik büyüme oranlarındaki değerler, ekonomik büyüklüğün boyutu ile birlikte anlamlı hale gelmektedir. Örneğin 2,7 trilyon dolar büyüklüğündeki Fransız ekonomisinin ortalama %3,7 büyümesiyle 303 milyar dolarlık Mısır ekonomisinin ortalama %5,3 büyümesi, GSYİH büyüklüğü, nüfus vb. değişkenlerle birlikte farklı şekillerde yorumlanabilir. Akdeniz Havzasında ortalama %7 ile Karadağ ve %5,9 ile Malta en hızlı ekonomik büyüme kaydeden ülkeler olmuştur. Buna karşın Libya, incelenen dönem içerisinde ortalama %2,4 küçülme kaydetmiştir. Libya’nın negatif yönlü büyüme oranlarında, ülkedeki siyasi istikrarsızlıkların etkisi çok büyüktür (Grafik 21).

Grafik 21- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Reel GSYİH Büyüme Oranları (2000-2020)

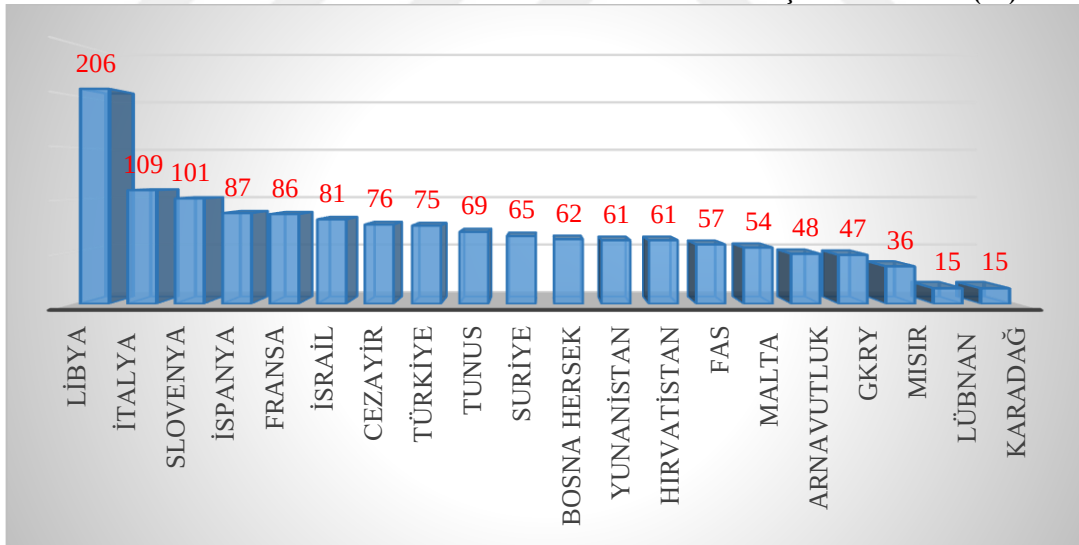
Kaynak: (IMF, https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD, erişim tarihi:10.01.2021)

Büyüme rakamları, nüfus artış hızıyla birlikte değerlendirildiğine daha nitelikli bir analiz yapılmış olacaktır. Ancak, nüfus artışından daha yüksek gerçekleşen büyüme rakamları gelir seviyeleri üzerinde olumlu bir etki yaratabilir. Diğer bir ifadeyle gelir ve istihdam yaratan ekonomik büyüme ülke refahına olumlu katkıda bulunacaktır. Havzanın en büyük üç ekonomisinde; Fransa, İtalya ve İspanya’da görülen nispeten düşük büyüme oranları üretim imkânları sınıрыla açıklanabilir. Büyüme rakamlarının yanı sıra bir diğer önemli veri ekonomik

büyüküğün ikiye katlanma süreleridir. Karadağ ve Arnavutluk ekonomileri en hızlı ikiye katlanma süresine sahip ülkelerdir. Buna karşın Lübnan, Yunanistan ve İtalya 20 yıl ve üzeri ikiye katlanma süresine sahiptir. Libya ekonomisi bu şekilde negatif büyüme eğilimini sürdürmesi durumunda 28,8 sonra yarı yarıya küçülecektir (Grafik 21; Kaynak, 2011: 12).

Birçok azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkede, milli gelir içerisinde dış ticaret oldukça sınırlı konumdadır. Bunun yanı sıra, yine birçok ülkede kolonyal dönemden kalma dış ticaret anlayışı sürmektedir. Tarımsal ürünlerin ve hammaddenin ihraç edilmesi, sanayi ürünlerinin ithali azgelişmiş ülkelerle karakterize bir durumdur. Bunun yanı sıra ihraç ürünleri çeşitliliğinin ve ihracat yapılan ülke sayısının sınırlı olması diğer bir azgelişmişlik göstergesidir. Bu durum bünyesinde birtakım riskler barındırmaktadır. İhraç yapılan ürünlerin sınırlı olması ve sınırlı sayıda ülkeye gerçekleşiyor olması dönemsel gelişmelerden etkilenmesine neden olmaktadır. Bu anlamda güney ülkelerinde gerçekleşen dış ticaretin benzer karakteristiğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Libya ve Cezayir ekonomilerinde fosil yakıt ihracatının rolü çok büyüktür. Makroekonomik göstergeler başlığı altında son olarak ihracat, ithalat ve ihracatın ithalatı karşılama oranlarına ilişkin istatistikler ele alınacaktır (Kaynak, 2011: 23-25).

Grafik 22-Akdeniz Havzası Ülkelerinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%)

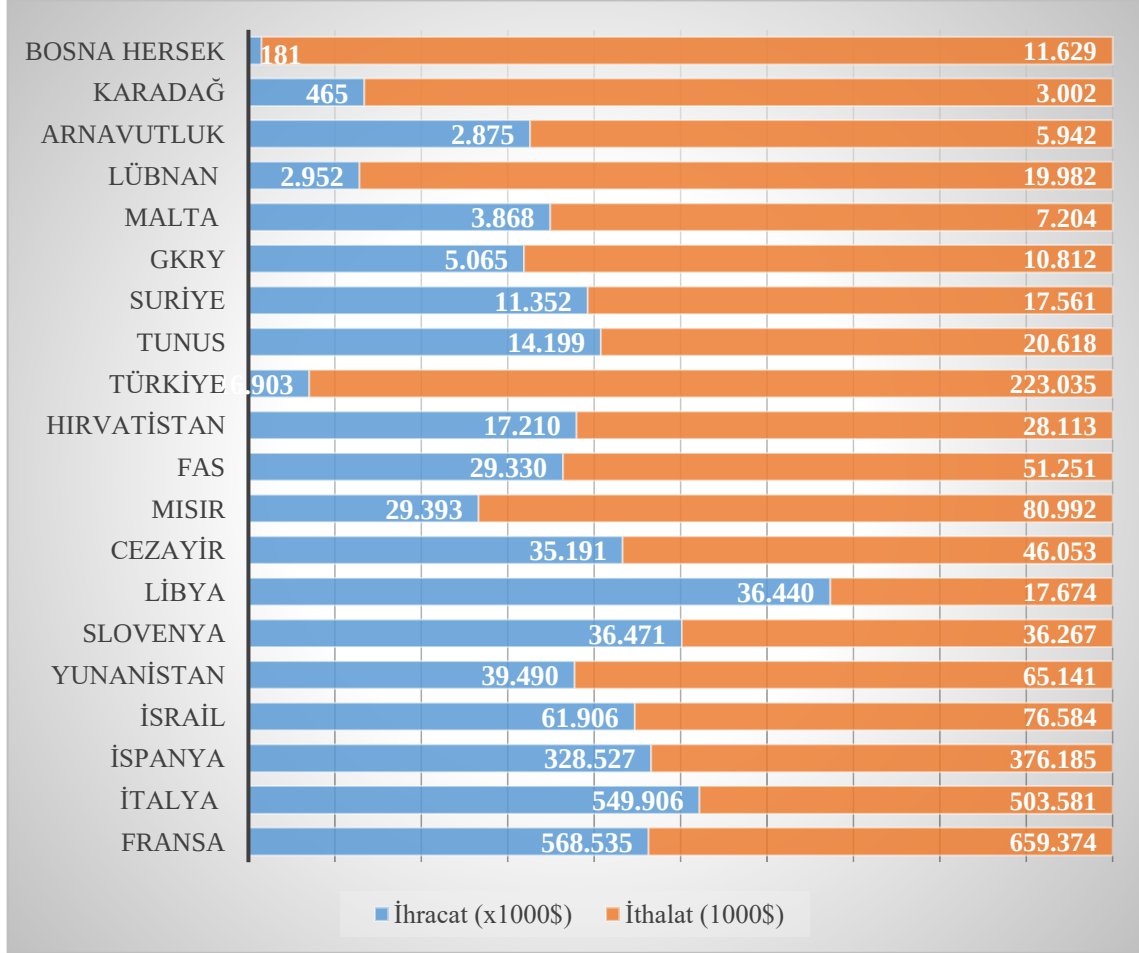

Kaynak: (Dünya Bankası, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/>, erişim tarihi:10.01.2021)

Ülkelerin ihracat ve ithalat büyüklüklerinin yanı sıra ihracatın ithalatı karşılama oranı önemli bir ekonomik istatistiktir. Çünkü güvenli bir dış ticaret, ancak sürdürülebilir dış ticaret dengesiyle mümkün olmaktadır. Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ihraç ürünleri genellikle tarımsal ürünler ya da emek yoğun ürünlerden oluşmaktadır. Buna karşın gelişmiş ülkelerden teknoloji yoğun ürünler ithal etmektedir. Bu durum az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler aleyhine dış ticaret açığı oluşmasına neden olmaktadır. Akdeniz Havzasında İtalya, Libya ve Slovenya dış ticaret fazlası veren ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Buna karşın Karadağ

ve Lübnan'da dış ticaret açığı ciddi boyutlara ulaşmış durumdadır. Libya'nın durumunu korumacı dış ticaret anlayışı ve fosil yakıt ihracıyla açıklayabiliriz. Havza genelindeki ülkelerde genellikle negatif yönlü bir dış ticaret dengesi söz konusudur. Fransa, İtalya, İspanya ve Türkiye sırasıyla havzadaki en büyük ihracat ve ithalat miktarlarına sahip ülkelerdir. Buna karşın ihracat miktarlarında Karadağ, Lübnan ve Arnavutluk; ithalat miktarlarında ise Arnavutluk, Karadağ ve Malta en düşük değerlere sahiptir (Grafik 22-23; Ketboğa, 2019: 209).

Grafik 23- Akdeniz Havzası Ülkelerinin İthalat ve İhracat Büyüklükleri

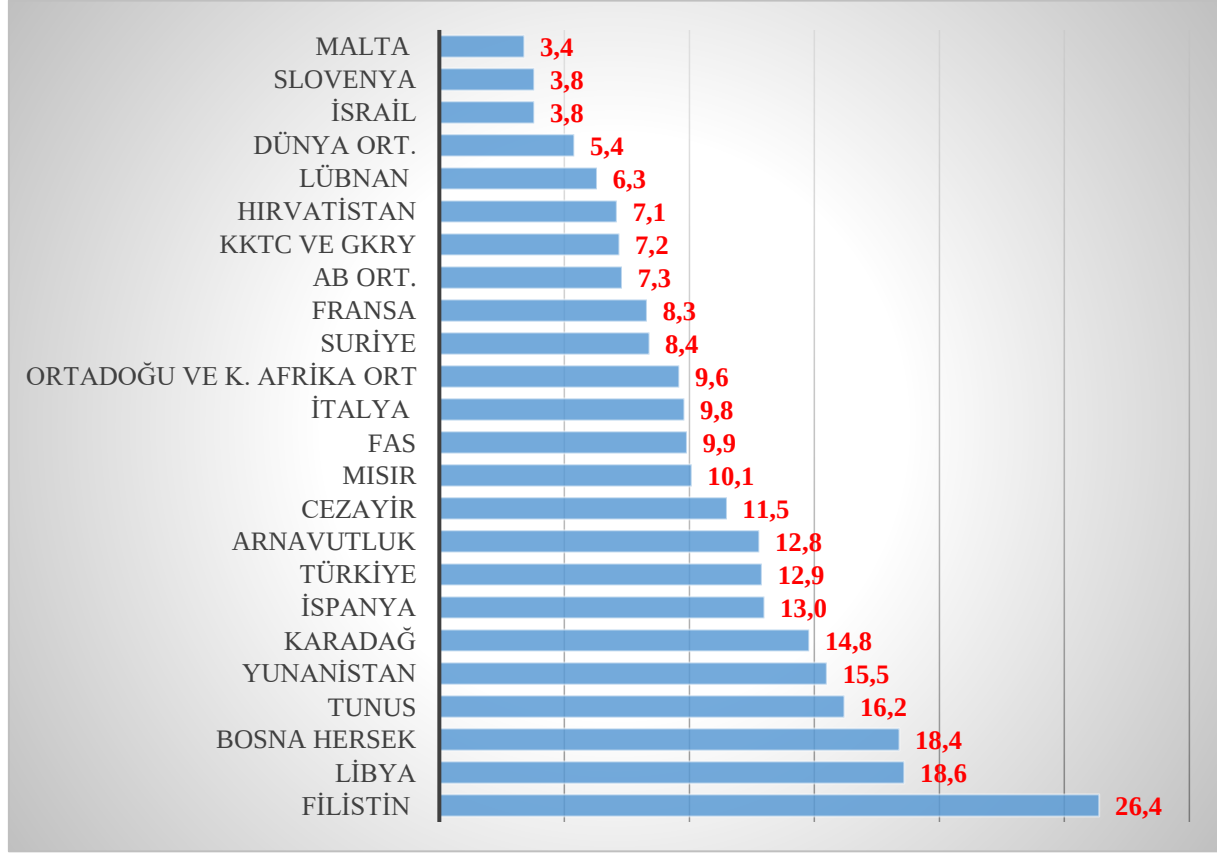
Kaynak: (Dünya Bankası, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/>, erişim tarihi:10.01.2021)

3.1.2. İstihdam Yapısı ve İşsizlik

Günümüz modern toplumlarında işsizlik, yalnızca az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler için değil; aynı zamanda gelişmiş ülkeler için de en temel sosyoekonomik problemlerinin başında gelmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2018 yılı verilerine göre dünya genelindeki işsizlerin sayısı 180 milyonu aşmıştır. İşsizlik, yalnızca bireyleri ve ailelerini ilgilendiren bir sorun olmaktan öte tüm toplumsal yapıları derinden etkileyen ciddi bir sosyoekonomik bir problemdir. Bazı ülkelerde işsizlik dramatik bir boyuta ulaşmış ve kronik

bir problem haline gelmiştir. Son yıllarda işsizliği azaltmak adına ülkeler, istihdam yönlü makroekonomik politikalara ağırlık vermeye başlamıştır (Tekeli, 2020: 231)²³.

Grafik 24- Akdeniz Havzası Ülkelerinde İşsizlik Oranları

Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>, erişim tarihi:15.01.2021)

Grafik 24'te Akdeniz Havzası ülkelerinde işsizlik oranlarına yer verilmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2020 yılı beklentilerine göre dünya genelindeki işsizlik ortalaması %5,4 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönem içerisinde işsizlik rakamları Avro bölgesinde %7,3 ve Ortadoğu-Kuzey Afrika bölgesinde %9,6 olarak kaydedilmiştir. Nüfus artışının yüksek seyrettiği Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da işsizlik oranlarının Dünya ve Avrupa ortalamalarının üzerinde yer almasını; ülkelerin nüfus artışına karşın istihdam yaratma yeteneğinden yoksun olmasıyla açıklamak mümkündür. Havza genelini incelediğimizde; Arnavutluk, Cezayir, Bosna, Mısır, Yunanistan, Libya, Karadağ, İspanya, Tunus, Türkiye ve Filistin'de işsizlik oranlarının %10 ve üzerinde gerçekleştiğini izlemekteyiz. Özellikle Filistin'de %26'lara ulaşan işsizlik kronik bir problem haline gelmiştir. İşsizlik rakamları temel alındığında net bir kuzey-güney ayrımından söz etmek güçtür. Çünkü gelişmiş ve yüksek gelirli ülkeler arasında yer alan Avrupa ülkelerinde de işsizlik ciddi boyutlara ulaşmış durumdadır. Yunanistan, İspanya, Bosna Hersek ve Arnavutluk'ta işsizlik oranları Avro bölgesinin oldukça

²³ Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/>, (erişim tarihi:15.01.2021).

üzerindedir. İsrail, Malta ve Slovenya işsizlik oranlarında havzanın en başarılı performansa sahip ülkeleridir (Grafik 24).

İstihdam politikaları için nüfus büyüklükleri ve nüfusun yapısal özellikleri hayati öneme sahiptir. Kaynak ve istihdam yaratma yeteneğine sahip ülkeler açısından nüfus artışı olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak istihdam yaratma kapasitesinden yoksun ülkelerde nüfus artışı, işsizlik oranlarındaki artışı da beraberinde getirecektir. Hızlı nüfus artışıyla karakterize olan ülkelerde, özellikle genç nüfus içerisindeki işsizlik oranları oldukça yüksek seviyelerde seyretmektedir (Özdemir, 2018: 69).

Tablo 19- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun İstihdam Yapısı

Ülke	Genç İşsiz Oranı (%)	Eğitimli İşsiz Oranı (%)	Eğitimsiz İşsiz Oranı (%)	Kalifiye İşgücü Oranı (%)
Libya	48,7			
Filistin	40,2	30	23	48,5
Cezayir	39,3	23	24	40,3
Yunanistan	35,2	12	20	81,83
Tunus	34,9	29	8	55,8
Bosna Hersek	33,8	13	15	83,6
İspanya	32,5	9	20	67,7
İtalya	29,2	6	14	70
Arnavutluk	27	15	6	79,5
Karadağ	25,2	11	26	82
Türkiye	25,2	14	13	46,3
Mısır	24,7	22	4	57,2
Fas	22,2	30	10	
Lübnan	22,1	11	9	
Suriye	20,4			
Fransa	19,6	5	16	85,7
KKTC ve GKRY	16,6	1	8	85
Hırvatistan	16,6	5	9	91,8
Malta	9,2	2	5	63,5
Slovenya	8,1	3	9	92,1
İsrail	6,7	3	7	90,3

Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>, erişim tarihi:15.01.2021)

Tablo 19’da havza ülkelerinin genç nüfus (15-24 yaş) işsizlik oranlarına yer verilmiştir. Filistin ve Libya %50’lere yaklaşan genç işsiz oranlarıyla havzadaki en kötü durumdaki ülkeler olarak ön plana çıkmaktadır. Hızlı nüfus artışları az gelişmiş ülkelerde genellikle genç işsiz artışına yol açmaktadır. Buna karşın %6,7 ile İsrail, %8,1 ile Slovenya ve %9,2 genç işsiz oranıyla Malta istihdam yaratma yeteneğine sahip ülkeler olarak öne çıkar. Havzanın en büyük ekonomileri olan Fransa, İspanya, İtalya ve Türkiye’de genç nüfus işsizlik oranlarında durum pek de iç açıcı değildir. Bu ülkelerin genç işsiz oranları %19,6-32,5 aralığında değişmektedir.

Tıpkı işsizlik oranlarında olduğu gibi genç nüfus işsizlik oranlarında da kuzey-güney ayırımından söz edemeyiz. Örnekle açıklayacak olursak; gelişmiş ve yüksek gelir grubunda yer alan iki Avrupa ülkesi, İtalya ve İspanya, Kuzey Afrika ülkesi olan Fas'ın oldukça üzerinde genç işsiz oranına sahiptir (Tablo 19).

Ekonomilerin etkinliğinin artması, ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi, üretim süreçlerinin daha da nitelikli hale gelmesi ve küreselleşme ile teknoloji kullanım oranlarının artmasıyla birlikte, ülkeler; ekonomik kalkınma ve büyümede ileri seviyeleri arzular hale gelmiştir. Bu seviyelere ulaşmak ve rekabeti sürdürebilmek ancak nitelikli işgücünün varlığı ile mümkündür. Tablo 19'da havza ülkelerinde, toplam işgücü içerisinde kalifiye işgücünün oranına yer verilmiştir. Fas, Libya ve Suriye ülkelerine ilişkin bu kategoride veri elde edilememiştir. Slovenya ve Hırvatistan'ın başı çektiği Avrupa ülkelerinde işgücünün, büyük ölçüde kalifiye işgücünden oluştuğunu söyleyebiliriz. Buna karşın, İspanya ve İtalya Avrupa ortalamalarının altında yer almaktadır. Havzanın dördüncü büyük ekonomisi olan Türkiye'nin durumu dikkat çekicidir. Türkiye'de işgücünün yalnızca %46,3'ü kalifiye işgücü olarak değerlendirilmektedir. Havzanın güneyinde kalifiye iş gücü oranı %40'lara kadar gerilemektedir. Kalifiye işgücü oranının düşüklüğünü, ekonomi içerisinde yer alan geleneksel yapıların varlığıyla açıklamak mümkündür (Koçak ve Altun, 2010: 9; Tablo 19).

Ülke ekonomilerinin sahip olduğu yapısal özellikler, işsizlik ve eğitim arasındaki etkileşimin boyutlarını ortaya koymaktadır. Eğitimli nüfus içerisindeki yüksek işsizlik rakamları, o ülkede geleneksel bir ekonomik yapının varlığı ve teknoloji kullanım oranının düşüklüğüyle açıklanabilir. Benzer bir şekilde eğitimsiz nüfus içerisinde işsizlik oranlarının yüksekliği, o ülkede modern bir ekonomik yapı ve teknoloji kullanımı ile izah edilebilir. Tablo 19'da yer alan eğitimli ve eğitimsiz nüfus işsizlik oranları incelediğinde; Arnavutluk, Türkiye ve İsrail haricinde belirgin bir Kuzey-Güney ayrımı kolaylıkla fark edilebilir. Kuzey ülkelerinde eğitimsizlerin işsizlik oranı daha yüksek, eğitimlilerin daha düşük; güney ülkelerinde ise tam tersi bir durum söz konusudur. Bu verilerden hareketle kuzeyde teknoloji yoğun, güneyde emek yoğun ekonomilerden söz edebiliriz (Özdemir, 2018: 112)

3.1.3. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan süreçte ülkelerin temel odaklandığı konuların başında ekonomik büyüme ve sermaye artırımını görmektedir. Ancak özellikle 1960 sonrası gelişen süreçte gelir dağılımı ülkelerin ilgilendiği en temel konulardan biri haline gelmiştir. Çünkü gelir dağılımında eşitsizlik, toplumsal katmanların tümünde refahın inşasının ve kurumsallaşmasının önündeki en büyük engellerden bir tanesidir. Bunun yanı sıra gelir dağılımı, ekonomik

etkinliklerin beklentiler ölçüsünde gerçekleşip gerçekleşmediği noktasında önemli bir göstergedir (Kabakçı-Günay, 2020: 123).

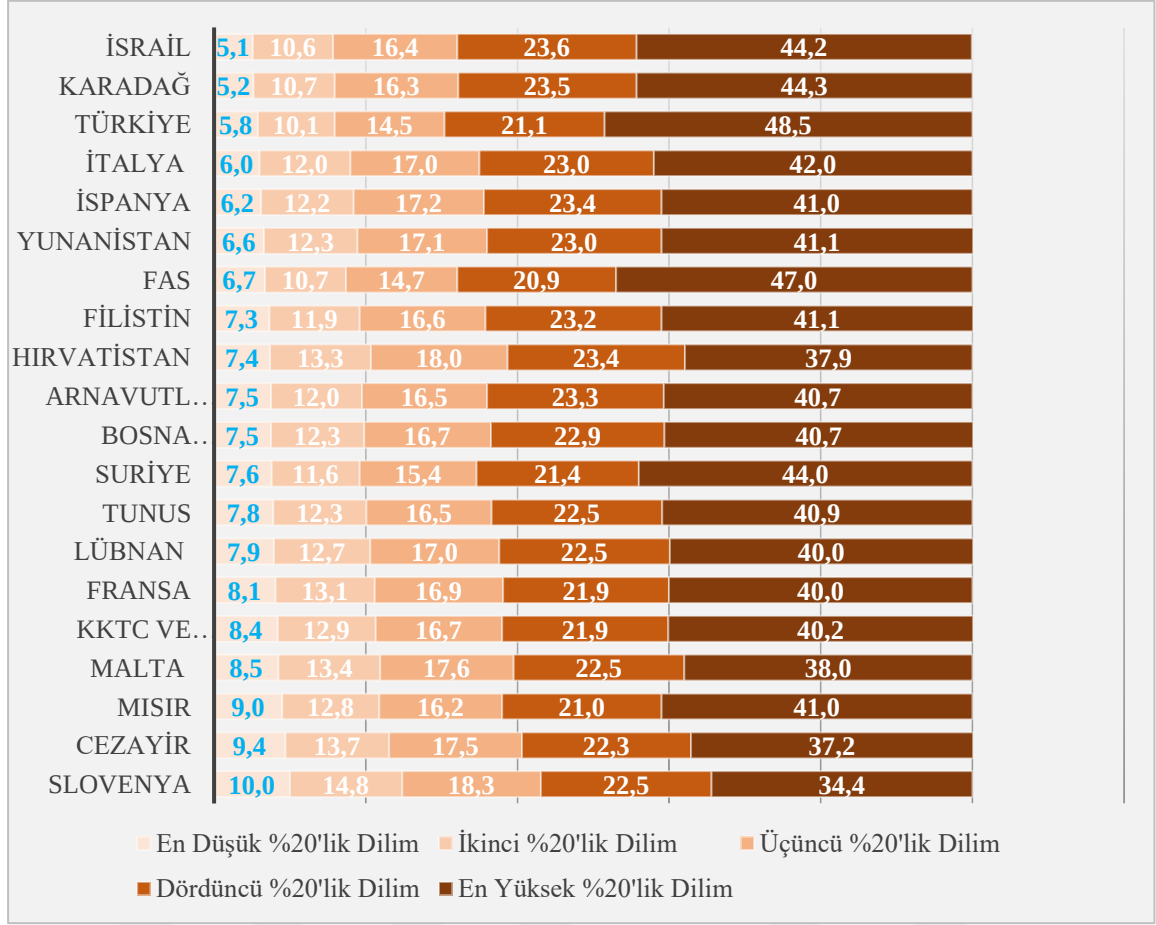
Ülkelerin ekonomik gelişmişliklerine ilişkin en temel faktör gelir dağılımı adaletidir. Ekonomik büyüklükleri ne olursa olsun gelir adaletsizliğinin söz konusu olduğu ülkelerde yoksulluk temel bir sorun haline gelecektir. Bu nedenle refahın tüm toplumsal katmanlara yayılması ve gelir eşitsizliğinin olabildiğince azaltılması ülkelerin en temel politikalarını oluşturmaktadır. Refahın tüm toplumsal kesimlere olabildiğince eşit bir biçimde yansıdığı ülkelerde nispeten sürdürülebilir ve sağlıklı bir toplumsal yapıdan söz edilebilir (Gençler, 2017:19).

Grafik 25'te yüzde paylar analizine göre havza ülkelerinin gelir dağılım oranları yer almaktadır. Bu analize göre hane gelirlerine göre sınıflandırılmış %20'lik beş grup söz konusudur ve her bir grubun toplam gelir içerisinde ne kadar pay aldığı bu analiz yardımıyla açıklanır. Burada en düşük ve en yüksek gelire sahip grupların toplam gelirden aldığı payların karşılaştırması, gelir dağılımına ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Akdeniz Havzasında gelir eşitsizliği noktasında İsrail, Türkiye ve Karadağ ön plana çıkan ülkelerdir. İsrail'de en yoksul %20'lik kesimin gelirden aldığı pay yalnızca %5,1 iken, en müreffeh %20'lik dilimin gelirden aldığı pay %44,2'dir. Her iki grup arasındaki gelir eşitsizliğinin boyutu 8,67 kattır. Bu durum ülkedeki refahın tüm toplumsal katmanlara sirayet etmediğinin bir göstergesidir. Karadağ'da 8,52 ve Türkiye'de 8,36 ile benzer bir eğilim söz konusudur. En üst ve en alt gelir grubu dilimlerin arasındaki fark Slovenya'da %3,44 ve Cezayir'de %3,96'lara kadar gerilemektedir. Bunun yanı sıra; Fransa, Kıbrıs ve Malta gibi ülkeler eşit gelir dağılımında nispeten iyi konumdadır. En yüksek gelire sahip %20'lik grup Türkiye ve Fas'ta toplam gelirin neredeyse yarısına sahip olmaktadır. Bu durum gelir eşitsizliğinin boyutlarını açıkça ortaya koymaktadır. Slovenya ve Cezayir'de gelir grupları arasında göreceli olarak dengeli bir dağılım dikkat çekmektedir. Gelir eşitsizliği ile ülkelerin gelir ve gelişmişlik düzeyleri arasında bağlantı kurmak çoğu zaman yanıltıcı olabilir. Gelişmiş ve yüksek gelirli ülkeler grubunda yer alan İspanya ve İtalya'da ilk %20'lik dilim ile son %20'lik dilim arasındaki fark, gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Cezayir ya da Mısır'dan daha büyüktür. Bu nedenle bu kategoride net bir kuzey güney ayırımından söz etmek mümkün değildir (Özdemir, 2017: 94; Grafik 25)²⁴.

²⁴TUİK, https://tuikweb.tuik.gov.tr/MicroVeri/GYKA_2016/turkce/veriseti/index.html, (erişim tarihi:10.01.2021).

(erişim

Grafik 25- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Yüzde Paylar Analizine Göre Gelir Dağılımı

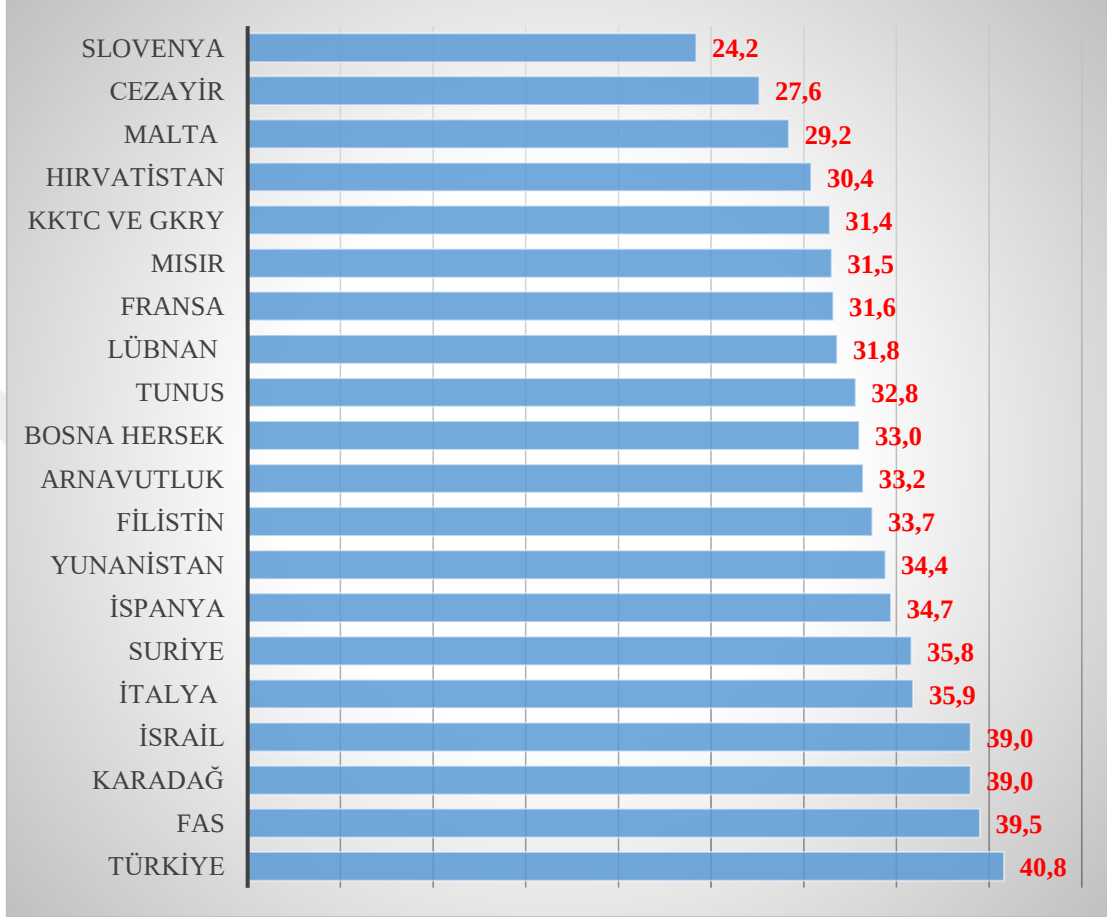
Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.DST.05TH.20>, Erişim tarihi:10.01.2021)

Milli gelirin ülke genelinde eşit dağılıp dağılmadığını ölçmede kullanılan yaygın yöntemlerden birisi de Gini Katsayısıdır. İtalyan İstatistikçi Corrado Gini tarafından geliştirilen Gini Katsayısı, gelir dağılımı eğilimlerini gösteren Lorenz Eğrisi temelli bir hesaplama modelidir. Gini Katsayısında, gelir dağılımına ilişkin değerler 0 ve 1 rakamları aralığında gösterilir. Şayet ekonomide tam bir gelir dağılımı eşitliği durumu söz konusu ise katsayı 0'a karşılık gelmektedir. Dolayısıyla ülke puanı 0'a yakın değerler ifade ediyorsa yüksek ölçüde eşit gelir dağılımından söz edebiliriz. Gelir dağılımında tam bir eşitsizliğin söz konusu olduğu durumda ise katsayı 1'e karşılık gelmektedir. Gelir dağılımı oranlarında 1'e yakın değerler yüksek seviyede gelir eşitsizliğinin göstergesidir. Dünya Bankası hesaplamalarında Gini Katsayısı 0-100 referans ağırlığında ölçülmektedir (Kabakçı-Günay, 2020: 153-154; Özdemir, 2017: 98-101).

Dünya Bankası, verilerine göre Akdeniz Havzası ülkelerinin Gini Katsayısı istatistikleri Grafik 27'de yer almaktadır. Buna göre, 40,8 ile Türkiye, 39,5 ile Fas ve 39 ile İsrail ve Karadağ Akdeniz Havzasının en yüksek gelir adaletsizliğine sahip ülkeleridir. Buna karşın Slovenya, Cezayir ve Malta gelir eşitliğinde havzanın en ileri ülkeleridir. Bu noktada Slovenya'ya ayrıca

değirmekte fayda vardır. Slovenya, Dünya Bankası Gini Katsayısı hesaplamalarına göre gelir eşitliğinde dünyada ilk sırada yer almaktadır. Gini Katsayısı verileri bir önceki bölümde ele alınan yüzde paylar analizi verilerini destekler niteliktedir (Grafik 26)²⁵.

Grafik 26- Akdeniz Havzası Ülkelerinde GİNİ Katsayısına Göre Gelir Dağılımı Analizi (2017)

Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>, erişim tarihi:10.01.2021)

İnsanların nitelikli bir şekilde yaşamını idame ettirmesinin önündeki engeller bütünü olarak ifade edebileceğimiz yoksulluk; beslenme imkânları, barınma koşulları, eğitim, sağlık hizmetleri, güvenlik gereksinimleri gibi temel fizyolojik ihtiyaçların yanı sıra demokratik haklar ve özgürlükler gibi bir dizi faktörlerin etrafında şekillenmektedir. Yoksulluğu salt bir ekonomik problem olarak ele almak eksik bir girişim olacaktır; çünkü yoksulluk kültürel, sosyal ve siyasal yönleri de olan çok boyutlu bir olgudur. Yoksulluğun tek bir tanımının yapılmasının zorluğu gibi yoksulluğun boyutlarını ve sınırlamalarını belirlemek de oldukça güçtür. Ancak insanların yaşam standartlarının ölçümünde mutlak bir yoksulluk sınırının ortaya konulması bir zorunluluktur. S. Rowntree, mutlak yoksulluk kavramını, insanların temel gereksinimlerini bir diğer ifadeyle fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayamama durumu olarak tanımlamıştır. Dünya Bankasının belirlediği ölçümde; mutlak yoksulluk sınırı kişi başı 1,9 dolar, alt-orta gelir

²⁵ Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>, (erişim tarihi:10.01.2021).

grubunda kişi başı 3,2 dolar ve üst-orta gelir grubunda kişi başı 5,5 olarak belirlenmiştir. (Taban, 2013: 123-139; Gündoğan, 2019: 123-126; Özdemir, 2017: 98-101).

Tablo 20- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Yoksulluk Sınırları (2020)

Ülke	≤1,9 Dolar	≤3,2 Dolar	≤5,5 Dolar
Mısır	3,8	29,0	73,0
Suriye (2007)	1,7	15,0	50,0
İspanya	1,7	1,0	2,0
Karadağ	1,4	8,0	19,0
İtalya	1,4	2,0	3,0
Arnavutluk	1,3	8,0	34,0
Fas	0,9	7,0	30,0
Yunanistan	0,9	2,0	5,0
Filistin	0,8	5,0	22,0
Hırvatistan	0,5	1,0	4,0
Cezayir	0,4	4,0	29,0
Tunus	0,2	3,0	18,0
İsrail	0,2	1,0	3,0
Türkiye	0,1	1,0	9,0
Bosna Hersek	0,1	1,0	4,0
Lübnan	0,0	0,0	2,0

Kaynak: (Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY>, erişim tarihi:10.01.2021)

Tablo 20’de ülkelerin toplam nüfus içerisinde, satın alma gücü paritesine göre kişi başı 1,9 dolar, 3,2 dolar ve 5,5 dolar ve daha altında günlük gelirle yaşayan nüfusun yüzdelik miktarlarına yer verilmiştir. Slovenya, Malta, Kıbrıs ve Fransa’da bu üç gelir kategorisinde hayatını idame ettiren nüfus bulunmamaktadır. Tabloda ilk dikkat çeken nokta Havza’nın en büyük nüfusa sahip ülkesi Mısır’ın, nüfusunun %73’ü günlük 5,5 dolar ve altında bir gelirle yaşamını sürdürmesidir. Bunun yanı sıra ülke nüfusunun %3,8’i mutlak yoksulluk sınırının altında yaşamını sürdürmektedir. Mısır’ın yanı sıra Suriye, Arnavutluk, Fas, Filistin, Cezayir ve Karadağ en yoksul ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Havza’da Arnavutluk ve Karadağ istisnası dışında, kuzeyden güneye doğru ilerledikçe genellikle yoksulluğun arttığı gözlemlenmektedir. Ancak dikkat çeken bir diğer husus, havzanın iki gelişmiş ülkesinde, İtalya ve İspanya’da mutlak yoksulluk sınırı (1,9 Dolar) altındaki nüfus yüzdesinin Filistin, Tunus ve Cezayir gibi ülkelere göre daha fazla olmasıdır (Tablo 20).

3.1.4. Nüfusun Sosyal Gelişimi

Ülkeler arasında karşılaştırmalı refah analizleri yapabilmeyen en temel koşulu ekonomik refahın yanı sıra sosyal refahında sağlanmış olmasıdır. Çünkü her zaman ekonomik gelişmişlik seviyesi, sosyal yönden gelişmişlik göstergesi olmayabilir. Gelişmiş ülkelerin pek çoğunda bir dizi sosyal problemlerin varlığından hareketle ekonomik büyüme ve insani gelişme kavramaları arasında ilişki kurma gereği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı öncülüğünde her yıl insani gelişme raporları yayımlanmaktadır. İnsani gelişmişlik indeksinde ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyal faktörler de dikkate alınmaktadır. Satınalma gücü paritesine göre kişi başına düşen gelirle birlikte beklenen okullaşma yılı, ortalama okullaşma yılı ve ortalama beklenen yaşam süreleri gibi veriler hesaplamaya dâhil edilmektedir. İnsani Gelişim Endeksine ilişkin referans aralıkları Tablo 21’de yer almaktadır (Erdoğan, 2018: 12)²⁶.

Tablo 21- İnsani Gelişim Endeksi Değerlendirme Skalası

≥0,900	Çok Yüksek İnsani Gelişmişlik Seviyesi
0,800-0,899	Yüksek İnsani Gelişmişlik Seviyesi
0,500-0,799	Orta İnsani Gelişmişlik Seviyesi
0,000-0,499	Düşük İnsani Gelişmişlik Seviyesi

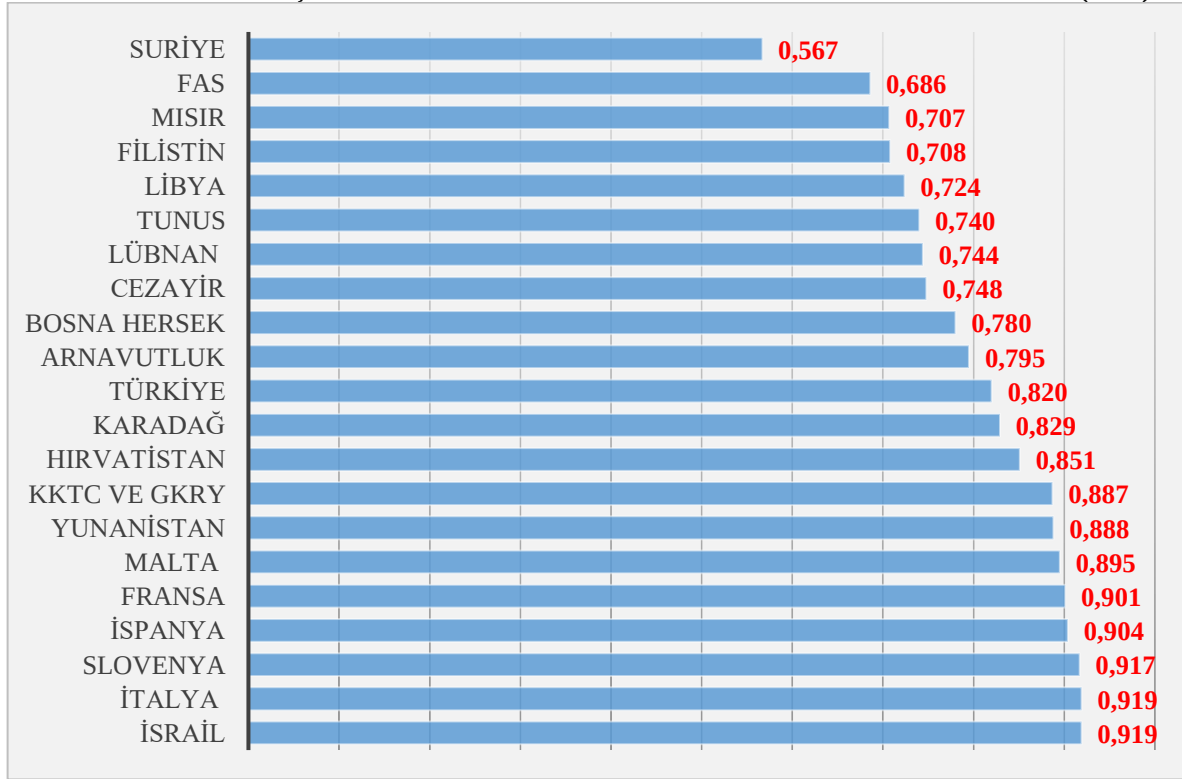
Kaynak: (http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf, erişim tarihi:11.01.2021)

Grafik 27’de BM Kalkınma Programı tarafından hazırlanan *Human Development Index-2019* raporuna göre, Akdeniz Havzası ülkeleri insani gelişmişlik endeksleri yer almaktadır. Bu verilere göre, düşük insani gelişmişlik kategorisinde Akdeniz Havzası ülkesi yer almadığını söyleyebiliriz. Suriye havzadaki en kötü insani gelişmişlik seviyesine sahip ülkedir. Suriye’nin yanı sıra sırasıyla Fas, Mısır, Filistin, Tunus, Lübnan, Cezayir, Bosna Hersek ve Arnavutluk orta insani gelişmişlik kategorisinde yer almaktadır. Yüksek insani gelişmişlik kategorisinde Malta, Yunanistan, Kıbrıs, Karadağ ve Türkiye yer almaktadır. İsrail, İtalya, Slovenya, İspanya ve Fransa ise Çok Yüksek İnsani Gelişmişlik kategorisinde yer alan ülkelerdir. İnsani Gelişmişlik Endeksinin, nüfus dinamiklerine göre şekil aldığını söyleyebiliriz. Nüfusun ekonomik durumu, eğitim durumu ve sağlık koşullarını göstermesi ortalama yaşam beklentileri insani gelişim endeksinin pozisyonunu belirlemektedir. Bu nedenle ülkelere ilişkin insani

²⁶Human Development Reports, http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf , (erişim tarihi:11.01.2021).

gelişmişlik değerleri, tezin ikinci bölümünde ele alınan nüfusa ilişkin verilerin özeti niteliğindedir (Grafik 27).

Grafik 27- İnsani Gelişim Endeksine Göre Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Durumu (2017)

Kaynak: (Human Development Reports, <http://hdr.undp.org/en/indicators/137506> erişim tarihi:12.01.2021)

Bilindiği üzere ekonomik kalkınma ve büyüme her zaman sosyal ve toplumsal gelişimi beraberinde getirmemektedir. Elbette ki gelişen ekonomi ile birlikte, toplumsal ve ekonomik bir çok faktör olumlu anlamda değişime uğrar. Örneğin, temel fizyolojik gereksinimlerde iyileşmeler, okuryazarlık oranlarındaki artış ve temel eğitim olanaklarının yaygınlaşması gibi pekçok faktör ekonomik gelişim ile birlikte daha elverişli hale gelir. Ancak bazen, bireysel hak ve hürriyetler söz konusu olduğunda orta gelir seviyesindeki toplumlar, daha düşük gelir seviyesindeki toplumlara kıyasla daha kötü durumda olabilmektedir. Gelir seviyesi yüksek toplumlarda bazen bireyler cinsiyet, din, etnisite ve cinsel eğilimleri nedeniyle ayrımcılığa hatta şiddete maruz kalabilmektedir. Geleneksel ölçüm metotları bu gibi durumları ortaya koymaktan oldukça uzaktır (Social Progressive Imparative, 2020: 3).

Sosyal Gelişim İndeksi (SGİ), tüm gelir seviyelerindeki ülkelerin sosyal ve çevresel performanslarını dikkate alarak geliştirilmiş, kapsamlı bir modeldir SGİ’de temel insani gereksinimler, refah kaynakları ve fırsatlar olmak üzere üç ana kategori bulunmaktadır. Beslenme, barınma koşulları, suya erişim, gıda hijyeni, ve kişisel güvenlik; temel insani gereksinimler kategorisinin alt başlıklarıdır. Bilgiye erişim, haberalma ve iletişim araçlarına erişim, sağlık ve çevre kalitesi; refah kaynağı kategorisinin alt başlıklarıdır. Fırsatlar

kategorisinde ise kişisel haklar, özgürlükleri, seçme hakları ve nitelikli eğitime erişim imkanları yer almaktadır. Sayılan bu başlıkların altında toplamda 50 farklı parametre yer almaktadır (Social Progressive Imperative, 2020: 3-4).

Tablo 22- SGI'ye Göre Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfusun Durumu

2. Kategori 1. Grup			2. Kategori 2. Grup		
Dünya Sırası	Ülke	SGİ Skoru	Dünya Sırası	Ülke	SGİ Skoru
18	Fransa	88,78	26	GKRY	86,64
19	İspanya	88,71	27	Yunanistan	85,78
22	Slovenya	87,71	30	Malta	84,89
23	İtalya	87,36	35	İsrail	83,62
3. Kategori 1. Grup			3. Kategori 2. Grup		
Dünya Sırası	Ülke	SGİ Skoru	Dünya Sırası	Ülke	SGİ Skoru
39	Hırvatistan	81,92	55	Tunus	75,02
54	Arnavutluk	75,41	58	Karadağ	74,42
			66	Bosna Her.	72,74
4. Kategori 1. Grup			4. Kategori 2. Grup		
Dünya Sırası	Ülke	SGİ Skoru	Dünya Sırası	Ülke	SGİ Skoru
83	Cezayir	69,92	85	Lübnan	69,37
			92	Türkiye	68,27
			97	Fas	66,9
5. Kategori 1. Grup			5. Kategori 2. Grup		
Dünya Sırası	Ülke	SGİ Skoru	Dünya Sırası	Ülke	SGİ Skoru
112	Mısır	59,98			

Kaynak: (SPI, <https://www.socialprogress.org/>, Erişim tarihi:13.01.2021'den derlenmiştir.)

2020 yılı SGI'de dünya ülkeleri 6 ana kategori halinde sınıflandırılmıştır. İlk kategori tek, diğer kategoriler ikişer alt gruptan oluşmaktadır. En yüksek SGI sahip ülkelerin yer aldığı birinci kategoride, en düşük SGI sahip ülkelerin yer aldığı altıncı kategoride ve beşinci kategorinin ikinci grubunda hiçbir havza ülkesi yer almamaktadır. Libya ve Suriye herhangi bir kategoriye dahil edilmemesi dikkat çekicidir. Yüksek sosyal gelişmişlik seviyelerinin izlendiği 2. Kategoride Avrupa ülkeleriyle birlikte Kıbrıs ve İsrail yer almaktadır. 3. Kategoride ise Balkan ülkeleri ve Tunus; 4. Kategoride Cezayir, Fas, Lübnan ve Türkiye bulunmaktadır. Mısır, 59,98'lik SGI puanıyla 5. Kategorinin ilk grubunda yer almaktadır ve havza genelindeki en kötü skora sahip ülkedir. SGI'de dünya ortalaması 64,24 olarak kaydedilmiştir. Mısır hariç havza ülkeleri dünya ortalamasının üstünde yer almaktadır. Kuzey ülkelerinde, Kıbrıs ve İsrail'de sosyal gelişmişlik seviyeleri dikkat çekmektedir. Buna ek olarak Tunus yüksek sosyal gelişim seviyesiyle diğer Kuzey Afrika ülkelerinden ayrılmaktadır (Tablo 22; Social Progressive Imperative, 2020).

3.2. Akdeniz Havzası Ülkelerinin Nüfus Projeksiyonları

BM 2019 yılı *Dünya Nüfus Beklentileri Raporunda* yer alan medyan nüfus projeksiyonlarına göre; dünya nüfusunun 2025 yılında 8 milyarı geçeceği öngörülmektedir. Her ne kadar XX. yüzyılda olduğu gibi dünya nüfusu, kısa dönemler içerisinde ikiye katlama seviyelerine ulaşmasa da 2040 yılında 9 milyarı ve 2060 yılında ise 10 milyarı bulacağı tahmin edilmektedir. Dünya genelinde doğurganlık oranlarında beklenen azalışla paralel biçimde dünya nüfus artışının da kademeli bir şekilde azalacağı öngörülmektedir. Öyle ki 2060 yılında gelindiğinde 10,15 milyara ulaşacak dünya nüfusunun sonraki kırk yıl içerisinde nispeten yavaş bir büyüme kaydederek 2100 yılında 10,88 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Dünya genelinde doğurganlık oranlarının azalması ve ortalama yaşam sürelerinde meydana gelen artışa bağlı olarak dünya nüfusu her geçen gün daha da yaşlanmaktadır. Bu durumun gelecekte katlanarak devam sürmesi beklenmektedir. Gelecekte dünya nüfus artışının büyük bir bölümü az gelişmiş ülkelerde gerçekleşecektir. Özellikle Sahraaltı Afrika ülkelerinin bu durumda rolü çok büyüktür. 2020 yılında 1,1 milyar nüfusa sahip olan Sahraaltı Afrika ülkelerinin, 2100 yılında 3,78 milyar nüfusa ulaşacağı öngörülmektedir. Akdeniz Havzası, Sahraaltı Afrika ülkelerinden Avrupa'ya doğru gerçekleşen göç hareketlerinde önemli bir geçiş rotası olduğu için, gelecekte havza üzerindeki göç baskısının süreceğini söylemek mümkündür (World Population Prospect, 2019).

3.2.1. Nüfus Büyümelerine İlişkin Projeksiyonlar

Akdeniz Havzası ülkelerine ilişkin geliştirilen 2020-2100 yılları arasındaki nüfus projeksiyonlarını incelediğimizde; havza nüfusun gelecek yirmi yılda önemli ölçüde artarak 600 milyona ulaşacağı ve sonraki 60 yılda ise nispeten yavaş bir büyüme kaydederek 2100 yılında 673 milyon olacağı öngörülmektedir. 2090 yılına dek büyümesini sürdüren havza nüfusunun, bu tarihten sonra azalışa geçeceği tahmin edilmektedir. 2070 yılına gelindiğinde Akdeniz Havzası, Avrupa Kıtasından daha fazla nüfusa sahip olacaktır. Avrupa nüfusunun gelecekte daha da yaşlanacağı gerçeğini göz önüne aldığımızda, havza nüfusunun stratejik öneminin bir kat daha artacağını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra Akdeniz Havzası nüfusunun, dünya nüfusu içerisindeki payının zaman içerisinde azalacağı dikkat çekmektedir. Öyle ki 2020 yılında havza nüfusunun dünya nüfusu içerisindeki payı %6,69'ken, 2100 yılında %6,19'lara kadar gerileyecektir. Dolayısıyla havza nüfusunun büyüme eğiliminin, dünya nüfusunun gerisinde kalacağını söylemek mümkündür (Tablo 23).

Tablo 23- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Yıllara Göre Nüfusu Beklentisi

Yıllara Göre Nüfus Beklentisi (x1000)																	
Ülke	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050	2055	2060	2065	2070	2075	2080	2085	2090	2095	2100
Mısır	102.334	111.728	120.832	130.340	140.350	150.355	159.957	168.984	177.538	185.665	193.263	200.233	206.565	212.257	217.250	221.437	224.735
Türkiye	84.339	86.705	89.158	91.864	94.132	95.892	97.140	97.828	97.941	97.508	96.624	95.389	93.897	92.203	90.336	88.316	86.170
Cezayir	43.851	47.388	50.361	53.016	55.640	58.326	60.923	63.190	64.979	66.326	67.357	68.227	69.019	69.730	70.306	70.656	70.705
Fransa	65.274	66.051	66.696	67.229	67.571	67.677	67.587	67.368	67.083	66.807	66.596	66.436	66.295	66.125	65.938	65.738	65.498
Fas	36.911	39.010	40.887	42.541	43.973	45.182	46.165	46.921	47.440	47.719	47.761	47.591	47.250	46.779	46.206	45.520	44.708
İtalya	60.462	59.877	59.031	58.136	57.160	55.939	54.382	52.553	50.557	48.578	46.815	45.335	44.094	42.988	41.947	40.944	39.993
İspanya	46.755	46.577	46.230	45.780	45.225	44.537	43.637	42.460	41.046	39.520	38.027	36.725	35.720	34.987	34.389	33.811	33.210
Suriye	17.501	23.062	26.677	28.580	30.153	31.693	33.129	34.337	35.235	35.815	36.147	36.324	36.425	36.486	36.491	36.382	36.103
İsrail	8.656	9.319	9.980	10.650	11.333	12.028	12.720	13.393	14.034	14.644	15.227	15.794	16.341	16.859	17.334	17.758	18.128
Tunus	11.819	12.347	12.756	13.078	13.353	13.598	13.797	13.923	13.964	13.931	13.847	13.736	13.614	13.483	13.339	13.171	12.972
Filistin	5.101	5.718	6.342	6.971	7.599	8.217	8.816	9.383	9.913	10.399	10.835	11.214	11.536	11.801	12.011	12.167	12.268
Libya	6.871	7.268	7.606	7.897	8.151	8.366	8.525	8.615	8.637	8.610	8.557	8.496	8.431	8.356	8.263	8.148	8.012
Yunanistan	10.423	10.155	9.917	9.712	9.509	9.287	9.029	8.729	8.400	8.065	7.751	7.477	7.249	7.059	6.895	6.737	6.583
Lübnan	6.825	6.397	6.195	6.242	6.376	6.468	6.528	6.561	6.563	6.528	6.457	6.358	6.241	6.114	5.981	5.845	5.707
Hırvatistan	4.105	3.994	3.877	3.756	3.629	3.498	3.365	3.230	3.095	2.962	2.830	2.704	2.584	2.474	2.371	2.275	2.183
Bosna Hersek	3.281	3.212	3.127	3.030	2.923	2.808	2.685	2.560	2.439	2.323	2.213	2.106	2.002	1.903	1.808	1.721	1.641
Arnavutluk	2.878	2.840	2.787	2.721	2.634	2.534	2.424	2.309	2.191	2.069	1.942	1.806	1.660	1.508	1.359	1.218	1.088
Slovenya	2.079	2.073	2.056	2.033	2.006	1.975	1.940	1.901	1.859	1.818	1.779	1.746	1.720	1.703	1.692	1.685	1.676
KKTC GKRY	1.207	1.245	1.275	1.301	1.324	1.342	1.355	1.361	1.362	1.359	1.354	1.346	1.337	1.328	1.319	1.313	1.309
Karadağ	628	627	624	618	610	600	589	578	566	553	540	525	510	496	481	467	454
Malta	442	447	449	446	440	433	427	421	415	408	400	391	382	374	367	362	358
Monako	39	41	42	43	44	45	46	47	49	50	52	54	56	58	60	62	64
Cebelitarık	34	34	34	34	34	34	34	34	33	32	32	31	30	30	29	28	27
Toplam Nüfus	521.814	546.113	566.938	586.018	604.171	620.834	635.200	646.687	655.341	661.690	666.406	670.043	672.958	675.099	676.172	675.757	673.593
Dünya Nüfusu	7.794.799	8.184.437	8.548.487	8.887.524	9.198.847	9.481.803	9.735.034	9.958.099	10.151.470	10.317.879	10.459.240	10.577.288	10.673.904	10.750.662	10.809.892	10.851.860	10.875.394

Kaynak: (BM, <https://population.un.org/wpp/Download/Probabilistic/Population/>, erişim tarihi:18.12.2020)

Gelecek projeksiyonlarında diğerk bir dikkat çekici husus ise nüfus büyüklüklerine göre ülkeler sıralamasının zaman içerisinde değişime uğrayacak olmasıdır. 2020 yılında Mısır, Türkiye, Fransa, İtalya ve İspanya havzanın en yüksek nüfuslu ilk beş ülkesini oluşturmaktayken; 2100 yılında bu sıralama Mısır, Türkiye, Cezayir, Fransa ve Fas şeklinde değişecektir. Bu noktada Cezayir ve Fas nüfusunun büyüme performansı dikkat çekicidir. 2020 yılında havzanın altıncı büyük nüfusuna sahip Cezayir, zamanla önemli ölçüde büyüme kaydederek 2100 yılında havzanın üçüncü büyük nüfuslu ülkesi olacağı tahmin edilmektedir (Tablo 23). Kuşkusuz bu durum ülkelerin iç ve havza genelinde dış dinamikleri açısından önemli değişikliklere yol açacaktır. Göç, istihdam, ulaşım, turizm ve ticaret bu değişkenliklerden en çok etkilenecek sektörler ve unsurlar olacaktır.

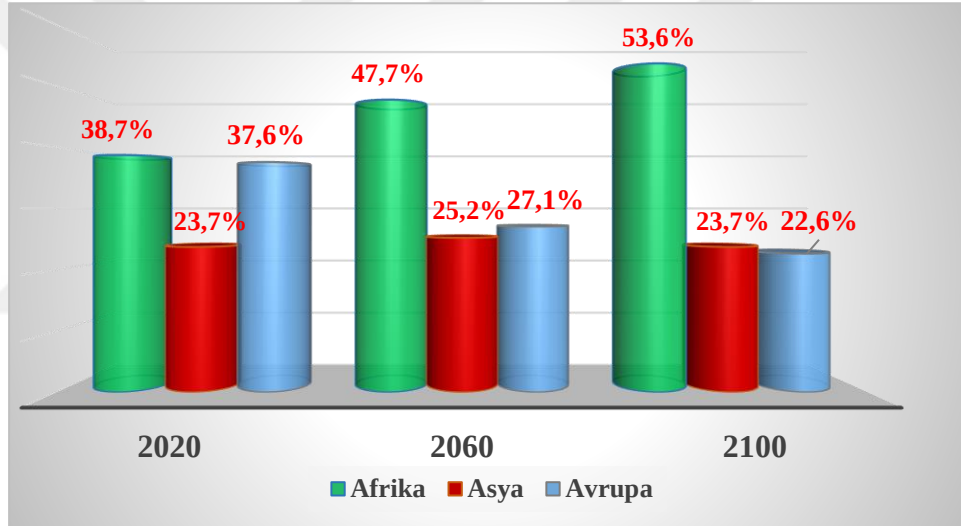
Havza nüfus projeksiyonlarına göre, güney ülkelerinin havza nüfusunun büyümesi üzerindeki lokomotif etkisinin gelecekte de devam etmesi beklenmektedir. Öyle ki Mısır, Cezayir, Fas, Suriye, İsrail ve Filistin’de nüfusun devamlı bir büyüme kaydedeceği öngörülmektedir. Nüfus büyüme hızını ortaya koymak açısından, nüfusun ikiye katlanma süreleri önemli bir referanstır. Bu noktada Mısır, Suriye, İsrail ve Filistin’in nüfus performanslarına değinmek faydalı olacaktır. İncelenen dönem içerisinde Suriye’nin 40, Filistin’in 45, Mısır ve İsrail’in ise 60 yıl içerisinde nüfusunu ikiye katlayacağı tahmin edilmektedir. Bunun yanı sıra nüfusu 1,6 kat büyüyen Cezayir ve 1,2 kat büyüyen Fas diğerk dikkat çeken ülkelerdir (Tablo 23).

Havzanın en büyük nüfusa sahip ikinci ülkesi olan Türkiye, gelecekte de bu pozisyonunu koruyacaktır. Türkiye nüfusunda 2060 yılına kadar belirgin bir artış olacağı, 2060 sonrasında nüfusun azalış eğilimine gireceği beklentisi hâkimdir. Benzer bir durum Fransa için de söz konusudur. Fransa nüfusu, 2055 yılından sonra azalış eğilimine girecektir ancak bu ülkedeki nüfus azalışı Türkiye’deki kadar büyük olmayacaktır. XXI. yüzyılın sonuna gelindiğinde İtalya’da nüfusun yaklaşık %34 ve İspanya’da yaklaşık %29 azalacağı öngörülmektedir. Nüfus azalışının Balkanlarda daha dramatik boyutlara ulaşması beklenmektedir. Öyle ki 2100 yılına gelindiğinde Yunanistan’da %37, Hırvatistan’da %47, Bosna Hersek’te %50 ve Arnavutluk’ta %62’ye varan nüfus azalışları yaşanacaktır (Tablo 23).

Akdeniz Havzasında 1950’li yıllarda Avrupalıların ağırlıkta olduğu bir nüfus yapısından, günümüzde Kuzey Afrikalıların ağırlıkta olduğu bir nüfus yapısına doğru bir dönüşüm söz konusudur. Bu dönüşüm gelecekte daha da belirgin hale gelecektir. Öyle ki 2060 yılına gelindiğinde, Kuzey Afrika ülkelerinin nüfusunun, havza nüfusu içerisindeki payı %47,7’ye, 2100 yılında ise %53,6’ya yükselecektir. Buna karşın, 1950 yılında havza nüfusu

içerisinde %37,6 paya sahip Avrupa ülkelerinin payı zaman içerisinde azalarak %22,6'ya gerilemesi beklenilmektedir. Asya ülkelerinin havza nüfusu içerisindeki payı zaman içerisinde azalış gösterecektir. Asya ülkeleri nüfusunun gerileyişinde, Türkiye nüfusunda gerçekleşen azalışın etkisi büyüktür. Kuzey Afrika ülkelerinin havza nüfusu içerisinde baskın konuma gelmesinde Mısır önemli rol üstlenmektedir. Mısır nüfusunun 2100 yılına kadar ciddi bir aşama kaydederek yaklaşık 225 milyona ulaşması beklenmektedir. Bu miktar havza nüfusunun üçte birine karşılık gelmektedir. Mısır gelecekte tüm Avrupa ülkelerinden ya da tüm Ortadoğu ülkelerinden daha fazla nüfusa sahip olacaktır. Mısır'ın, 2100 yılına gelindiğinde nüfus bakımından dünyanın 10. büyük ülkesi olacağı tahmin edilmektedir. Grafik 28, gelecekte havza nüfusunun dağılışına ışık tutması bakımından önemlidir (Tablo 23; Grafik 28)²⁷.

Grafik 28- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Afrika, Asya ve Avrupa Ülkelerinin Havza Nüfusuna Oranının Değişimi

Kaynak: (Tablo 23'den derlenmiştir.)

3.2.2. Nüfus Değişimine İlişkin Projeksiyonlar

Akdeniz Havzası ülkelerinde nüfusun, 2090 yılına kadar devamlı büyüme kaydedeceği ve bu tarihten sonra azalışa geçeceği tahmin edilmektedir. Tablo 23'te de görüleceği üzere nüfus artış hızında zamanla kademeli bir azalış söz konusudur. Ancak gerek nüfus artışının gerek azalışın havza genelinde homojen dağılış göstermediğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra havza nüfus artış eğiliminin, dünya nüfus artış eğiliminin gerisinde kaldığını edebiliriz. Nüfus artışına ilişkin gelecek projeksiyonlarında; kuzeyde genellikle azalan ve bu azalışın boyutları zaman içerisinde ciddi boyutlara ulaşan bir nüfus değişiminden; güneyde ise genellikle artan ancak artış hızının zamanla yavaşladığı bir nüfus değişiminden bahsetmek mümkündür (Tablo 24).

²⁷ BM, <https://population.un.org/wpp/Download/Probabilistic/Population/>, (erişim tarihi:18.12.2020).

Tablo 24'ü ülkeler özelinde incelediğimizde; Filistin, Mısır, Suriye, Fas ve İsrail'in nüfus artış eğilimlerinde, zaman içerisinde yavaşlama olsa da pozitif eğilim süreklilik göstermektedir. Bunun yanı sıra Monako uç bir değer olmakla birlikte, sürekli pozitif eğilimli nüfus değişimiyle Avrupa ülkelerinden ayrılmaktadır. Fransa'da 2050 sonrası dönemde; Kıbrıs, Tunus, Libya, Türkiye'de 2060 sonrasında nüfus değişim yönünün negatife dönmesi beklenmektedir. Fransa ve Monako haricinde Avrupa ülkelerinde nüfus değişimi genellikle negatif yönlüdür. Bu durum Balkan ülkelerinde, İspanya ve İtalya'da dramatik boyutlara ulaşmaktadır. Ülkelerin nüfus artış verilerini dünya ortalamalarıyla birlikte değerlendirdiğimizde; Filistin, Mısır, Cezayir ve İsrail'in dünya ortalamasının üzerinde nüfus artışı kaydeden ülkeler olduğunu söyleyebiliriz. Diğer ülkelerin nüfus artış beklentileri dünya nüfus artış eğiliminin gerisinde kalmaktadır. Tablo 24'te en dikkat çeken nokta; 2020-2025 döneminde Suriye'de %55'lere varan nüfus artış öngörüsüdür. Bu durum, Suriyeli mültecilerin geri dönüş beklentisinden kaynaklanmaktadır. Nüfus değişimine ilişkin veriler doğum ve ölümlere ilişkin istatistiklerle daha da anlamlı hale gelecektir (Tablo 24).

Tablo 24- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfus Artışına İlişkin Projeksiyonlar

Nüfus Artış Oranı (%)				
Ülke	2020-2025	2045-2050	2070-2075	2095-2100
Monako	6,6	4,64	6,99	6,8
İsrail	14,77	11,2	7,31	4,12
Mısır	17,56	12,38	7,09	2,96
Filistin	22,83	14,06	6,88	1,66
Cezayir	15,51	8,72	2,56	0,14
KKTC ve GKRY	6,09	1,87	-1,12	-0,58
Fransa	2,37	-0,27	-0,48	-0,73
Slovenya	-0,57	-3,59	-3,77	-0,99
Suriye	55,19	8,86	0,98	-1,54
Malta	2,54	-3,1	-4,61	-2,19
Tunus	8,74	2,9	-1,6	-3,04
Libya	11,22	3,78	-1,44	-3,37
İspanya	-0,76	-4,08	-6,97	-3,59
Fas	11,06	4,31	-0,71	-3,6
Yunanistan	-5,22	-5,64	-7,19	-4,61
İtalya	-1,95	-5,65	-6,42	-4,7
Lübnan	-12,96	1,86	-3,09	-4,77
Türkiye	5,53	2,58	-2,57	-4,92
Cebelitarık	0,39	-1,05	-4,64	-5,86
Karadağ	-0,29	-3,66	-5,49	-5,99
Hırvatistan	-5,49	-7,77	-9,17	-8,19
Bosna Hersek	-4,24	-8,93	-9,9	-9,47
Arnavutluk	-2,61	-8,84	-14,55	-22,57
Dünya	9,76	5,27	2,24	0,43

Kaynak: (BM, <https://population.un.org/wpp/Download/Probabilistic/Population/>, Erişim tarihi:18.12.2020)

Nüfus artışı verilerini kaba doğum ve ölüm oranlarıyla birlikte değerlendirdiğimizde özellikle Fransa, İtalya ve İspanya nüfusunun göç hareketlerinden olumlu anlamda etkilendiğini görmekteyiz. Tablo 25'te havza ülkelerinin kaba doğum ve kaba ölüm oranları

projeksiyonlarına ilişkin veriler yer almaktadır. İlk olarak Kıbrıs haricindeki güney ülkeleri yüksek kaba doğum oranlarıyla ön plana çıkmaktadır. Ancak bu ülkelerinde kaba doğum oranlarında yüzyılın sonuna doğru kademeli bir azalış yaşanacağı öngörülmektedir. Kuzey ülkelerinde ise hali hazırda düşük seyreden kaba doğum oranlarının istikrarlı bir çizgi izlediği hatta zamanla bazı ülkelerde artışa geçtiğinden söz edebiliriz. Ancak bu durum doğum sayılarında artışın bir sonucu değildir. Giderek azalan nüfus içerisinde kaba doğum oranlarının oransal olarak artışının bir ifadesidir. Bir örnekle açıklamak gerekirse; Yunanistan’da kaba doğum oranı zaman içerisinde %6,9’dan %8,1’e yükselmiştir. Ancak canlı doğum sayısı 357.000’den 268.000’e gerilemiştir. Dolayısıyla doğum sayıları azalmasına karşın, nüfus azalmasıyla birlikte doğum sayılarının oranında havza nüfusunda artış yaşanmıştır. Kaba ölüm oranlarında ise güney ülkelerinde, zaman içerisinde yaşlı nüfus oranının artışıyla birlikte kaba ölüm oranlarında kademeli bir artış söz konusudur. Buna karşın kuzey ülkelerinde, genellikle yatay eğilimli kaba ölüm oranları ve son dönemde kaba ölüm oranlarından düşüşler görülmektedir. Bu durumu artan yaşam süreleriyle açıklamak mümkündür (Tablo 25).

Tablo 25- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Doğum ve Ölüm Olaylarına İlişkin Projeksiyonlar

Ülke	Kaba Doğum Oranları (‰)				Kaba Ölüm Oranları (‰)			
	2020-2025	2045-2050	2070-2075	2095-2100	2020-2025	2045-2050	2070-2075	2095-2100
Arnavutluk	11,0	7,8	6,4	5,9	8,7	13,4	16,6	21,5
Bosna Hersek	7,5	7,2	7,5	7,9	11,5	15,9	17,2	17,1
Cezayir	20,5	15,4	11,7	10,1	4,7	6,5	9,0	9,8
Fas	17,2	12,7	10,2	9,0	5,1	7,5	10,1	11,8
Filistin	27,2	19,0	13,8	11,0	3,5	4,3	6,5	9,0
Fransa	10,9	10,3	9,9	9,4	9,5	11,5	11,4	11,2
Hırvatistan	8,3	8,0	7,9	8,0	13,3	15,2	16,3	15,3
İspanya	7,9	7,9	8,1	8,1	9,5	12,9	16,1	12,9
İsrail	19,0	16,4	13,3	11,1	5,3	6,0	6,7	7,5
İtalya	7,0	7,3	7,7	7,7	10,9	14,0	15,3	13,9
Karadağ	11,3	9,9	9,2	9,0	10,8	12,7	13,8	13,9
KKTC ve GKRY	9,4	8,3	8,1	8,5	7,4	10,1	12,9	12,9
Libya	16,7	12,7	10,5	9,6	5,2	8,6	11,7	12,7
Lübnan	16,5	10,7	9,1	8,7	4,9	8,2	11,5	12,8
Malta	9,7	8,5	8,3	8,8	9,0	12,5	13,9	12,1
Mısır	23,6	18,9	14,7	11,9	5,7	6,3	7,5	8,8
Slovenya	8,9	9,2	9,3	9,1	10,5	13,9	14,2	11,3
Suriye	21,3	14,8	10,9	9,4	4,1	5,6	9,7	10,6
Tunus	15,4	12,1	10,1	9,2	6,3	9,0	11,4	11,9
Türkiye	14,9	11,1	9,3	8,5	5,6	7,9	11,2	12,7
Yunanistan	6,9	7,4	7,8	8,1	11,4	14,1	16,3	14,2

Kaynak: (BM, <https://population.un.org/wpp/Download/Probabilistic/Population/>, Erişim tarihi:18.12.2020)

Sağlık hizmetlerinde ve yaşam koşullarında ilerlemeyle paralel olarak artan yaşam sürelerinin, yüksek doğum hızlarıyla desteklendiğinde nüfus artışı yaşanacağını; düşük doğum seviyeleriyle birlikte gerçekleşmesi durumunda ise yaşlı nüfus oranının artacağı bilinen bir gerçektir. Tablo 26’da her iki cinsiyet grubu için ortalama yaşam beklentilerine ilişkin beklentiler yer almaktadır. Akdeniz Havzası ülkelerinin, ortalama yaşam beklentisi sürelerinde

genellikle dünya ortalamasının üzerinde olduğunu söyleyebiliriz. Havza genelinde her iki cinsiyet grubu için ortalama yaşam beklentilerinde artan bir eğilim olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum zaman içerisinde ülkelerin yaşam koşulları ve sağlık hizmetlerinde kat ettiği mesafenin bir göstergesidir. Havza genelinde zamanla kaydedilen artışla birlikte, özellikle Avrupa’da erkeklerde ortalama 90 yıl, kadınlarda ise ortalama 95 yıla ulaşan değerler söz konusudur. Buradan hareketle kuzey ülkelerinde daha belirgin olmakla birlikte havza genelinde yaşlı nüfus oranının gelecekte de artacağını söyleyebiliriz. Balkanlarda Karadağ, Bosna Hersek ve Hırvatistan gibi ülkelerin kuzey ülkeleri ortalamalarından saptığını görmekteyiz. Bu ülkelerde yaşam koşullarının diğer kuzey ülkelerinin gerisinde kaldığını ifade etmek mümkündür. Bu durum kaba ölüm oranları istatistiğinde etkisini hissettirmektedir. Güneyde ise Cezayir, Tunus ve Fas ön plana çıkan ülkelerdir. Ortalama yaşam sürelerinin gelecekte de artmaya devam edecek olması, havza genelinde bağımlı nüfus sorununu daha da büyütecektir (Tablo 26).

Tablo 26- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Ortalama Yaşam Beklentilerine İlişkin Projeksiyonlar

Ülke	Ortalama Yaşam Beklentisi (Erkek)				Ortalama Yaşam Beklentisi (Kadın)			
	2020-2025	2045-2050	2070-2075	2095-2100	2020-2025	2045-2050	2070-2075	2095-2100
İspanya	81,27	84,35	87,19	89,97	86,68	89,66	92,50	95,27
İtalya	81,90	85,06	87,92	90,68	85,97	88,96	91,81	94,60
Fransa	80,32	83,48	86,30	89,06	85,82	88,90	91,70	94,47
Yunanistan	80,52	84,00	86,84	89,59	85,08	88,01	90,83	93,60
İsrail	81,98	85,33	88,08	90,79	84,91	87,80	90,63	93,44
Malta	81,37	84,93	87,70	90,39	84,68	87,60	90,44	93,22
Slovenya	79,26	83,12	85,98	88,74	84,44	87,33	90,13	92,90
KKTC ve GKRY	79,55	83,65	86,39	89,01	83,45	86,37	89,14	91,85
Türkiye	75,57	81,40	84,96	87,75	81,21	85,18	88,34	91,20
Hırvatistan	75,95	80,72	84,05	86,75	82,02	85,05	87,84	90,56
Lübnan	77,53	82,16	85,33	87,96	81,17	84,56	87,45	90,26
Arnavutluk	77,48	81,48	84,77	87,21	80,48	83,76	86,56	89,27
Fas	76,17	81,02	84,67	87,22	78,66	82,98	86,21	89,08
Bosna Hersek	75,48	79,85	83,72	86,32	80,32	83,46	86,25	88,93
Tunus	75,37	80,06	84,01	86,49	79,34	82,95	85,88	88,58
Cezayir	76,30	80,59	84,17	86,65	78,76	82,57	85,64	88,44
Suriye	73,13	78,65	81,51	84,12	79,11	82,76	85,70	88,38
Karadağ	74,99	79,02	82,86	85,39	79,77	82,83	85,46	87,94
Filistin	72,92	76,58	80,48	83,95	76,38	80,05	83,11	85,85
Libya	70,61	74,41	78,67	82,75	76,46	79,73	82,65	85,37
Mısır	70,23	73,86	77,79	81,91	74,95	78,66	81,71	84,50
Dünya Ort.	70,81	74,52	77,34	79,81	75,59	79,12	81,54	83,69

Kaynak: (BM, <https://population.un.org/wpp/Download/Probabilistic/Population/>, erişim tarihi:20.12.2020)

Beş yaş altı çocuk ölüm oranlarına ilişkin istatistikler; ülkelerde nüfusun beslenme, sağlık ve yaşam koşullarına ilişkin bilgi veren önemli bir göstergelerdir. Bunun yanı sıra çocuk nüfusun refah koşullarına ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Dolayısıyla bu istatistik aynı zamanda sosyal ve ekonomik koşulların bir ifadesi niteliğindedir. UNICEF öncülüğünde *Milenyum Kalkınma Hedefleri* çerçevesinde 1990-2015 döneminde, beş yaş altı çocuk ölüm

oranları dünya çapında yaklaşık yarı yarıya azalmıştır. Bu azalışlara rağmen halen dünya genelinde beş yaş altı çocuk ölümleri endişe verici boyutlardadır. Tablo 27’de Akdeniz Havzası ülkelerinin beş yaş altı çocuk ölüm oranlarına ilişkin projeksiyonları yer almaktadır. Havza ülkeleri dünya ortalamasının altında değerlere sahiptir. İncelenen dönem içerisinde, başlangıçta yüksek oranlara sahip güney ülkelerinin gelecekte gelişmiş ülkeler seviyelerine yaklaşacağı öngörülmektedir. Bu durum, bu ülkelerde zaman içerisinde sosyal ve ekonomik gelişimle birlikte toplumsal refahında artacağı beklentisinin bir göstergesidir (Tablo 27)²⁸.

Tablo 27- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Beş Yaş Altı Çocuk Ölümüne İlişkin Projeksiyonlar (%)

Ülke	2020-2025	2045-2050	2070-2075	2095-2100
Filistin	18	12	8	6
Mısır	17	9	6	5
Cezayir	21	11	6	4
Libya	11	6	4	3
Fas	19	8	4	3
Lübnan	10	7	5	3
Arnavutluk	10	6	4	3
Tunus	11	5	3	2
Suriye	13	4	2	2
Türkiye	11	5	3	2
Bosna Hersek	6	3	2	2
Malta	5	3	3	2
KKTC ve GKRY	4	2	1	1
Hırvatistan	4	2	1	1
Yunanistan	3	2	1	1
Karadağ	3	2	1	1
Fransa	3	2	1	1
İsrail	3	1	1	0
İtalya	3	1	1	0
Slovenya	2	1	1	0
İspanya	2	1	1	0
Dünya Ort.	36	22	16	12

Kaynak: (BM, <https://population.un.org/wpp/Download/Probabilistic/Population/>, erişim tarihi:20.12.2020)

3.2.3. Nüfus Yapısına İlişkin Projeksiyonlar

Sağlık alanında ve yaşam standartlarında ilerlemelere paralel olarak her geçen gün artan yaşam süreleriyle birlikte, özellikle kuzey ülkelerinde doğurganlık oranlarının giderek gerilemesi nüfusun yaş yapısını ciddi ölçüde etkilemektedir. Bu durum nüfusun üretken yapısını ve iç dinamiklerini derinden sarsmaktadır. XX. yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa ülkeleri için ciddi bir problem haline gelen nüfusun yaşlanması, XXI. yüzyılda da sorun olmaya devam edecektir. Nüfus içerisinde yaşlı nüfus oranının artması bir takım sosyoekonomik problemleri de beraberinde getirecektir. Yaşlı nüfusun diğer nüfus gruplarına nazaran daha

²⁸UNICEF, https://www.unicef.org/media/files/Levels_and_Trends_in_Child_Mortality_2014.pdf, (erişim tarihi:20.12.2020).

fazla sosyal yardım ve sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyması; üretken olmaması ve sosyal güvenlik ödemelerinin ülke bütçeleri içindeki payının artması gibi nedenlerden dolayı ülkelerin sosyal güvenlik sistemleri baskı altına girmektedir. Bunun yanı sıra nüfus bağımlılık oranları her geçen gün yükselmektedir. Bu durum aktif nüfus üzerinde daha fazla nüfus baskısı yaratacaktır (Tümertekin ve Özgüç, 2019: 269-271; Şahin, 2018: 127).

Tablo 28- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Medyan Yaş Projeksiyonları

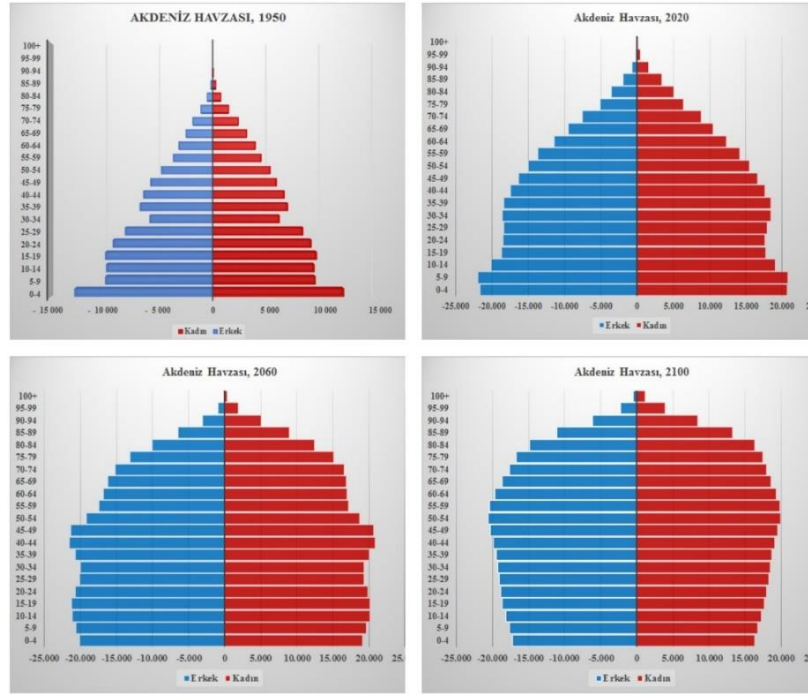
Ülke	Medyan Yaş (Yıl)		
	2020	2060	2100
Arnavutluk	36,4	53,0	61,5
İtalya	47,3	54,1	53,4
Bosna Hersek	43,1	53,0	53,0
Yunanistan	45,6	54,1	52,6
Hırvatistan	44,3	51,6	52,4
İspanya	44,9	53,2	52,2
Türkiye	31,5	44,5	51,0
KKTC ve GKRY	37,3	50,0	50,3
Malta	42,6	50,9	50,3
Lübnan	29,6	44,7	50,2
Fransa	42,3	46,9	49,5
Karadağ	38,8	46,2	49,1
Slovenya	44,5	48,9	49,0
Fas	29,5	41,2	48,9
Tunus	32,8	42,7	48,3
Suriye	25,6	38,1	47,0
Libya	28,8	41,0	46,5
Cezayir	28,5	38,2	45,8
İsrail	30,5	36,0	43,7
Filistin	20,8	32,0	42,5
Mısır	24,6	31,7	40,4

Kaynak: (BM, <https://population.un.org/wpp/Download/Probabilistic/Population/>, erişim tarihi:20.12.2020)

Tablo 28’de havza ülkelerinin medyan yaş verilerine ilişkin projeksiyonlar yer almaktadır. Medyan yaş verileri, doğurganlık oranlarından ve ortalama yaşam süresi beklentilerinden etkilenmektedir. Yaşam koşullarındaki iyileşmeyle birlikte ortalama yaşam süresi beklentilerinin artması; medyan yaş değerinin de gelecekte kademeli bir şekilde artmasına neden olacaktır. Benzer şekilde havza genelinde kademeli bir biçimde artış gösteren medyan yaş doğurganlık oranlarının kademeli bir biçimde azaldığının da bir göstergesidir. 2100 yılına geldiğine havza genelinde yaşlı nüfusun hâkim olduğu bir nüfus yapısı öngörülmektedir. Nüfus artışının yüksek olduğu Kuzey Afrika’da dahi medyan yaş 50’ye yaklaşacaktır. Avrupa ülkeleri için daha ciddi bir durum söz konusudur. Özellikle Arnavutluk’ta, 2100 yılına gelindiğinde nüfusun yarısının 61 yaş ve üzeri nüfustan oluşacağı öngörülmektedir. Diğer kuzey ülkeleri için de benzer bir durum söz konusudur. Havza geneli için aktif nüfus üzerinde

yaşlı nüfus baskısının daha da artacağını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu durum nüfus bağımlılık oranlarıyla birlikte daha somut bir hal alacaktır (Tablo 28).

Grafik 29- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfus Piramitlerinin Zaman İçerisinde Değişimi

Kaynak: (BM, <https://population.un.org/wpp/Download/Probabilistic/Population/>, erişim tarihi:20.12.2020)

Grafik 29’da Akdeniz Havzasının 1950, 2020, 2060 ve 2100 yılları nüfus piramitleri yer almaktadır. Havza nüfusunun yaş ve cinsiyet dağılımını göstermesinin yanı sıra nüfus artış eğilimlerini yansıtması açısından nüfus piramitleri oldukça önemlidir. 1950 yılı nüfus piramidinde doğurganlık ve ölüm oranları yüksektir. Tepe yığılmasının oldukça sınırlı olduğu ilk piramitte ortalama yaşam süreleri oldukça kısadır. 2020 yılı nüfus piramidinde ise artan yaşam süreleriyle birlikte tepe yığılması artmıştır. 2060 ve 2100 piramitlerinde tepe yığılmasının daha da arttığı ve nüfus artışının giderek azaldığı görülmektedir. 2060 sonrasında havza genelinde yaşlı nüfusun baskın hale geldiği görülmektedir. Nüfus piramitlerinde, havzada nüfus artış hızının 2020-2035 döneminde kısmi bir azalış gösterdiği, 2035-2045 yılları arasında yeniden yükseleceği öngörülmektedir. 2055 sonrasında azalan doğum oranlarıyla birlikte nüfus artış hızı kademeli bir biçimde azalacaktır. Doğumlarla birlikte erkek nüfus lehine gelişen fark; kadınların erkeklerden daha uzun yaşam süresine sahip olmasına bağlı olarak, 35-40 yaş gruplarında dengelenmektedir. Yaşlı nüfus oranının artmasıyla birlikte kadın nüfus lehine fark oluşmaktadır (Grafik 29).

Doğumda erkek nüfus lehine gelişen farkın, kadın nüfusun daha uzun yaşam süresine sahip olmasıyla birlikte dengelendiği bilinen bir gerçektir. Bu nedenle doğurganlık oranlarının yüksek olduğu ve ortalama yaşam sürelerinin kısa olduğu toplumlarda erkek nüfus kadınlardan

daha fazla olması beklenir. Benzer bir biçimde doğurganlık oranlarının düşük olduğu ve ortalama yaşam süresinin yüksek olduğu toplumlarda kadın nüfusun erkek nüfustan daha fazla olması beklenmektedir. Bunun yanı sıra göç faktörü cinsiyet oranları üzerinde diğer bir belirleyici unsurdur. Erkek nüfusun kadın nüfustan daha çok göç hareketlerine katılması, göç veren ve göç alan ülkelerin cinsiyet yapısını değişime uğratmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2019: 272-273).

Tablo 29- Akdeniz Havzası Ülkelerin Cinsiyet Oranına İlişkin Projeksiyonlar

Cinsiyet Oranı			
Ülke	2020	2060	2100
Arnavutluk	103,7	107,0	106,8
Fas	98,5	101,7	103,7
Cezayir	102,1	102,2	102,5
İsrail	99,1	102,4	102,5
Mısır	102,1	101,5	102,4
Tunus	98,4	100,2	102,3
KKTC ve GKRY	99,9	101,6	102,2
Karadağ	97,8	100,3	101,9
Malta	100,6	102,4	101,6
Bosna Hersek	96,0	98,4	100,3
Libya	101,9	97,9	100,1
Hırvatistan	93,1	97,4	99,8
Yunanistan	96,4	98,2	99,4
Slovenya	99,2	99,5	99,4
İtalya	94,9	97,3	99,3
Suriye	100,2	99,2	99,0
Türkiye	97,5	98,4	98,5
İspanya	96,6	95,5	97,9
Fransa	93,8	93,0	93,0
Dünya Ort.	101,7	100,8	100,3

Kaynak: (BM, <https://population.un.org/wpp/Download/Probabilistic/Population/>, erişim tarihi:20.12.2020)

Havza ülkelerine ilişkin cinsiyet projeksiyonlarını incelediğimizde; yüksek doğurganlık oranlarına sahip Mısır, Cezayir, Fas, İsrail’de cinsiyet oranlarının erkek nüfus lehine olduğunu görmekteyiz. Benzer bir şekilde doğurganlık oranlarının yüksek olduğu Suriye’de cinsiyet oranı kadınlar lehine gelişim göstermektedir. Bu durumu göç olgusuyla ilişkilendirmek mümkündür. Doğurganlık oranlarının nispeten düşük seviyelerde gerçekleştiği ve ortalama yaşam sürelerinin her geçen gün daha da arttığı kuzey ülkelerinde cinsiyet oranında erkek nüfus lehine gelişme dikkat çekicidir. Bu durumun, bu ülkelerde aktif nüfusun azalmasıyla birlikte erkek göçmen istihdamından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Özellikle Malta, İtalya, Bosna Hersek ve Arnavutluk’taki değişim dikkat çekicidir. Nüfus azalışına rağmen Libya ve Tunus’ta erkek nüfus artışı da erkek göçmen istihdamından kaynaklanmaktadır. Dünya’da ise zaman içerisinde kadın nüfus lehine cinsiyet oranları değişime uğrayacaktır (Tümertekin ve Özgüç, 2019: 273; Tablo 29).

Tablo 30- Akdeniz Havzası Ülkelerinde Nüfus Bağımlılık Oranlarına İlişkin Projeksiyonlar

Ülke	Genel Nüfus Bağımlılık Oranı (%)			Yaşlı Nüfus Bağımlılık Oranı (%)			Çocuk Nüfus Bağımlılık Oranı (%)		
	2020	2060	2100	2020	2060	2100	2020	2060	2100
Arnavutluk	46,9	83,4	126,9	21,6	58,1	104,1	25,3	20,9	22,8
İtalya	57,0	89,8	93,7	36,6	69,4	70,3	20,4	21,8	23,5
İspanya	52,4	93,0	92,0	30,4	71,0	67,5	21,9	23,7	24,5
Yunanistan	56,1	91,0	91,9	34,8	69,7	67,8	21,3	21,7	24,1
Hırvatistan	55,7	82,6	91,7	33,1	59,9	67,3	22,6	22,8	24,4
Bosna Hersek	48,0	79,4	90,8	26,5	57,9	67,2	21,5	19,9	23,6
Malta	55,5	87,1	90,8	33,2	64,8	64,7	22,4	25,3	26,1
Türkiye	49,1	76,3	88,2	13,4	40,6	63,1	35,7	26,1	25,1
Lübnan	48,4	79,2	87,7	11,2	42,0	62,0	37,2	26,3	25,6
Fransa	62,4	79,3	87,3	33,7	50,6	60,4	28,7	27,1	26,9
KKTC ve GKRY	44,9	75,5	84,5	20,9	51,4	60,5	24,0	21,2	24,0
Slovenya	55,9	83,8	83,4	32,3	60,1	57,6	23,6	26,4	25,8
Karadağ	51,1	71,7	82,3	23,8	44,5	56,7	27,3	25,4	25,6
Fas	52,4	74,9	81,1	11,6	34,1	55,6	40,8	28,4	25,5
Tunus	49,6	75,2	79,7	13,3	38,8	54,0	36,3	28,4	25,7
Cezayir	60,1	80,8	74,5	10,8	31,5	47,4	49,3	33,3	27,1
İsrail	67,3	75,7	73,8	20,8	29,1	44,8	46,6	36,0	29,0
Suriye	55,4	77,0	73,2	7,6	29,2	47,9	47,8	31,3	25,2
Libya	47,7	71,4	72,3	6,7	30,3	46,6	41,0	27,9	25,7
Filistin	71,2	81,9	64,4	5,5	16,2	36,9	65,7	36,7	27,5
Mısır	64,6	73,6	60,9	8,8	17,7	32,1	55,8	38,0	28,8

Kaynak: (BM, <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, erişim tarihi:20.12.2020)

XXI. yüzyılda havza genelinde doğurganlık oranlarının kademeli bir biçimde gerilemesiyle birlikte çocuk nüfus bağımlılık oranlarında zamanla düşüş kaydedilecektir. Ancak, ortalama yaşam sürelerinde artışa bağlı olarak havzada yaşlı nüfus bağımlılık oranları artış gösterecektir. Tablo 30’da nüfus bağımlılık oranları üç dönem halinde ele alınmıştır. Akdeniz Havzasında genel bağımlılık oranlarının giderek artış gösterdiğini söyleyebiliriz. Buna karşın çocuk nüfus bağımlılık oranlarında özellikle güney ülkelerinde ciddi boyutlara ulaşan gerileme söz konusudur. Buna karşın bazı kuzey ülkelerinde kısmi artış söz konusudur. Bu durum doğurganlık oranlarındaki artıştan ziyade aktif nüfus büyüklüğünün azalışıyla açıklanabilir. Yaşlı nüfus bağımlılık oranlarında özellikle kuzey ülkelerinde ileri boyutlara ulaşan, havza geneli bir artış söz konusudur. Yaşlı nüfusu artmaya başlayan güney ülkelerinin zaman içerisinde gösterdiği değişim dikkat çekicidir. Genel bağımlılık oranlarında Filistin ve Mısır haricinde havza genelinde yüksek değerler söz konusudur. Özellikle kuzeyde genel bağımlılık oranları 2100’de %90’lara ulaşacaktır. Özellikle Arnavutluk’taki artış dramatik boyutlara ulaşacaktır. Öyle ki 2100’e gelindiğinde, Arnavutluk’ta her aktif 100 nüfusa 126 bağımlı nüfus düşecektir. Bu veriler ışığında, Akdeniz Havzasının gelecekte demografik bir krizle karşı karşıya olacağını söylemek mümkündür. Bu durum özellikle kuzey ülkelerinde ciddi sosyoekonomik sonuçlar doğuracaktır (Tablo 30).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AKDENİZ HAVZASI ÜLKELERİNİN GÜNCEL SORUNLARI

Bu bölümde Afrika, Asya ve Avrupa kıtaları arasında önemli bir köprü vazifesi üstlenen Akdeniz Havzasının ülkelerinin güncel sorunları ele alınacaktır. İlk olarak bölgesel ihtilaflar başlığı altında Filistin ve Kıbrıs sorunları incelenecektir. Daha sonra küresel enerji güvenliği perspektifinden kara suları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge sorunları irdelenecektir. Son yıllarda Akdeniz'i kriz merkezi haline getiren yasadışı göçler, küresel ısınma ve küresel terör konularıyla çalışma tamamlanacaktır.

4.1. Bölgesel İhtilaflar

Tarih boyunca ekonomik, politik ve stratejik açıdan büyük öneme sahip olan Akdeniz Havzası, uluslararası ilişkiler açısından hayati öneme sahiptir. Akdeniz Havzasının sahip olduğu bu jeopolitik ve jeostratejik önem her geçen gün daha da artmaktadır. Geçmişten bugüne Doğu ve Batı medeniyetleri arasında bir köprü vazifesi gören Akdeniz Havzası, bu yönüyle stratejik önemini her daim muhafaza etmiştir. Benzer şekilde Avrupa ve Ortadoğu, Avrupa ve Afrika arasında etkileşim sahası olması bakımından havzaya büyük politik önem atfedilmektedir. Bunlara ek olarak gelişmiş ve sanayileşmiş kuzey ile az gelişmiş ve sanayileşmemiş güney arasında bağlantı kurması; fosil yakıt rezervleri yönünden zengin Ortadoğu ile fosil yakıt rezervleri bakımından yoksul Avrupa arasında köprü oluşturması, Akdeniz Havzasının ekonomik gücünü arttırmaktadır. Akdeniz Havzası sahip olduğu coğrafi konumun da etkisiyle oldukça karmaşık sosyoekonomik, kültürel ve siyasi yapıları bir arada barındırmaktadır. Bu nedenle sorunların hızla büyüüp, yayıldığı ve uluslararası soruna dönüştüğü bir alan olarak ön plana çıkmaktadır (Rosenthal, 1982: 1).

Uluslararası ticarete ve enerji naklinde Akdeniz hayati öneme sahip bir fonksiyon üstlenmektedir. Süveyş Kanalı aracılığıyla Uzak Asya, Hint Okyanusu ve hinterlandı ile Avrupa arasında bağlantı kurması; Cebelitarık Boğazı aracılığıyla Hint Okyanusu ve Atlantik bağlantısını oluşturması Akdeniz'in jeopolitik önemini pekiştirmektedir. Günümüzde, dünya ticaretinin yaklaşık dörtte biri ve gelişmiş Avrupa endüstrisinin enerji ihtiyacının yaklaşık %70'i Akdeniz üzerinden gerçekleşmektedir. Akdeniz Havzasının enerji arzının kalbi olan Ortadoğu ve Basra Körfezi arasında gerçekleştirdiği ekonomik, politik ve stratejik bağlantı, küresel güçlerin en çok önemseydiği durumlardan birisidir (Çomak, 2019: iv; Rosenthal, 1982: 3). Akdeniz Havzasına atfedilen büyük önem ve küresel güçlerin bölgeye ilgisi nedeniyle, bölgesel sorunlar kısa sürede küresel soruna dönüşebilmektedir. Dolayısıyla bölgede yaşanan gelişmeler tüm dünyayı yakından ilgilendirmektedir.

4.1.1. Filistin Sorunu

İslam Kaynaklarında *Maşrık* ya da *Biladü's-Şam*, Batı literatüründe ise *Levant* olarak adlandırılan bölge; Türkiye'nin güneyinden Arabistan Çölüne, Doğu Akdeniz kıyılarından Mezopotamya'ya kadar olan geniş bir alanı ifade etmektedir. Tarih boyunca egemen bir Filistin devleti olmadığı için Filistin topraklarına ilişkin net bir siyasi sınır çizmek güçtür. Buna karşın, Levant Bölgesinin güney batısında; güneyden Mısır, doğudan Ürdün ve Suriye, kuzeyden Lübnan ile çevrili kıyı şeridinde yer alan ve günümüzde İsrail devleti egemenliği altındaki 27.026 km²'lik bir alanı kapsadığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra Şeria Nehrinin batı yakasında kalan toprakları içerdiğini söyleyebiliriz. Filistin toprakları her ne kadar Ortadoğu'da küçük bir alana karşılık gelse de Filistin sorunu, tüm Ortadoğu'yu hatta tüm dünyayı etkileyen küresel bir sorun niteliğindedir (Oral, 2020: 14; Ataov, 1970: 29; Türker, 2019: 1345; Cleveland, 2008: 265; Dağ, 2019: 63).

Filistin toprakları 1517 yılında Osmanlı İmparatorluğunun Kudüs'ü almasıyla birlikte dört asır boyunca devam edecek Osmanlı egemenliğine girmiş bulunuyordu. Osmanlı egemenliği altında geçen göreceli istikrar dönemi, 1917 yılında I. Dünya Savaşı sürerken sekteye uğramış ve İngiliz kuvvetleri Filistin'i işgal etmiştir. Filistin, 1920 San Remo konferansında İngiliz Manda Yönetimi idaresine bırakılmıştı. XX. yüzyılda yaşanan iki önemli gelişmenin, günümüzde de devam eden Filistin sorununun fitilini ateşlediğini söyleyebiliriz. İlk olarak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Avrupa'da ortaya çıkan ve XX. yüzyılda daha da örgütlü hale gelen Siyonizm hareketi; ikinci olarak, 1917 yılında İngiltere'de kabul edilen Balfour Deklarasyonunu, Filistin sorununda dönüm noktaları olarak kabul edebiliriz. Balfour Deklarasyonuna göre İngiltere, ülkenin Ortadoğu'daki çıkarlarına da hizmet edeceği düşüncesiyle Siyonistlerin, Filistin'de Yahudilere yurt sağlama tezini desteklemiştir. Siyonistlerin temel tezi Tevrat'ta yer alan “*vadedişmiş topraklar*” argümanına dayanmaktaydı. O dönem Avrupa kıtasında cereyan eden siyasi olaylar Siyonizm düşüncesinin biçimlenmesine katkıda bulunmuştur (Cleveland, 2008: 270-271; Fraser vd., 2014: 35-39; Osmanlı Belgelerinde Filistin, 2019: 5; Lewis, 2017: 435-436).

Filistin topraklarında Yahudilerin, antik çağlardan beri varlığı bilinmekle birlikte, çeşitli dönemlerde gerçekleşen göçlerle kesintiye uğramıştır. Yahudiler, Roma İmparatorluğu döneminde Filistin topraklarındaki çoğunluk vasfını yitirmiştir. Dolayısıyla Siyonist tezlerinin teolojik bir gerçeklikten ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Yakınçağda Filistin topraklarında demografik durumu değerlendirdiğimizde; yapılan tahminlere göre, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında dünyada Yahudi nüfusu 2,5-3 milyon civarıydı ve bunların yalnızca 5.000'i Filistin

topraklarında ikamet ediyordu. O dönemde Filistin nüfusunun 250-300 bin civarı olduğu dikkate alındığında; Yahudi toplumunun küçük bir azınlıktan ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Siyonizm hareketinin faaliyetleri sonucunda, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'dan Filistin topraklarına doğru "aliyah" adını verdikleri göç hareketi başlamıştır. O dönem Avrupa'da yükselen Yahudi karşıtlığının göçler üzerindeki teşvik edici etkisi büyüktür. Osmanlı'nın karşı politikalarına rağmen 1881-1900 yılları arasında gerçekleşen ilk göç hareketinde yaklaşık 25.000 Yahudi, Filistin topraklarına göç etmiştir. 1900 yılında tahmini rakamlara göre Filistin'de 586 bin insan yaşamaktaydı ve bunların yalnızca 23.662'si, toplam nüfusun %4'ü Yahudilerden oluşuyordu Edward Said'e göre Filistin toprakları 26.323.000 dönümden oluşmaktaydı. 1947 yılı sonunda bu toprakların yalnızca %6,5'i Yahudilerin mülkiyetindeydi. 1946 yılı nüfus verilerine göre Filistin nüfusunun %31'ini Yahudiler oluşturmuyordu. Zaman içerisinde Yahudi nüfusundaki artış göçlerin boyutlarını net bir biçimde ortaya koymaktadır (McCarthy, 1990: 10,32; Ataov, 1970: 31; Tessler, 2009: 20).

XX. yüzyılda da yoğunluğu artarak devam eden Yahudi göçleri ve Yahudilere toprak satışları Filistin'de giderek artan huzursuzluğun kaynağı olmuştur. Bunun sonucunda 1929 Ağlama Duvarı olayları ve 1936-1939 Büyük İsyanı iki taraf arasındaki gerilimin ilk örnekleridir. Artan şiddet hareketleriyle birlikte İngiltere, Filistin konusun BM Genel Kuruluna taşıma kararı aldı. Tüm bu gelişmeler İngiliz Manda yönetiminin başarısızlığının bir göstergesidir. 1947 yılında BM çatısı altında 11 üyeden oluşan *Filistin Özel Komitesi* (UNSCOP) kurulması kararlaştırıldı. Yapılan müzakereler sonucunda Filistin topraklarının %56,4'ü Yahudi Devletine, %42,9'u Arap Devletine ve %0,7'si Kudüs bölgesi olarak taksim edilmesi tavsiye edildi. Bu durum Filistin'de var olan ihtilafların daha da derinleşmesine neden oldu ve 1947-1948 yıllarında Arap-Yahudi çatışmaları daha da arttı. 14 Mayıs 1948 tarihine gelindiğinde İsrail Devletinin kuruluş ilanı ile birlikte bu nispeten düşük yoğunluklu çatışmalar Arap-İsrail savaşına dönüştü. Siyonist tezlerinin Batı Dünyasında hemen karşılık bulmasının arka planında Nazilerin Yahudilere karşı uyguladıkları soykırımın etkisi çok büyüktür (Cleveland, 2008: 283,292; Halloum, 1989: 29; Ataov, 1970: 59; Oral, 2020: 170; Lewis, 2017: 454)²⁹.

14 Mayıs 1948 tarihinde İngiltere, Filistin'de Manda idaresini sonlandırdığını açıkladı. Bunun üzerine Yahudi Ajansı, taksim planında Yahudilere bırakılan topraklarda İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etti. Bunun üzerine 15 Mayıs 1948 tarihinde aralarına Irak,

²⁹ Yahudi Göçlerine ilişkin detaylı bilgi için bkz: Tessler, M. (2009). *A history of the Israeli-Palestinian conflict*. Indiana University Press. (erişim tarihi:24.02.2021).

Lübnan, Mısır, Suriye ve Ürdün'ün bulunduğu Arap ülkeleri İsrail'e savaş ilan etti. Aralık 1948'de İsrail'in üstünlüğüyle tamamlanan savaş sonucunda yaklaşık 750.000 Filistinli Arap mülteci konumuna düştü. Savaş sonucunda İsrail, Filistin topraklarının dörtte üçünü ele geçirmiştir. Bunun yanı sıra Gazze şeridi Mısır'ın, Batı Şeria ise Ürdün'ün kontrolüne girmiştir (Cleveland, 2008: 296-298; United Nations, 2008: 9-10).

Altı Gün Savaşı olarak da bilinen 1967 Savaşı, Arap-İsrail savaşlarının en dramatik olanı olarak ifade edilmektedir. İsrail birlikleri altı gün içerisinde Ürdün, Mısır, Suriye ordularıyla birlikte Irak'a ait bir birliği ağır bir yenilgiye uğratmıştır. 1967 savaşı sonunda İsrail Filistin topraklarının tamamını, Mısır'a ait Sina Yarımadasını ve Suriye'ye ait Golan Tepelerini ele geçirmiştir. 22 Kasım 1967 tarihli BM kararında İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi öngörülse de bu talep uygulamada karşılık bulmamıştır. Altı Gün Savaşında eklenen yarım milyon mülteciyle birlikte Filistinli mültecilerin sayısı yaklaşık 1,7 milyona ulaşmıştır (Lewis, 2017: 457; Said, 1980: 14-15).

Gerek 1948 gerekse 1967 Savaşı sonrası çözüm çabalarının yetersizliği, sorunun daha da kronikleşmesine ve daha büyük çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Altı Gün Savaşında toprakları işgale uğrayan Suriye ve Mısır'ın eş zamanlı saldırısı sonucunda 1973 Ekim Savaşı patlak verdi. Her ne kadar savaşı başlatan taraf olmasa da 1973 savaşında, 1967 savaşı sonrası savaş öncesindeki sınırlara dönülmesine yönelik BM Genel Kurulunun 242 sayılı kararlarına uymadığı için İsrail'in Altı Gün Savaşının baş sorumlusu olduğunu söyleyebiliriz. Başlangıçta Mısır ve Suriye'nin elde ettiği üstünlük, Amerikan teknik desteğiyle birlikte İsrail'e geçmişti. Öyle ki İsrail ordusu Şam'a yaklaşmıştı ve Süveyş Kanalının batı yakasına asker çıkarmıştı. 1973 savaşında petrol ihraç eden Arap ülkeleri, petrol kozunu devreye sokmuş ve küresel ölçekte petrol krizine neden olmuştur (Cleveland, 2008: 417-418; Fraser vd., 2011: 370-371).

Mısır ve İsrail arasında 1978-1979 Camp David görüşmelerinde, İsrail birliklerinin Mısır topraklarından çekilmesi koşuluyla uzlaşma sağlanmıştır. Ancak Camp David antlaşması Doğu Kudüs ve Golan Tepeleri gündeme gelmemiştir. Nitekim antlaşma sonrasında İsrail'in Doğu Kudüs ve Golan Tepelerini ilhak ettiğini duyurması ve 1982 yılında Lübnan'a saldırması, saldırgan tutumunu sürdürdüğünün bir göstergesidir. Bunun yanı sıra Camp David zirvesinde imzalanan ve Gazze ve Batı Şeria'da yaşayan Filistinlilere özerklik sunan ikinci çerçeve antlaşması uygulamada karşılık bulmamıştır (Harms ve Ferry, 2008: 129-130; Fraser vd., 2011: 366)

1974 yılı Filistinli Araplar için diplomatik açıdan bir dönüm noktası niteliğindedir. Yasser Arafat, Filistin Kurtuluş Örgütü Genel Sekreteri sıfatıyla BM Genel Kuruluna hitap ediyordu. Bunun yanı sıra aynı yıl FKÖ'nün Filistin Halkının meşru temsilcisi olarak genel kurula gözlemci olarak katılması kabul edildi. Bu durum Filistin Halkının meşru temsilcileri aracılığıyla temsiliyetini sağlaması bakımından oldukça önemlidir. 1987 yılında Gazze ve Batı Şeria'da başlayan ve intifada olarak adlandırılan ayaklanmalar, bir diğer önemli gelişmedir. Filistin'de tüm toplumsal kesimlerin katıldığı ve toplumsal yaşamın her alanında söz konusu olan grev ve protestolar uluslararası kamuoyunda oldukça ses getirmiştir. İsrail ordusunun grev ve protestolara sert tutumu nedeniyle 1987-1993 yılları arasında binden Filistinli yaşamını yitirmiş; on binlercesi yaralanmıştır. 1988 yılında *Sürgündeki Filistin Parlamentosu*, 242 sayılı BM Kararı esas alınmak üzere Doğu Kudüs'ün başkent olduğu Filistin Devletinin kurulduğunu ilan etmiştir (United Nations, 2008: 27-29).

İntifada hareketinin de etkisiyle XX. yüzyılın sonlarında Filistin sorununa ilişkin çözüm araba çabaları hız kazanmıştır. 1991 Madrid görüşmeleriyle başlayan süreç, 1992 Washington görüşmeleriyle sürmüş ve gizli gerçekleşen 1993 Oslo görüşmeleriyle önemli ilerlemeler kat edilmiştir. Görüşmeler sonunda Arafat, şiddete başvurmadan bir barış elde edileceğine olan inancını vurgulamış ve İsrail'in varlığını kabul ettiğini deklare etmiştir. İsrail'de FKÖ'yü Filistin'in meşru temsilcisi olarak kabul etmiştir. Oslo sonrası süreçte; 1994 yılında Gazze ve Eriha bölgesinden İsrail birlikleri çekilmiş ve yönetim Filistinlilere devredilmiştir. 1995 yılında İsrail, askerlerini Batı Şeria'daki birçok yerleşim biriminden tamamen El Halil'den kısmen çekeceğini açıklamasına karşın süreç oldukça yavaş ilerlemiştir. Bunda İsrail'de gerçekleşen iktidar değişikliklerinin etkisi büyüktür. 2000 yılında Filistinlilerin "Lübnan Kasabı" olarak adlandırdığı Ariel Sharon'un Mescidi Aksa'yı ziyaret etmesi ikinci intifada hareketini başlatmıştır. 2001'de Sharon'un iktidara gelmesi ve sonrasında Filistin'e düzenlenen orantısız saldırılar ve ekonomik ambargo 1990'lı yılların kazanımlarını geri götürmüştür (Erhan, 2001: 173-176).

XXI. yüzyılda da İsrail'in Filistin'e yönelik askeri saldırılarını sürdürmektedir. 2009 ve 2014 Gazze saldırıları bu durumun en net ifadesidir. Bunun yanı sıra İsrail'in uyguladığı ablukalar ve ekonomik ambargolar devam etmektedir. Filistin 2011 yılında UNESCO üyeliğini, 2012 yılında BM Gözlemci Devlet Statüsünü ve 2015'te Uluslararası Ceza Mahkemesi üyeliğini elde etmiştir³⁰. Günümüzde halen çözüm bekleyen küresel sorunların başında gelen

³⁰Al Jazeera, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-1915ten-gunumuze-filistin>, (erişim tarihi:24.02.2021)

Filistin Sorunu ya da farklı bir bakışla İsrail sorunu; bölgesel dinamikleri derinden etkilemektedir. Yaklaşık bir asırdır şiddetin devam ettiği Filistin topraklarında, Filistinliler İsrail devletinin tahakkümü altında yaşamaktadır. İsrail saldırıları nedeniyle yurdundan edilmiş Filistinliler ve alt kuşaklarının nüfusu, 2018 yılı verilerine göre 8,7 milyona ulaşmıştır³¹. 1973 petrol krizinde olduğu gibi bu topraklarda yaşanan olaylar tüm bölgeyi hatta dünyayı derinden etkilemektedir. İsrail ve birçok ülkenin yaşadığı güvensizlik ikilemi Ortadoğu’da kutuplaşmayı ve silahlanma yarışını arttırmaktadır.

4.1.2. Kıbrıs Sorunu

Akdeniz’in doğusunda yer alan Kıbrıs, 9.252 km²’lik yüzey alanı ile Sicilya ve Sardunya adasından sonra Akdeniz’deki üçüncü büyük adadır. Adanın Türkiye’ye olan uzaklığı 70, Suriye kıyılarına uzaklığı 100, Mısır’a 370 ve Yunanistan’a olan uzaklığı yaklaşık 800 kilometredir. Tarih boyunca Kıbrıs: Miken, İyon, Fenike, Pers, Mısır, Roma, Bizans, Tapınak Şövalyeleri, Lüzinyan Hanedanlığı, Venedik, Osmanlı ve İngiliz olmak üzere pek çok yönetim deneyimine sahne olmuştur. Kıbrıs’a karşı duyulan bu tarihsel iltifatın nedenini, bulunduğu coğrafyaya hâkim konumuyla açıklamak mümkündür. Deniz ticaret yolları üzerinde yer alan ada, geçmişten günümüze siyasi, ekonomik, ticari ve stratejik önemini korumuştur (Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000: 39; Örnek ve Ververi, 2016: 17-18; Yılmaz, 2017: 87).

Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Akdeniz’e hâkim olma ve deniz yollarını güvence altına alma arzusu, Kıbrıs’ın fethini beraberinde getirmiştir. Bir yıl süren hazırlıklar ve saldırılardan sonra 1571 yılında fetih tamamlanmış; Kıbrıs’ta, üç yüz yıldan fazla sürecek Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti başlamış bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu, *şenlendirme* olarak da adlandırdığı iskân politikaları sonucunda Anadolu’dan göçe tabi tutulan çok sayıda Türk fethedilen bölgelere yerleşilmekteydi. Bu politika, fethedilen bölgelerde Osmanlı hâkimiyetinin devamlılığının teminatı olarak görülmektedir. Bu kapsamda, Kıbrıs’ta sosyoekonomik hayatı canlandırmak ve Osmanlı hâkimiyetini sağlamlaştırmak adına toplumun her kesiminden çok sayıda Türk’ün adaya gönderilmesi öngörülmüştü. Zanaatkârların yanı sıra işsizler, topraksız köylüler, göçerler ve suçlular aileleriyle birlikte iskân politikasına tabi tutulmuştu. Osmanlı hâkimiyeti süresince, adadaki nüfus yapısı sürgünlerle desteklenmiştir. Ancak Osmanlının adadaki demografik yapıyı dönüştürmek gibi bir kaygısının olmadığı, nüfus oranlarında açıkça görülmektedir. Fethin ilk yılında Osmanlının yaptığı sayımlara göre adada 197.586 kişi yaşamaktaydı. Zaman içerisinde veba, salgın hastalıklar ve çekirge istilaları

³¹Filistin İstatistik Bürosu, <https://www.badil.org/en/publication/survey-of-refugees.html>, (erişim tarihi:24.02.2021).

nedeniyle adada ciddi ölçüde nüfus azalışları yaşanmıştır. Bunun yanı sıra adada Türklerin, Rumlara oranı dörtte bir ya da beşte bir olmak üzere dönem dönem değişim göstermiştir. Nüfus dengesinin Türkler lehine değiştiği dönemler de söz konusudur. Rahip Kyprianos'un 1777 yılı kayıtlarında adada, 37.000 Rum'a karşın 47.000 Türk yaşamaktaydı (Önal, 2019: 13; İnalçık, 2000: 456; Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000: 41-42).

1878 yılında Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere arasında imzalanan gizli bir konvansiyon ile Kıbrıs idaresi geçici olarak İngilizlere bırakılmıştı. Bu konvansiyonla birlikte İngilizler, Rusya karşısında Osmanlıya diplomatik destek sağlayacaktı. Rusların doğu vilayetlerinde yeniden saldırıya geçmesi durumunda karşısında İngilizlerin askeri destek vereceği umuluyordu. Bunun yanı sıra adadaki İngiliz varlığının geçici olması beklenmekteydi. Ancak İngiltere adayı İngiliz kolonileştirerek 1960 yılına dek varlığını sürdürmüştür. 1882 yılında İngiltere'nin Mısır'ı işgali adaya olan ilgiyi kısmen de olsa azaltmıştır. Bu nedenle Adadaki İngiliz idaresi köklü bir değişimden ziyade Osmanlı idari mirasında yaptığı küçük değişikliklerle devam etmiştir. İngiltere'nin Kıbrıs'a ilgisi daha da eskilere dayanmaktadır. İngiliz birlikleri, 1191 yılında I. Richard öncülüğünde adayı ele geçirmiş fakat adada İngiliz idaresi kurmak yerine Tapınak Şövalyeleri aracılığıyla Lüzinyan Hanedanlığına satmayı yeğlemiştir. Ancak yakınçağda Süveyş Kanalı'nın açılma çalışmaları ve Rusya'nın yükselen bir güç haline gelerek Doğu Akdeniz'i tehdit eder hale gelmesi; İngiltere'nin Kıbrıs'a bakışını gözden geçirmesine neden olmuştur. Doğu Akdeniz'de hâkim olma ve Hint suyollarını güvence altına alma arzusunda olan İngilizler, Kırım Savaşında Osmanlı'nın destek talebi üzerine savaşmadan adayı ele geçirmeyi başarmıştır (Asmussen, 2008:12; Gürel, 2018: 90; Dodd, 2010: 3; Hill, 2016: 227; Mallinson, 2005: 90).

1881 yılında İngilizlerin yaptığı nüfus sayımında adada 186.173 Hristiyan ve 45.458 Müslüman yaşamaktaydı. Bu sayımda etnik kökene ilişkin veriler yer almamakla birlikte, Hristiyanların tamamına yakınının Rumlardan, Müslümanların tamamına yakınının Türklerden oluştuğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla nüfusun dörtte birlik bölümünün Türklerden oluştuğunu ifade edebiliriz. Kıbrıs Adasında, 1571 yılından bugüne Türkler ve Rumlar olmak üzere iki büyük etnik grup yaşamaktadır. Osmanlı idaresi döneminde Kıbrıslı Rumlar, serfliğin kaldırılması, Türklerin sosyoekonomik hayatta baskın konuma gelmemesi ve dini yaşama müdahale edilmemesi gibi nedenlerden dolayı Latin idaresine göre daha özgür ve hoşnuttular. Ancak 1821 Yunan İsyanının iki toplum arası ilişkilerde bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Yunanistan'ın 1821'de başlattığı bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşması ve Balkan Savaşlarında Osmanlı'nın ağır mağlubiyeti, Rum toplumu arasında Yunanistan ile birleşme fikrinin yeşermesine neden olmuştur. Yunan Bağımsızlık mücadelesi ile eşzamanlı

şekilde adada meydana gelen Kilise önderliğindeki ayaklanmalar Osmanlı İdaresince bastırılmış; Rum cemaatinden başpiskopos ve papazlar da dâhil olmak üzere pek çok kişi idamla cezalandırmıştır (Hür, 2016: 239-240; Dodd, 2010: 2; Örnek ve Ververi, 2016: 27).

1914 yılında I. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte İngiltere, tek taraflı bir kararla adayı ilhak ettiğini duyurdu. 1925 yılında ise Kıbrıs'ın statüsü taç koloni (crown colony) olarak değiştirilmiş; yüksek komiser yerine İngilizlerin atadığı valilerce yönetilmeye başlamıştır. Türk Kurtuluş Savaşı sonrası imzalanan 1923 tarihli Lozan antlaşmasında Türkiye Cumhuriyeti, adanın İngilizlere ilhakını kabul etmiş bulunuyordu. Buna karşın adadaki Türklere, Türk ve Kıbrıs vatandaşlığı arasında tercih yapabilme olanağı tanınmıştı. Lozan Antlaşmasını takiben iki yıllık süre içerisinde çok sayıda Kıbrıs Türk'ü, Türkiye'ye göç etti. Bu durum Rumlar lehine demografinin değişmesine neden oldu. 1925-1959 yılları Kıbrıs'ta Rum hareketlerinin giderek arttığı yıllar olmuştur. 1931 yılında başlayan ve Enosis amaçlayan Rum isyanı, İngilizlerin Mısır'daki birliklerinden takviye yapılmasıyla bastırılabilmiştir. Kıbrıs Rum toplumunda kilise önemli yere sahiptir ve Rumların siyasi mücadelelerine önderlik etmiştir. 1921'den plebisitinden sonra 1950 yılında Kilise öncülüğünde yapılan ve Yunanistan'a bağlanma yönündeki plebisit İngiliz idaresince kabul görmemiştir. İngiltere, adada Rumların Enosis taleplerinin giderek artması üzerine çeşitli reform arayışlarına girişmiştir. Kısmi bir özerklik statüsü içeren 1947 Winster ve 1958 Mac Millan Planları Rumlar tarafından kabul edilmemiştir. Kilise, Rum halkına Enosis için mücadele çağrısında bulunmuştur. Rumların Enosis mücadelesinin silahlı kanadını oluşturan ve 1955 yılında kurulan EOKA, gelecekte adada yaşanacak kanlı olayların baş aktörü olacaktır. Meşru savunma hakkından doğan ve 1956 yılında kurulan Türk Mukavemet Teşkilatı, adadaki Türk toplumunun güvence mekanizması niteliğindedir (Gürel, 2018: 90; Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000: 63-66; Sander, 2013: 172; Çakmak, 2017: 859-861).

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Rum toplumun Enosis talebi daha çok gündeme gelmeye başlamıştı. Yüzyılın başlarında Yunanistan, İngiltere'yi doğrudan karşısına almamak adına Kıbrıs'ta Enosis yanlılarına örtülü bir biçimde destek veriyordu. Ancak 1950'li yıllarda Yunanistan taleplerini daha güçlü bir biçimde ifade etmeye başladı. Bunda Türk dış politikasında Kıbrıs'ın ihmal edilmesinin payı büyüktür. Çünkü Türkiye, dış politikada NATO üyeliğine ve olası bir Balkan İttifakına odaklanmış durumdaydı. 1954 yılında Yunanistan, Kıbrıs konusunu BM Genel Kuruluna taşımıştır. Yunanistan'ın bu girişimdeki nihai amacı Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasıdır. Akdeniz'de İngiliz hâkimiyetini sınırlandırmak isteyen SSCB, Yunanistan'a destek vermiştir. Ancak Mısır'dan çekilme hazırlığı yapan İngiltere, Kıbrıs'ı bırakmak gibi bir düşünceye sahip değildi. 1955 yılında Kıbrıs meselesi görüşülmek

üzere İngiliz, Türk ve Yunan taraflar Londra Konferansında bir araya geldi. Aynı yıl Türkiye’de yaşanan 6-7 Eylül olayları Türk kamuoyunun Kıbrıs konusuna daha çok konsolide olmasına neden oldu. 1950’li yılların sonuna doğru EOKA Örgütü adada şiddet ve tedhiş hareketlerini başlatmıştı. Öyle ki artan şiddet hareketleri sonucunda Türk ve Rumların ortak yaşadığı 33 köyde Türkler zorla yerinden edilmiştir. 1958 yılında gerçekleşen NATO toplantısında, ABD’nin telkinleriyle NATO’nun itibarı da düşünülerek, taraflar Enosis ve Taksim Planından vazgeçtiklerini deklare etmiştir. 1959 yılında Türk ve Yunan dışişlerinin yoğun müzakereleri sonucunda 1959 Zürih-Londra Antlaşmaları imzalanmıştır. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere garantörlüğünde 1960 yılında adada iki toplumun ortaklığını esas alan Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni devlette, her ikisi de veto hakkına sahip olmak üzere Cumhurbaşkanı Rumlardan ve cumhurbaşkanı yardımcısı Türklerden seçilecekti (Şahin, 2020: 53; Fırat, 2018: 593-608; Sander, 2013: 172; Hür, 2016: 241-245)³².

Kıbrıs Cumhuriyetin kurulması ve adadaki Türklere temsil hakkı verilmesi, zaten Enosis idealindeki Rumları pek de tatmin etmeyen bir gelişmedir. Rumlar, adadaki Türklerin temsil haklarını hiçe sayan bir öneriyle 1963 yılında anayasanın değiştirilmesi için garantör ülkelere başvuruda bulundular. Talepleri reddedilen Rumlar Kanlı Noel olarak da bilinen etnik terör harekâtına girişmiştir. Bu olaylar sonucunda yüzden fazla Türk yaşamını yitirmiş, ibadethaneler tahrip edilmiş ve yaklaşık 30.000 Türkün yaşadığı 103 köy boşaltılmıştır. Artan şiddet olayları nedeniyle Yeşil Hat ve adaya BM Barış Gücü konuşlandırılması gündeme gelmiştir. Garantör antlaşmasına göre adaya müdahale hazırlığındaki Türkiye’ye, ABD Başkanı Johnson’un gönderdiği mektupla harekâtı ertelemiş; mektup iki ülke arasında diplomatik krize neden olmuştur. Yeşil Hat ve Barış Gücüne rağmen Rum saldırıları artarak devam etmiştir. Erenköy’de Rum militanların kuşatması altında kalan mücahitler Türkiye’nin hava saldırısı sonucu kurtarılmıştır. 1967 yılında Rum saldırıları yeniden tırmanışa geçmiştir. Özellikle Geçitkale ve Boğaziçi saldırıları bu durumun dramatik örnekleridir. 1968-1972 yılları arasında her iki toplum temsilcileri, Zürih Antlaşmasından kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin müzakereler yürüttü. Ancak Rumların üniter yapı iddiası ve Türk tarafını azınlık olarak nitelendirmesi görüşmeleri sonuçsuz bırakmıştır. 15 Temmuz 1974’te Yunanistan destekli Rum Milli Muhafızları adada darbe gerçekleştirmiştir. Makarios’un istilacılar olarak nitelendirdiği bu grubun engellenmesine yönelik Türkiye diplomatik adımlar atsa da sonuç elde edememiştir. Bunun üzerine yapılan müzakerelerden herhangi bir sonuç çıkmayınca 20 Temmuz 1974

³²Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, (erişim tarihi:25.02.2021).

tarihinde Türkiye garantörlük antlaşması çerçevesinde adaya asker çıkarmıştır (Eroğlu, 2002: 747-754; Gürel, 2018: 97-108).

Türkiye iki gün süren ilk harekâtta adanın %7'sine hâkim olmuştur. BM Güvenlik Konseyi, 22 Temmuz 1974 tarihinde 353 sayılı karar ile her iki tarafın kabul ettiği ateşkes çağrısında bulunmuştur. Taraflar müzakereler için, I. ve II. Cenevre Konferansında bir araya gelmiştir. Rumların ve Yunanların konferans devam ederken saldırılarını sürdürmesi üzerinde 14 Ağustos 1974 tarihinde adaya ikinci kez askerî harekât düzenlenmiş ve ada topraklarının %37'si kontrol altına alınmıştır. İkinci harekât sonrası Yunanistan NATO'nun askeri kanadından çekildiğini açıklamış ve 1975 yılında Türkiye'ye karşı Amerikan ambargosu başlamıştır. 1975 yılında BM koordinesinde Klerides ve Denktaş arasında karşılıklı nüfus mübadelesine yönelik antlaşma ile güneyde kalan Türk nüfus ile kuzeyde kalan Rum nüfus mübadeleye tabi tutulmuştur. Taraflar arasında gerçekleştirilen müzakereler sonuç alınamayınca, gelecekte kurulması planlanan federe devletin kuzey kanadını oluşturmak üzere Kuzey Kıbrıs Federe Devleti kurulmuştur. 15 Temmuz 1983 yılına gelindiğinde ise self determinasyon hakkı kapsamında, federasyon tezi saklı kalmak üzere KKTC'nin kurulduğu ilan edilmiştir (Erdoğan, 2018: 186)³³.

Sonuç olarak, KKTC'nin kuruluşundan bugüne kadar 37 yıl geçmesine karşın, Türkiye haricinde egemenliğini tanıyan devlet bulunmamaktadır. İlk etapta Pakistan ve Bangladeş KKTC'yi tanıdıklarını açıklasalar da 18 Kasım 1983 tarihli BM Güvenlik Kurulunun aksi yönde çağrısı üzerine bu kararlarını geri çekmiştir. Buna karşın Türkiye hariç tüm ülkeler ve uluslararası kuruluşlar GKRY'yi adanın tek meşru temsilcisi olarak tanımamaktadır. 1990 yılında GKRY'nin yaptığı AB üyelik başvurusu 2004 yılında olumlu sonuçlanmış; Rum Yönetimi tüm adayı temsilen AB üyesi olmuştur. Özellikle son yıllarda GKRY'nin, KKTC'yi yok sayarak hareket etmesi ve adanın kuzeyinde yaşayan yaklaşık 300 bin Türkün haklarını görmezden gelinmesi sorunu derinleştirmektedir. Bunun yanı sıra Avrupa Parlamentosu, adadaki Türk Askerini, işgalci olarak nitelendirmiştir. AB başta olmak üzere uluslararası kuruluşların bu tutumu, GKRY'nin uzlaşmaz tavrını daha da perçinlediğiniz söyleyebiliriz. Kıbrıs Meselesi kronolojisini³⁴ incelediğimizde GKRY'nin çözüm çabalarının reddeden tarafı olduğunu görmekteyiz. GKRY'nin adadaki Türk realitesini kabul etmemede ısrarlı davranması çözüm arayışlarını sonuçsuz bırakmaktadır. Tarafların çözüme en çok yaklaştığı Annan

³³ Dışişleri Bakanlığı http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, (erişim tarihi:25.02.2021).

³⁴Kıbrıs Sorunu kronolojisine ilişkin detaylı bilgi için KKTC Cumhurbaşkanlığı: <https://www.kktcb.org.tr/belgeler/kibris-sorunu/>, (erişim tarihi:25.02.2021).

Planının 2004 yılında Rum tarafında büyük çoğunlukla reddedilmesi bu durumun en somut göstergesidir. 1990'lı yıllardan itibaren Avrupa Birliği de sürece taraf olarak müdahil olduğu bir Kıbrıs meselesi ile karşı karşıyayız. Kıbrıs sorununun güncelliğini koruması Doğu Akdeniz'de, Türk-Yunan ilişkilerinde güvensizlik unsuru olarak ön planda kalmaya devam etmektedir (Akçay, 2015: 6; Yaycı, 2012: 16)³⁵.

4.2. Küresel Enerji Güvenliği Perspektifinden Kıta Sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge Sorunu

Doğu Akdeniz, XXI. yüzyılda enerji alanında önemli gelişmelere sahne olmaktadır. Henüz 2000'li yılların başında İsrail'in keşfettiği Mari B isimli saha, küçük ölçekli bir rezerv olmasına karşın bölgede doğal gaz yataklarının varlığına ilişkin büyük merak uyandırmıştır. 2009 yılında 275 milyar m³ rezerve sahip Tamar sahasının ve 2010 yılında 480 milyar m³ rezerve sahip Levanten sahasının keşfi, bölgedeki enerji potansiyelini kanıtlar niteliktedir. İsrail'in yanı sıra 2007 yılında GKRY'nin 200 milyar m³ rezerve sahip Afrodit sahasını keşfetmesi; Lübnan'ın 708 milyar m³'lük doğalgaz rezerv varlığı açıklaması bölgede doğalgaz arama çalışmalarının hız kazanmasına neden olmuştur. Amerika Jeolojik Araştırmalar Kurumu 2010 yılı verilerine göre Kıbrıs Adası ve Levanten kıyıları arasında yer alan bölgede 1,689 milyar varil petrol ve 3,465 trilyon m³ doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Aynı kuruluşun 2010 yılında yaptığı bir başka araştırmaya göre; Kıbrıs Adası ve Mısır arasında kalan ve Nil Deltası Havzası olarak adlandırılan bölgede 1,8 milyar varil petrol ve 6,315 trilyon m³ doğalgaz rezervi olduğu ileri sürülmüştür. 2015 yılında Mısır'ın Zohr isimli sahada 850 milyar m³'lük doğalgaz rezervi keşfi açıklaması bu verileri teyit eder niteliktedir (Nathanson ve Levy, 2012: 9-11)³⁶³⁷³⁸.

Doğu Akdeniz'de 2009-2019 yılları arasında keşfedilen doğalgaz rezervlerinin 2,5 trilyon m³'e ulaştığı tahmin edilmektedir. Örneğin, Azerbaycan'ın 2,8 trilyon m³, Nijerya'nın 5,4 trilyon m³ ve İran'ın 32 trilyon m³ doğalgaz rezervi olduğunu dikkate aldığımızda Doğu Akdeniz ülkelerinin doğalgaz arzında küresel oyuncu olabileceğini söylemek için henüz erkendir. Ancak bu keşiflerin, bölge ülkelerinin ekonomilerine çok ciddi katkılar sağlayacağı açıktır. Öyle ki İsrail, GKRY ve Lübnan doğalgaz ithal eden ülke konumundan ihraç eden pozisyonuna yükselecektir. Bunun yanı sıra Mısır ve Türkiye bölgesel enerji merkezi haline

³⁵ Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, (erişim tarihi:25.02.2021).

³⁶Amerika Jeolojik Araştırmalar Kurumu, <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf>, (erişim tarihi:28.02.2021).

³⁷Amerika Jeolojik Araştırmalar Kurumu, <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3027/pdf/FS10-3027.pdf>, (erişim tarihi:28.02.2021).

³⁸Euro News, <https://tr.euronews.com/2019/05/05/dogu-akdeniz-dogalgaz-bilmecesi-turkiye-nasil-etkilenecek-israil-kibris-misir-exxon-abd>, (erişim tarihi:28.02.2021).

gelmesi olası bir durumdur. Bunun yanı sıra Amerika Jeolojik Araştırmalar Kurumunun raporlarında yer alan potansiyellerin açığa çıkması durumunda bölge enerji arzında daha da stratejik hale geleceğini söyleyebiliriz. Levanten kıyılarının yanı sıra Ege Havzasının da önemli ölçüde petrol ve doğalgaz rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğine Doğu Akdeniz'in enerji alanındaki stratejik önemi gelecekte de artarak devam edecektir (Nathanson ve Levy, 2012: 11; Karagöl ve Özdemir, 2016: 56)³⁹.

Bölgede yeni enerji sahalarının keşfiyle birlikte var olan doğalgaz ve petrol rezervlerinin nasıl paylaşılacağı, dağıtımı ve arzı konuları gündeme gelmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra siyasi sınırlara, kıta sahanlığına ve deniz alanlarının kullanımına ilişkin var olan ihtilaflar yeniden gün yüzüne çıkmıştır. İsrail'in Filistin haklarını yok sayarak tek taraflı adımlar atması, benzer bir şekilde GKRY, KKTC'yi yok sayarak tüm ada adına hareket etmesi bölgedeki enerji politiğe ilişkin en temel problemlerdir. Bunun yanı sıra Türkiye ve Yunanistan arasında uzun süredir süregelen Ege Denizinin paylaşım sorunu enerji güvenliğini ilgilendiren bir diğer önemli konudur. Enerji alanındaki yeni gelişmeler küresel güçlerin bölgeye olan ilgisinin artmasına neden olmuştur. Askeri üsleriyle ABD'nin, İngiltere'nin ve Rusya'nın varlığı ve GKRY'nin AB üyeliği nedeniyle AB'nin gelişmelere taraf olması, zaten ihtilafların var olduğu enerji denklemini daha da karmaşık hale getirmektedir (Karagöl ve Özdemir, 2016: 56; İnat ve Duran, 2020: 9-10; Alper, 2020: 30).

KKTC'nin Türkiye haricinde egemenliğinin tanınmaması, AB başta olmak üzere uluslararası kuruluşların GKRY'yi adanın tek meşru temsilcisi olarak görmesi; benzer bir şekilde Filistin'in statüsünün belirsizliği, GKRY ve İsrail'in tek taraflı hareket etmesine neden olmaktadır. GKRY'nin ve Yunanistan'ın Mısır'la imzaladığı münhasır ekonomik bölge antlaşmaları Türkiye'nin kıta sahanlığını ihlal etmektedir. Benzer şekilde GKRY'nin Lübnan ile imzaladığı münhasır ekonomik bölge antlaşması sınırları KKTC deniz alanını da kapsamaktadır. GKRY ve İsrail'in 2011 yılında ilan ettiği MEB bölgesinin Lübnan MEB bölgesini ihlal etmesi diğer bir ihtilaf unsurudur. Özellikle GKRY ve Yunanistan Türkiye'yi sınırlandırmaya yönelik politika izlemektedir. Bu durum, yalnızca 10 km² yüzölçümüne sahip Meis Adası için yaklaşık 40.000km²'lik MEB ilan edilmesi örneğiyle somut bir hal almaktadır. Türkiye, Yunanistan ve Mısır'ın imzaladığı ortak MEB antlaşmasına; 26 Kasım 2019 Türkiye Libya Deniz Yetki Alanları Antlaşmasıyla karşılık vermiştir. Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarına ilişkin ihtilaflarda GKRY, Türkiye ve Yunanistan öne çıkan ülkelerdir (İstikbal, 2020: 214-239; Acer, 2020: 18).

³⁹ Heinrich Stiftung, Vakfi, Tolga DEMİRYOL, <https://tr.boell.org/en/node/21259>, (erişim tarihi:28.02.2021).

Bu noktada kara suları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge kavramlarını açıklamak faydalı olacaktır. BM Deniz Hukuku Sözleşmesine göre her devlet 12 deniz milini geçmemek kaydıyla kara sularını belirlemede hürdür. (2.Böl, Md.1) Karasuları kıyıdaş devletlerin egemenlik ve yetki alanları kapsamında değerlendirilmektedir. Kıta sahanlığı ise karasuları başlangıç noktasından itibaren 200 deniz mili derinliğe kadar olan kara uzantılarını ifade etmektedir. Kıyı devletleri kıta sahanlığı dâhilinde araştırma yürütme ve doğal kaynaklardan yararlanma tasarrufunda bulunabilir. (md. 76-77) Nihai olarak münhasır ekonomik bölge kavramını; kıyı devletlerinin kara sularının başlangıcından itibaren 200 deniz mili mesafe içerisindeki “Deniz yatağı üzerindeki sularda, deniz yataklarında ve bunların toprak altında canlı ve cansız doğal kaynaklarını araştırılması, işletilmesi muhafazası ve yönetimi...” hakkı olarak tanımlaya biliriz (md. 56-57)⁴⁰.

Türkiye ve Yunanistan arasında XX. yüzyılın ikinci yarısından bugüne dek ana gündem maddelerinden biri olarak süregelen kıta sahanlığı ve karasuları sorunları; son dönemde Doğu Akdeniz’de imzalanan münhasır ekonomik bölge antlaşmalarıyla birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Bilindiği üzere Ege Denizi koyların, körfezlerin, boğazların, yarımadaların ve girintili kıyı tipi oluşumun yoğun görüldüğü denizdir. Bunun yanı sıra Ege Denizi onlarca büyük ada ve binlerce adacıktan oluşmaktadır. Ege’deki Yunan adalarının birçoğu Türkiye sınırlarına oldukça yakın mesafededir. Öyle ki bu mesafe Meis Adasında ancak 1 deniz mili kadardır. Bu durum deniz alanlarının paylaşımı noktasında önemli sorunları beraberinde getirmektedir. Yunan tezlerine göre adaların da kıta sahanlığı bulunduğu; Türkiye’nin tezlerine göre kıtaların deniz tabanındaki uzantıları esas alınması gerektiği ve adaların kıta sahanlığına sahip olmadığı görüşü hâkimdir. Karasularında ise Lozan Antlaşmasıyla birlikte öngörülen 3 mil sınırı, 1936 yılında Yunanistan tarafından 6 mile çıkarılmış ve Türkiye 1964 yılında bu hamleye karşılık vererek karasularının 6 mil olduğunu ilan etmiştir. Bu haliyle Ege Denizinin %48,85’i uluslararası sulardan, %43,68’i Yunan karasularından ve %7,47’si Türk karasularından oluşmaktadır. Özellikle Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası gerilen ikili ilişkilerle birlikte Yunanistan karasularını 12 mile çıkarma yönünde girişimlerde bulunmuştur. Türkiye 1995 yılında aldığı kararla Egede karasularının 12 mil olması yönündeki bir girişimi savaş nedeni olarak kabul edeceğini açıklamıştır. Egede karasularının 12 mil olması durumunda %15’i uluslararası sulardan, %73’ü Yunan karasularından ve %8,76’sı Türk karasularından oluşacaktır. Bu durumun gerçekleşmesi halinde Türkiye’nin Egede hareket alanı daralacak ve

⁴⁰Mevzuat Bilgi Sistemi, <https://denizmevzuat.uab.gov.tr/uploads/pages/uluslararasi-sozlesmeler/denizhukuku.pdf>, (erişim tarihi:01.03.2021).

Türk donanmasının Akdeniz'e ulaşması imkânsız hale gelecektir. Ege Denzinde statüsü henüz belirlenmemiş ada ve kayalıkların durumu iki ülke arasındaki bir diğer ihtilaflı noktadır (Gürel, 2018: 122-129; Erdoğan, 2018: 195-196; Başeren, 2006: 1-7; Fırat, 2018: 752-758).

Nihai olarak deniz yetki alanlarının belirlenmesine ve kullanımına ilişkin ihtilaflar halen güncelliğini korumaktadır. Yunanistan ve GKRY'nin maksimalist politikalar izlemesi ve Türkiye'nin hem kendi hem de KKTC'nin haklarını korumak adına izlediği proaktif politikalar Doğu Akdeniz'deki siyasi ortamın gerilmesine neden olmaktadır. AB gibi meseleye müdahil olan üçüncü tarafların yapıcı bir diyalog kurmak yerine Yunan ve Rum tezlerine destek vermesi sorunu daha da derinleştirmektedir (Ayaz-Avan, 2020: 108-110)⁴¹.

4.3. Yasadışı Göçler

İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olan göç kavramı son dönemde küreselleşmenin de etkisiyle yalnızca göç alan ülkelerde değil tüm dünyada en çok ilgilenilen konuların başında gelmektedir. Küreselleşmeyle birlikte sosyal ve ekonomik yapılarda meydana gelen büyük değişimler, gelişen teknolojilerle birlikte mesafelerin daha da kısalması gibi gelişmeler uluslararası göçlerin temel motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Günümüzde uluslararası göç hareketleri daha çok yasadışı göçlerle ilişkilendirilen bir durum haline gelmiştir. Göçmen talebinde yaşanan daralmalar ile birlikte yasal göçmen alımına getirilen sınırlandırmalar, zaman içerisinde yasadışı göç hareketlerinde önemli artış yaşanmasına neden olmuştur. Diğer göç hareketleriyle aynı motivasyona sahip olmasına karşın; özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında değişen güvenlik perspektifleri neticesinde ulus devletler, yasadışı göçleri önemli bir tehdit unsuru olarak ele almaktadır. Bunun yanı sıra yasadışı göç ciddi bir egemenlik sorunsalı olarak değerlendirilmektedir (Deniz, 2014: 175-177; Koser, 2007: 28,54,60; Türkiye Göç Raporu, 2016: 23; Kayabaşı ve Kayabaşı, 2017: 485).

Göç olgusu tek bir kavramsal çerçevesi olmayan, çok boyutlu, çok yönlü ve dinamik bir kavramdır. Öyle ki göçler, yoksulluk, kalkınma ve insan hakları gibi faktörlerin yanı sıra diğer küresel gelişmelerle de yakından ilişkilidir. Göç hareketleri yasal sınırlar dâhilinde gerçekleşip gerçekleşmediğine göre düzenli ve düzensiz göçler olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir. Düzensiz göçü bir diğer ifadeyle yasadışı göçü; en genel haliyle gönderen, alıcı ve transit geçiş güzergâhında yer alan ülkeleri tasarrufu ve müsaadesi dışında gerçekleşen göç hareketleri olarak tanımlamak mümkündür. Bu tanımda yer alan yasadışı

⁴¹Deutsche Welle, <https://www.dw.com/tr/do%C4%9Fu-akdenizde-kontroll%C3%BC-gerilim-politikas%C4%B1/a-54366422>, (erişim tarihi:02.03.2021).

ifadesi, göçmenin yasal prosedürleri yerine getirmemiş olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla hukuki statüye sahip olmayan göçmenleri, yasadışı göçmen veya düzensiz göçmen olarak tanımlayabiliriz. Yasadışı göçlerin de diğer göç türleri gibi yoksulluk ve güvenlik gereksinimleri hareket noktasını oluşturur. Ancak insani boyutunun yanı sıra insan kaçakçılığı, göçmenler aracılığıyla sağlanan uyuşturucu ve silah sevkiyatı ve terörizm gibi boyutları da bulunmaktadır (Çiçekli, 2009: 15; Koser, 2007: 1; Koca, 2019: 190; Taşyaran ve Tatar, 2019: 1492).

Afrika, Asya ve Avrupa gibi üç kadim kıta arasında kavşak vazifesi gören ve bu üç kıtadaki medeniyetlerin etkileşim sahası haline gelen Akdeniz, Kuzey Afrika ve Sahraaltı Afrika'dan Avrupa'ya gerçekleşen göçlerde önemli bir transit geçiş noktasıdır. Avrupa kıtasına doğru gerçekleşen göç hareketlerinin büyük bir bölümü Akdeniz üzerinden gerçekleşmektedir. Karasal alanlara göre denetimin daha az sağlandığı için deniz geçişleri göçmenler için daha cazip hale gelmektedir. Göç rotaları genellikle Fas ve Cezayir üzerinden İspanya'ya; Tunus ve Libya üzerinden Malta ve İtalya'ya; Türkiye üzerinden Yunanistan ve Bulgaristan'a şeklindedir. Akdeniz güzergâhında gerçekleşen göçlerin genellikle ekonomik karakterli olduğu ve daha müreffeh bir yaşam arzusunda olan bireylerce, az gelişmiş güneyden gelişmiş kuzeye doğru gerçekleştiği varsayılmaktadır. Ancak yapılan araştırmalarda insan hakları ihlallerinin yanı sıra son dönemde Irak, Suriye, Afganistan, Libya ve Eritre gibi ülkelerde yaşanan savaş ve çatışmaların göç hareketleri üzerinde ciddi etkisi ortaya konmuştur. 2010 yılında başlayan ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki etkileri günümüzde de devam eden Arap Baharı sonrası yasadışı göç hareketleri ciddi boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki 2015 ve 2016 yıllarında Akdeniz üzerinden Avrupa'ya geçen göçmenlerin sayısı yaklaşık 1,4 milyondur. Avrupa için büyük bir göç krizine neden olan bu göçler esnasında yaklaşık 9.000 göçmen yaşamını yitirmiştir. II. Dünya Savaşından sonra en ciddi göç hareketiyle karşı karşıya kalan AB, bu kapsamda bir dizi politika ve önlem paketini devreye almıştır. Bu çerçevede sınır denetimlerinin artırılması ve bölge ülkeleriyle iş birliği yapılması bu önlemlerin başlıcalarıdır. Ancak bu politika ve önlem paketlerinin etkinliği tartışmalıdır (Tepealtı, 2020: 99-101; Taşyaran ve Tatar, 2019: 1484; Akdoğan, 2018: 71)⁴².

AB'nin önleyici tedbirlerine karşın her yıl binlerce yasadışı göçmen, Sahraaltı Afrika ülkelerinden Kuzey Afrika'ya, oradan da Avrupa'ya uzanan ölümle burun buruna bir yolculuğa çıkmaktadır. Bu göçmen hareketliliğinin Akdeniz üzerinden gerçekleşen kısmı, güvensiz

⁴² https://warwick.ac.uk/fac/soc/mmrp/outputs/dynamics_of_migrationfinaljuly.pdf, (erişim tarihi:02.03.2021).

ulaşım araçları vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Göçmenlerin byk bir bölümü insan tacirlerinin ve göçmen kaçakçılarının sömürüsüne maruz kalmaktadır. Her yıl yüzlerce insan Akdeniz’i geçmeye çalışırken yaşamını yitirmektedir. Yasadışı glerin, g alan ülkelerde yarattığı sosyoekonomik ve güvenlik sorunlarının yanı sıra göçmenler üzerinde ölümlere varan trajik sonuçları da bulunmaktadır (Taşyaran ve Tatar, 2019: 1486; UNHCR, 2019: 7).

G krizi AB yesi ülkelerde özellikle Batı Avrupa’da ciddi ekonomik problemlere yol açmıştır. Avrupa’daki refah seviyesi ve insan güvenliği onu g hareketlerinde çekim merkezi haline getirmektedir. Bunun yanı sıra Ortadoğu ve Afrika’ya olan coğrafi yakınlığı diğer bir teşvik edici unsurdur. AB sınır güvenliğini artırıcı politikalarla süreci yönetmeye çalışmaktadır. Ancak Sahraaltı Afrika, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da istikrarsız yapıların yakın gelecekte de sürmesi öngörülmektedir (Christie, 2018: 7; UNHCR, 2019: 18-19)⁴³. Küresel bir aktör olarak AB’nin bölgesel istikrar ve barışın arttırılmasına yönelik politikalar ortaya koyması yasadışı g sorununa kalıcı bir çözüm getirebilir.

4.4. Küresel Isınma

Bugünkü evresel koşullar, tarih boyunca insan ve evre arasında var olan etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Doğal evre üzerindeki insan etkisini 40 bin yıl öncesine kadar dayandırmak mümkünken, doğal miras açısından Sanayi Devrimi ve Küreselleşme önemli dönüm noktaları niteliğindedir. Sanayi Devrimiyle birlikte artan insan faaliyetleri sonucunda, doğal evre o güne kadar grlmemiş büyük bir tahribatla karşı karşıya kalmıştır. Sanayi Devrimiyle birlikte artan evre tahribatı, günümüze dek artarak varlığını sürdürmüştür. XXI. yüzyılda küreselleşmeyle birlikte; ulus devletleri tek başına mücadele edemeyeceği evre sorunlarının, küresel evre sorunları olarak nitelendirildiği bir döneme girilmiştir. BM bünyesinde Uluslararası İklim Değişikliği Panelinin tesis edilmesi, Paris Antlaşması ve Kyoto Protokolü gibi gelişmeler uluslararası çabaların bir göstergesidir. Günümüzde, nüfus artışlarına bağlı evre tahribatı, küresel iklim değişikliği, biyoçeşitliliğe yönelik baskılar, asit yağmurları, atıkların yarattığı evre tahribatı, doğal kaynakların tükenmesiyle karşı karşıya olunması, radyasyon ve radyoaktif kirlenme küresel evre sorunları olarak öne çıkmaktadır. Anılan tüm bu küresel evre sorunlarının temelini hızlı nüfus artışı oluşturmaktadır (Göncü, 2018: 133-135; Tümertekin ve zg, 2019: 511).

⁴³Independent, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/refugee-crisis-migrants-asylum-seekers-mediterranean-see-libya-italy-ngos-smugglers-accusations-funding-court-case-a7696976.html>, (erişim tarihi:04.03.2021).

İklim değışikliğı tarihsel ve doğal bir olgu olmakla birlikte günümüzde etkisi ve hızı ciddi boyutlara ulaşmıştır. Son yıllarda dünya çapında daha önce eşi benzeri görölmemiş doğa olaylarının yaşanması, bu durumun somut bir göstergesidir. Üstelik bu doğa olaylarının doğal çevre ve sosyoekonomik hayat üzerindeki yol açtığı etkiler, iklim değışikliğı sorununun ciddiyetini daha da arttırmaktadır. İklim değışikliğinde, yaklaşık iki yüz yıllık bir geçmişe sahip sanayileşme atılımlarının etkisi çok büyüktür. Sanayileşmeyle birlikte özellikle artan fosil yakıt kullanımına bağlı kirlilik, ciddi boyutlara ulaşan orman tahribatı, arazi kullanımının zamanla değışime uğraması ve kimyasal gübreler troposfer katmanında sera etkisini arttırmaktadır. Atmosferde sera gazı yoğunluğunun artışı ve ozon tabakasının incilmesi küresel ısınma ve iklim değışikliğinin temel nedenidir (Kadıoğlu, 2012: 1; Tümertekin ve Özgüç, 2019: 511; Dölek ve Yazıcı, 2018: 277).

Akdeniz, dünyada en uzun süreli ve en yoğun insan etkileşimine maruz kalan denizlerden birisidir. Akdeniz'in karakteristik özellikleri tarih boyunca insan çevre etkileşiminin bir sonucu şekillenerek bugünkü halini almıştır. Günümüzde Akdeniz Havzasında kentleşme, endüstrileşme, kıyısız yerleşim birimlerinin artışı, nüfus artışı, turizm etkinlikleri ve deniz ticareti ekolojik yaşamı tehdit eden unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Akdeniz, küresel ısınmadan en çok etkilenen alanların başında gelmektedir. Öyle ki Akdeniz'de küresel ısınma dünyanın geri kalanına kıyasla %20 daha fazla etkisini göstermektedir. Uluslararası İklim Değışikliğı Paneli verilerine göre Akdeniz Havzasında 2050 yılına kadar ortalama 2-3°C sıcaklık artışı beklenmektedir. Sıcaklık artışının 2100 yılına kadar ciddi boyutlara ulaşması ve 3-5°C artacağı tahmin edilmektedir. Bunun yanı sıra güneyde yağışların %35 kuzey de ise %25 azalacağı öngörülmektedir. Akdeniz'de deniz suyu seviyesinin 2050 yılına kadar 10-30 cm aralığında, 2100 yılına kadar ise 90 cm'ye kadar yükselmesi beklenmektedir. Küresel ısınmaya bağlı gelişen yükselen deniz suyu seviyeleri, deniz suyunda asit konsantrasyonunun artması ve sıra dışı iklim olayları; kıyı bölgeleri başta olmak üzere Akdeniz'de doğal yaşamı ve nüfusu tehdit eden unsurlardır. Akdeniz Havzasında hali hazırda var olan su stresi, kuraklık ve çölleşme ve biyoçeşitliliğin giderek azalması gibi sorunlar iklim değışikliğiyle birlikte daha da derinleşmektedir (Vural, 2019: 1599; Görgün, 2019: 1602; Thiébault, 2016: 32; UNEP/MAP, 2012: 10)⁴⁴⁴⁵.

Akdeniz Havzasında küresel ısınma, hidrolojik döngü ve su kaynakları üzerinde önemli sonuçlara yol açacaktır. Artan buharlaşmayla birlikte yağışların azalması, havzada gelecekte

⁴⁴BM, https://www.un.org/depts/los//consultative_process/contribution21/22UNEPMAP.pdf, (erişim tarihi:06.03.2021).

⁴⁵ Plan Bleu, <https://planbleu.org/en/page-theme/climate-change/>, (erişim tarihi:06.03.2021).

ciddi boyutlarda su kıtlığı yaşamasına neden olacaktır. Bu durum havzadaki sürdürülebilir kalkınma açısından hayati bir sorun teşkil etmektedir. Havzada hali hazırda var olan kuraklık ve çölleşme, küresel ısınmayla birlikte gelecekte de artarak devam edecektir. Karada ve denizdeki biyolojik çeşitlilik, zaman içerisinde ciddi bir değişime uğrayacaktır. Bu süreçte bazı türler yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacak; bazı türlerin kuzeye doğru hareketliliği söz konusu olacaktır. Küresel ısınmayla birlikte ormanlar daha fazla yangın ve parazit riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Balıkçılık, enerji, tarım ve turizm küresel ısınmadan en çok etkilenecek sektörlerin başında gelmektedir. Bunların yanı sıra küresel ısınma ile birlikte meydana gelecek sıra dışı iklim olayları ve sıcak hava dalgaları insan sağlığını tehdit edecektir. Dolayısıyla küresel ısınmanın insan sağlığı, doğal yaşam ve sosyoekonomik koşullar üzerinde ciddi etkileri olduğunu söyleyebiliriz. Küresel ısınmadan en çok etkilenecek alanların başında Akdeniz'in güney kıyıları diğer bir ifadeyle Kuzey Afrika gelmektedir. Kuzey bölgelerinin nispeten daha az etkilenmesi beklenmektedir. Kuraklık ve çölleşme gelecekte nüfus hareketlerini tetikleyecek, Nil ve Rhone gibi deltalar yoğun nüfus baskısına maruz kalacaktır. Nüfusun belirli alanlara yoğunlaşması sonucu gelecekte kentleşme sorunlarının yol açmasına neden olacaktır. Deniz seviyesinde yükselme, bir bölümünün sular altında kalacağı Sardunya Adası örneğinde olduğu gibi, kıyısal yerleşim birimlerini tehdit etmektedir (Görgün, 2019: 1613; FEMIP, 2008: iv-v)⁴⁶. Sonuç olarak küresel ısınmanın, XXI. yüzyılda Akdeniz Havzasının en temel problemlerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür.

4.5. Küresel Terör

Soğuk Savaş boyunca, uluslararası ilişkilerde ve güvenlik politikalarında devletler yegâne uluslararası aktörler olarak ele alınmaktayken; 1990 yıllar, Soğuk Savaşın sona ermesiyle devlet dışı aktörlerin sahneye çıktığı yıllar olmuştur. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında terör grupları, devlet dışı aktörler olarak daha çok kamuoyu gündemini meşgul etmeye başladı. Küreselleşmeyle birlikte artan uluslararası etkileşim ve karşılıklı bağımlılığın giderek ileri boyutlara ulaşması, bölgesel nitelikli sorunların küresel sorunlara dönüşmesine neden olmuştur. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında terör faaliyetleri, küreselleşme perspektifinden ele alınmış ve küresel terör olarak ele alınmaya başlanmıştır. Küreselleşme ile birlikte internet teknolojilerinde yaşanan gelişmelere paralel olarak, terör örgütlerinin propaganda ve etki alanları değişime uğramıştır. Etimolojik olarak Latince “terrere” sözcüğüne dayandırılan terör, “korkutmak, dehşete düşürmek; korkutup kaçırmak, caydırmak” anlamlarına karşılık gelmektedir. Birden fazla ülke sınırları dâhilinde yürütülen terörist

⁴⁶Time Türk, <https://www.timeturk.com/80-yillik-omur-bicilen-sardunya-adasi-kuresel-isinmaya-direniyor/haber-1284610>, (erişim tarihi:09.03.2021).

faaliyetler ve birden fazla ulusun bu faaliyetlerden etkilenmesi, terörün uluslararası boyutunu ortaya koymaktadır. Polis Akademisi Başkanlığı, Radikalleşmenin Önlenmesi -Terörizm Olgusu raporunda terörün örgüt, şiddet ve ideoloji olmak üzere üç boyutta incelenebileceği ve üç temel motivasyon kaynağı olduğunu belirtmiştir (Keyman, 2019: 31-35; Oktay, vd., 2019: 724; Gunn ve Demirden, 2019: 12,27; Ergil, 1992: 140)⁴⁷.

- Din kurallarının yanlış ve hatalı yorumlanmasından kaynaklı,
- Etnik ayrımcılığa maruz kalındığına yönelik algıya sahip gruplardan kaynaklı,
- Radikal siyasi görüşlerini uygulama arzusundan kaynaklı terör faaliyetleridir.

Siyasi istikrarsızlıklar ve güç boşluğu, terörist faaliyetler için önemli bir hareket alanı oluşturmaktadır. Buna ek olarak etnik ve dini yapıların çeşitlilik arz ettiği ve radikal görüşlerin hayat bulduğu ülkelerde terörizm faaliyetleriyle sıklıkla karşılaşmaktadır. Global Terörizm İndeksi 2019 raporunda Doğu Akdeniz havzasında yer alan ülkeler terörizm etkisinin yüksek olduğu ülkeler olarak ön plana çıkmaktadır. Bunların yanı sıra Sahraaltı Afrika ve Ortadoğu ülkeleri terör endeksi yüksek ülkelerdir. Sahraaltı Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde yaşanan gelişmelerin Akdeniz Havzasını da etkileme potansiyeli nedeniyle oldukça önemlidir. Doğu Akdeniz’de özellikle Arap Baharı sonrası oluşan siyasi istikrarsızlıklar, küresel terörizmin bölgede tırmanışa geçmesine zemin hazırlamıştır (Gunn ve Demirden, 2019: 12; Kartal, 2018: 40-41; Şahin vd., 2020: 9-12)⁴⁸.

Doğu Akdeniz’de yaşanan siyasi gelişmelere küresel güçlerin doğrudan müdahil olmak yerine vekâlet savaşlarını yeğlemesi, bölgedeki terörizm sorununu daha da derinleştirmektedir. Irak ve Suriye’de devlet kurma idealinde olan DEAŞ; Türkiye ve Suriye’de faaliyet gösteren PKK/YPG bölgesel istikrarı tehdit eden terörist örgütler olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle Suriye de devlet otoritesinin henüz tesisi edilememiş olması, bu ülkeyi terör gruplarının yaşam alanı haline getirmiştir. Terör salt bir güvenlik probleminden ziyade toplumsal, siyasi ve sosyoekonomik alanlara tesir eden büyük bir sorun olduğunu söylemek mümkündür. Benzer bir şekilde terörün bir ya da birkaç devletin sorunu olmadığını, küresel bir sorun olduğunu söyleyebiliriz. Terör sonucunda sekteye uğrayan ekonomik yaşam ve güvenlik kaygıları insanları göçe teşvik etmektedir. Bu da daha ciddi problemlerin ve insani krizlerin yaşanmasına neden olmaktadır (Keyman, 2019: 35-36; Şahin vd., 2020: 8).

⁴⁷ Latince- Türkçe Sözlük,

https://www.academia.edu/37664584/Latince_T%C3%BCrk%C3%A7e_S%C3%B6zl%C3%BCk_PDF (erişim tarihi:11.05.2021).

⁴⁸ Institute For Economics & Peace, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Global-Terrorism-Index-2018-1.pdf>, (erişim tarihi:19.05.2021).

SONUÇ

Geçmişten bugüne kadim medeniyetlere ev sahipliği yapan Akdeniz Havzası, tarih boyunca en stratejik bağlantı noktalarından birisi olagelmıştır. Öyle ki Akdeniz Havzası, gelişmiş ve azgelişmiş dünya arasında önemli bir etkileşim sahası olmuştur. Gelişmiş Avrupa endüstrisi, pazar ve hammadde bağlantısı nedeniyle ancak Akdeniz Havzasıyla birlikte anlamlı hale gelmektedir. Benzer bir biçimde Ortadoğu petroleri, Süveyş bağlantısı sayesinde Avrupa için daha az maliyetli ve kolay erişilebilir olabilmektedir. Son dönemde Doğu Akdeniz’de enerji alanında yaşanan müspet gelişmeler havzanın enerji politik önemini gelecekte daha da arttırması beklenmektedir. Akdeniz Havzasına atfedilen jeopolitik ve jeostratejik önem kimi zaman bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Küresel güçlerin bölgeye olan ilgisi bölgedeki istikrarı tehdit edebilmektedir.

Akdeniz Havzası, semavi dinlerin doğup dünyaya yayıldığı coğrafyanın kalbinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra kadim uygarlıkların kültürel, tarihi mirası ve benzersiz doğal çevre havzayı çekim merkezi haline getirmektedir. Bu sayede dünya turizm etkinliklerinin yaklaşık üçte biri Akdeniz Havzasında gerçekleşmektedir. Etnik, dini ve kültürel çeşitliliğin havzaya kazandırdığı artı değerın yanı sıra Lübnan örneğinde olduğu gibi istikrarsız siyasi yapılara yol açabilmektedir.

Akdeniz Havzasında nüfus ve nüfusun yapısal özelliklerinden hareketle derin bir kuzey-güney ayrımından söz etmek mümkündür. Kuzey ülkeleri düşük ya da negatif eğilimli nüfus artışı, düşük doğum oranları, uzun ortalama yaşam süreleri, pozitif göç oranları ve eğitilmiş nüfus ile karakterizedir. Bazı istisnalar haricinde güney ülkelerinde tam tersi bir durum söz konusudur. Kuzey ülkelerinde nüfus durağan ya da negatif yönlü seyrederken, güney ülkelerinde hızla artmaktadır. Bu durum havza nüfusu içerisinde kuzey ülkelerinin payının azalmasına, güney ülkelerinin artmasına neden olmaktadır.

Kuzey-güney ayrımı Akdeniz Havzası ülkelerinde sosyoekonomik yapı içerisinde daha da derinden hissedilmektedir. Yüksek gelir grubunda yer alan gelişmiş kuzey ülkelere kıyasla İsrail istisna olmak üzere güney ülkelerinde hızlı nüfus artışının mutlak yoksulluğa yol açtığı göze çarpmaktadır. Kuzeyde kurumsallaşmış ve endüstrileşmiş ekonomik yapılar yer almaktayken güney ülkelerinde geleneksel sektörler hâkim durumdadır. Gelir dağılımında, sosyal gelişimde ve fırsat eşitliğinde benzer eğilimler söz konusudur.

Akdeniz Havzası ülkeleri nüfus projeksiyonlarında Tunus hariç Kuzey Afrika ülkeleri ve Suriye nüfusunun gelecekte ciddi bir sıçrama kaydedeceği görülmektedir. Buna karşın kuzey ülkelerinde ise nüfus büyüklerinde ciddi azalmalar ve yaşlı nüfus bağımlılık oranlarında ciddi bir artış beklenmektedir. 21. yüzyılın ortalarında havza nüfusunun Avrupa kıtası nüfusunu geçeceği öngörülmektedir. Bu durum havza insan kaynağını Avrupa için stratejik hale getirecektir. Güneydeki ileri boyutlara ulaşacak nüfus artışları, ekonomik gelişmeyle desteklenmemesi halinde Avrupa yeni göç hareketlerine sahne olma riskiyle karşı karşıyadır. 21. yüzyılda en çok nüfus artışının Sahraaltı Afrika ülkelerinde gerçekleşeceği varsayımı ve Akdeniz'in transit geçiş fonksiyonu dikkate alındığında göç dalgalarının gelecekte de devam etmesi beklenmektedir.

Akdeniz Havzası ülkelerinde nüfusun kıyılarda yoğunlaşması, yoğun avlanma ve turizm faaliyetleriyle birlikte artan insan etkileşimi ekolojik dengeyi tehdit etmektedir. Yüksek yoğunluğa sahip deniz ve tanker ticareti çevre üzerindeki tahribatı daha da arttırmaktadır. Akdeniz Havzası küresel ısınma ve iklim değişikliğinden en çok etkilenen bölgelerin başında gelmektedir. Hal böyleyken Akdeniz Havzası ve su kaynakları üzerinde tehlike çanlarının çaldığını söylemek mümkündür.

Akdeniz Havzası özellikle de Doğu Akdeniz, enerji potansiyeli bakımından büyük öneme sahiptir. Ancak, enerji keşiflerinin, çıkarılmasının ve işletilmesinin önündeki en büyük engel deniz kullanım alanları konusunda bir uzlaşa sağlanamamış olmasıdır. Bu nedenle enerji alanındaki keşiflerin bölgeye artı değerden çok istikrarsızlıklar getirdiğini söyleyebiliriz. Akdeniz Havzasında halen çözüm bekleyen bölgesel istikrarı tehdit eden siyasi sorunları; 1917 Balfour Deklarasyonundan günümüze süren Filistin Sorunu, Kıbrıs Sorunu, Türk-Yunana karasuları ve kıta sahanlığı sorunu, Cebelitarık'ın statüsü, Libya ve Suriye iç savaşları olarak sıralayabiliriz. Akdeniz'de enerji rekabeti ve bölgesel ihtilafların varlığı bölgesel çatışmalara ve terör örgütleri aracılığıyla vekâlet savaşlarına neden olmaktadır. Akdeniz Havzasının sorunlarına ilişkin çözüm önerilerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Akdeniz Havzasında kuzey ülkelerinde nüfus yenilenme ölçüsünde nüfus artışını teşvik eden politikalar izlemesi; hızlı nüfus artışının yaşandığı güney ülkelerinde ise planlı bir nüfus artışının izlenmesi, havza nüfusunun dinamizmini koruması açısından oldukça önemlidir.
- Güney ve doğu ülkelerinde kadın nüfusa eğitimde fırsat eşitliği tanınması, kadınların işgücüne katılımının teşvik edilmesi ve eğitim politikalarının etkinliğinin artırılması nitelikli bir insan kaynağını beraberinde getirecektir.

- Havzanın en önemli ihtilaflarından birisi olan Filistin sorununun çözümü için Kudüs'ün uluslararası statüde yer aldığı bir plan dâhilinde bağımsız Filistin devleti kurulmalıdır. Böylece 1948'den bugüne süren Arap-Yahudi kamplaşmasının çözümü önündeki en büyük engel bertaraf edilecektir.
- Küresel güçlerin müdahalesiyle Suriye iç savaşı sonlandırılmalı ve savaşın yarattığı tahribat ortadan kaldırılmalıdır. Böylece bölge ülkeleri için ciddi bir demografik problem olan Suriyeli mülteciler sorununun çözümü noktasında önemli bir adım atılacaktır.
- KKTC'nin statüsü uluslararası arenada tanınmalıdır. Akdeniz'in ve Ege'nin paylaşılması sorunu tüm paydaşların onayı ile hakkaniyet ilkesi doğrultusunda çözüme kavuşturulmalıdır. Bu sayede Türk-Yunan ilişkilerinde ciddi mesafe kat edilebilir.
- AB, NATO ve BM'nin bölgeye ilişkin politikalarında havzanın tüm paydaşlarını muhatap alması bölgesel ilişkilerde yapıcı bir adım olacaktır.
- 21. yüzyılda Akdeniz'de yeni göç ve mülteci krizleri yaşanmaması adına, AB yalnızca kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek politikalar üretmek yerine havzanın tüm paydaşlarını sürece müdahil etmelidir.
- Avrupa Kıtası diğer bir ifadeyle AB, Akdeniz Havzasında yaşanan sosyal, ekonomik ve politik olaylardan en çok etkilenen bölgelerin başında gelmektedir. Bu nedenle bölgede siyasal ve ekonomik istikrarın tesisine yönelik politikalar izlemelidir.
- Akdeniz'de küresel ısınma ve iklim değişikliği, su kaynaklarının etkin kullanımı ve çevre kirliliğinin önlenmesi noktasında AB'nin yaptığı çalışmalara ve tüm havza ülkeleri dâhil edilmelidir. Böylece daha etkin ve verimli politikalar ortaya konabilir.

KAYNAKÇA

- Abulafia, D. (2011). *The great sea: a human history of the Mediterranean*. New York: Oxford University Press.
- Acer, Y. (2020). Doğu Akdeniz’de Yunanistan-Mısır Deniz Sınırı Antlaşması ve Türkiye. *Adalet Dergisi*, 0 (65), 13-26. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/adaletdergisi/issue/58576/846373>
- Adaçay, F. R. (2018). Modern iktisadi düşüncenin doğuşu: Merkantilizm ve Fizyokrasi. Z. Erdinç, G. Günsoy, (Ed.) *İktisadi Büyüme* (s. 27-36). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akdoğan, M. (2018). Avrupa Birliği’nin sınırlarına dayanan mülteci krizi ve yönetimi. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 1 (1), 48-75. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uid/issue/40268/480324>
- Alpago, H. (2018). Ekonominin toplumsal gelişme sürecindeki yeri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (13), 303-317. doi: 10.33692/avrasyad.510141
- Akbaş, Y. (2020), Türkiye’nin nüfus coğrafyası. S. Doğanay. M. Alım. (Ed.) *Türkiye’nin beşerî ve ekonomik coğrafyası*. (ss.2-60). Ankara: Pegem Akademi.
- Aksu, L. (2011). Dünya’da ve Türkiye’de Nüfus Analizleri. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0 (25), 219-311. doi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9525/119038>
- Alper, G. (2020). Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Doğu Akdeniz’deki münhasır ekonomik bölge ilanları ve sınırlandırmaları: Türkiye’nin Güvenliği ve KKTC üzerindeki etkiler. *Anadolu Strateji Dergisi*, 2 (2), 29-42. <https://dergipark.org.tr/en/pub/anasamasd/issue/56231/775587>
- Altaş, N.T. (Ed.), (2017), *Coğrafya bilim alanları sözlüğü*, Ankara: Pegem Akademi.
- Ambles, D. Canals, M. Lastras, G. Berné, S. Loubrieu, B. (2004). Imaging the Seascapes. *Oceanography*, 17(4), 144. doi: <https://doi.org/10.5670/oceanog.2004.11>
- Arı, T. (2019). 20.Yüzyılda Orta Doğu: sömürgecilikten bağımsızlığa, D. Dursun, T. Arı, (Ed.). *Ortadoğu’da Siyaset*, (ss.30-68). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Asmussen. J. (2008). *Cyprus at war diplomacy and conflict during the 1974 Crisis*. London: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Atasoy, E. (2013). *Demografi yazıları*. İstanbul: MKM Yayıncılık.

- Ataov, T. (1970). Filistin sorununun ardındaki gerçek: İsrail'in kuruluşuna kadar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25 (03). doi: 10.1501/SBFder_0000001240.
- Avrupa Birliği ve Küresel Araştırmalar Derneği (2015). *Kıbrıs Sorununun çözüm sürecinde beklentiler*. (B. Akçay, Der.). Ankara: Avrupa Birliği ve Küresel Araştırmalar Derneği (ABKAD) Yayın No: 2015/2.
- Ayaz-Avan, E. (2020). Doğu Akdeniz deniz yetki alanları sorunu: Türkiye'nin politikası ve AB'nin yaklaşımı. *Avrasya Etütleri*, 58 (2), 87-112 Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/58536/845699>
- Aygün, N. (2017). Avrupa emperyalizminin aşamaları: Osmanlı Akdeniz'inde Avrupa ticareti (1700-1830). *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 3-17. doi: <http://aseddergi.aksaray.edu.tr/en/pub/issue/39720/470459>.
- Başar, E. (2013). *Demografiye giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Başeren, S.H. (2006). *Ege sorunları*. Ankara: Tüdev Yayınları.
- Başıbüyük, A. (2018), Nüfus Coğrafyası, H. Yazıcı, N. Koca (Ed.) *Genel Coğrafya* (s. 204-217), Ankara: Pegem Akademi.
- Beklan Çetin, O. (2019). Demografi ve nüfus. N. Suğur. (ed.). *İnsan ve toplum*. (ss. 128-152). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bostan, İ. TDV İslâm Ansiklopedisi. (1989). *Akdeniz*. erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/akdeniz#2-tarih> (erişim tarihi:15.10.2020).
- Boxer, B. ve Salah, M. Encyclopedia Britannica (2019) *Mediterranean Sea*. erişim adresi: <https://www.britannica.com/place/Mediterranean-Sea>. (erişim tarihi:15.10.2020)
- Braudel, F. (1990). *Akdeniz, mekân ve tarih*, (N. Erkurt, çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Braudel, F. (1991). *Akdeniz, insanlar ve miras*. (A. Derman, çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bulut, İ. (2000). Yozgat'ın Nüfus Coğrafyası Özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6(4). doi: <https://doi.org/10.17295/dcd.03280>
- Christie, K. (2018). Introduction: migration, refugees and human security in the twenty-first century. M. Boulby, K. Christie, (Ed.). *Migration, refugees and human security in the Mediterranean and MENA*, (ss.3-21). California: Palgrave Macmillan.

- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (M. Harmancı, çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Coll, M. Piroddi, C. Steenbeek, J. Kaschner, K. Ben Rais Lasram, F. Aguzzi, J. ... (2010) The biodiversity of the Mediterranean Sea: estimates, patterns, and threats. *Plos One* 5(8): e11842. doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0011842>.
- Clarke, J. I. (1972). *Population Geography*. Oxford: Pergamon Press.
- Çakmak, B. (2017). Kıbrıs'ta İngiliz Yönetimi ve yapılan çözüm planları. O. Köse (Ed.) *Tarihte Kıbrıs ilk çağlardan 1960'a kadar*. (ss. 857-863). Bursa: Dokuzonbeş
- Çalış, Ş.H. Önsoy, M. (2012). Kavramsal çerçeve: İsimlendirme ve bölgesel kimliğin inşası. Ş.H. Çalış. B. Demirtaş (Ed.) *Balkanlar'da Siyaset* (ss. 2-26).). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çiçekli, B. (2009). *Göç terimleri sözlüğü*. Cenevre: Uluslararası Göç Örgütü Yayınları (18).
- Çomak, H. (2019). Önsöz. H. Çomak, B. Ş. Şeker, (Ed.), *Akdeniz jeopolitiği*, Cilt I. (s. iii-iv). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dağ, A.E. (2019). Kuzey Afrika (Mağrip) Ülkeleri. Z. Kurşun. (Ed.) *Modern Ortadoğu Tarihi* (ss.144-170). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Deniz, T. (2014). Uluslararası göç sorunu perspektifinde Türkiye. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181(181), 175-204. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/21491/230375>
- Desille, A. (2020) Jewish Immigrants in Israel: disintegration within integration? in: Hinger, S, Schweitzer, R, (ed.) *Politics of (Dis)Integration. IMISCOE Research Series*. Springer, Cham. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-030-25089-8_8
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, (2009). *Osmanlı Belgelerinde Filistin*. İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, (2000). *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus Arazî Dağılımı ve Türk Vakıfları)*. İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Di Bartolomeo, A. Jaulin, T. Perrin, D. (2011). *Palestine*. [Migration Policy Centre], Retrieved from Cadmus, European University Institute Research Repository, at: <http://hdl.handle.net/1814/22443>.

- Dodd, C. (2010). *The history and politics of the Cyprus conflict*. New York: Palgrave Macmillan.
- Doğanay, H. Özdemir, Ü. Şahin, İ. F. (2016). *Genel beşerî ve ekonomik coğrafya*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dölek, İ. Yazıcı, Ö. (2018). İklim değişimleri ve küresel ısınma. H. Akengin, İ. Dölek, (Ed.). *Günümüz Dünya sorunları*, (ss.273-325). Ankara: Pegem Akademi.
- Düzgün R. (2015). *Genel Ekonomi: tek dönemlik ekonomi dersleri için Mikroekonomi, Makroekonomi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Erdoğan, Z. (2018). İktisadi Büyümeyle belirleyici faktörler, aşamalar ve sınırlar. Z. Erdoğan, G. Günsoy, (Ed.) *İktisadi Büyüme* (s. 27-36). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, M.M. (2018). 1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası. H. Bağcı, K. Yakut (Ed.). *Türk Dış Politikası I*, (ss. 178-201). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ergil, D. (1992). Uluslararası terörizm. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(03).
- Erhan, Ç. (2001). Filistin-İsrail barış süreci nereye gidiyor. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56 (02). doi: 10.1501/SBFder_0000001827
- Erkan, H. (2018). Ekonomi Sosyolojisinin kuramsal temelleri. V. Bozkurt, F. Güneş, (Ed.). *Ekonomi Sosyolojisi*, (ss.2-34). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Eroğlu, H. (2002). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetini yaratan tarihi süreç ve son gelişmeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18 (54), 735-793. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/61103/907280>
- Eryüzlü, H. (2016). *Herkes için genel ekonomi*. Ankara: Seçkin Yayınevi
- Europe Environment Agency, EEA. (2014). *Horizon 2020 Mediterranean report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- FEMIP-European Investment Bank. (2008). *Climate change and energy in the Mediterranean*. Sophia Antipolis: Regional Activity Center
- Fırat, M. (2018). Kıbrıs sorununun gölgesinde dostluk (1955-1960). B. Oran, (Ed.) *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından bugüne olgular-belgeler-yorumlar* (ss.593-614), İstanbul: İletişim Yayınları.

- Fraser, T. Mango, A. McNamara, R. (2011). *Modern Ortadoğu'nun kuruluşu*. (F. Doruker, çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Genç, Ç. (2019). Kültür ve kültürel yeterlilik. E.N. Orhon, Yılmaz, R.A. (Ed.). *Küreselleşme ve Kültürlerarası İletişim*, (ss. 2-19). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gençler, A. (2017). Gelir dağılımının kavramsal çerçevesi. E. İslamoğlu, M. Ç. Özdemir, (Ed.). *Gelir dağılımı ve yoksulluk, kavram-teori-uygulama*, (ss.19-39). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- George, P. (1991). *Nüfus coğrafyası*. (Çev. T. Gökçöl.) İstanbul: İletişim.
- Gilbert, G. (2005). *World population a reference handbook*. California: ABC-CLIO, Inc.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2017). *2016 Türkiye göç raporu*. Ankara: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Göncü, S. (2018). Küresel çevre sorunları ve çözüm arayışları. A. S. Koparal (Ed.) *Ekoloji ve çevre bilgisi*, (ss.132-160). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Görgün, M. (2019). Akdeniz'de iklim değişikliği ve iklim göçmenleri ilişkisi. H. Çomak, B. Ş. Şeker, (Ed.), *Akdeniz jeopolitiği*, Cilt II. (s. 1602-1615). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gunn, A. Demirden, A. (2019). *Radikalleşmenin Önlenmesi & Terörizm Olgusu*, Çalıştay Raporu. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Güneş, F. (2019). Kentleşme. N. Suğur (Ed.). *İnsan ve Toplum*. (ss.58-81). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Güneş H. H. (2009). İktisat Tarihi açısından nüfus teorileri ve politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. doi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6142/82429>.
- Gündoğan, N. (2018). Çalışma Ekonomisine giriş ve temel kavramlar. N. Gündoğan, M.K. Biçerli, (Ed.). *Çalışma Ekonomisi I*. (ss. 3-11). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gündoğan, N. (2019). Yoksulluk ve yoksullukla mücadele politikaları. N. Gündoğan, V. C. Özgüler, (Ed.). *Gelir dağılımı ve yoksulluk*, (ss.122-150). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Günsoy, B. (2013). Gelir dağılımı ve yoksulluk. B. Günsoy, C. Özsoy, (Ed.). *İktisadi kalkınma*, (ss.146-176). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gülmez, B. (2019). Evrensel bir kavram: kültür; yeni bir bilimsel alan: Kültür Tarihi. B. Gülmez (Ed.) *Kültür Tarihi* (s. 2-20). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Gürel, Ş. S. (2018). *Tarihsel boyutları içinde Türk-Yunan ilişkileri (1821-1993)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Halloum, R. (1989). *Belgelerle Filistin dün bugün yarın*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Han, E. (2004). Kalkınma ve azgelişmişlik. E. Kutlu, (Ed.). *İktisadi kalkınma ve büyüme*, (ss. 1-24). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Harms, G. Ferry, T. (2008). *The Palestine-Israel conflict: a basic introduction*. London: Pluto Press.
- Haupt, A. Kane, T. T. (2004). *Population handbook*. Washington, DC: Population Reference Bureau.
- Hill, G. (2016). *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi dönemi 1571-1948*. (N.C. Serbest, çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hür, A. (2016). *Türklerin öteki tarihi*. (Genişletilmiş 3. baskı). İstanbul: Literatür.
- International Centre for Migration Policy Development. (2021). *Migration Outlook 2021*. Erişim adresi: <https://icmpd.org/content/download/50555/file/ICMPD%20Migration%20Outlook%202021%20EN.pdf>. (erişim tarihi: 15.01.2021)
- İnalcık, H. (2002). Güney Anadolu ve Kıbrıs Krallığı. B. Arı, (Ed.). *Türk Denizcilik Tarihi*, (ss. 67-71). Ankara: Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı.
- İnandık, H. (1971). *Deniz ve kıyı coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- İnat, K. Duran. B. (2020). Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının temel parametreleri. K. İnat, B. Duran (Ed.). *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin hakları*, (ss. 9-33). İstanbul: SETA Kitapları.
- İslatince, H. (2018). Klasik Okul. Z. Erdinç, G. Günsoy (Ed.) *İktisadi Büyüme* (s. 59-83). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- İstikbal, C. (2020). *Doğu Akdeniz Sorunu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kabakçı-Günay, E. (2020). 21. Yüzyılda gelir dağılımı ve yoksulluk. G. Günsoy, (Ed.). *Ekonominin güncel sorunları*, (ss. 231-250). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kadioğlu, M. (2012). *Türkiye'de iklim değişikliği risk yönetimi*. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

- Karagöl, E. T. Özdemir, B. Z. (2017). *Türkiye'nin enerji ticaret merkezi olmasında doğu Akdeniz'in rolü*. İstanbul: Seta Yayınları.
- Karpat, K. H. (2013). *Etnik Yapılanma ve Göçler Osmanlı'dan Günümüze*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kartal, A. B. (2018). Uluslararası terörizmin değişen yapısı ve terör örgütlerinin sosyal medyayı kullanması: Suriye'de DAESH ve YPG Örneği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(27), 39-77.
- Kavas, A. (2018). Fransız Sömürgeciliği. A. Özcan (Ed.). *Sömürgecilik Tarihi* (Avrupa-Amerika), (ss. 44-60). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kayabaşı, O. ve Kayabaşı, C. (2017). Doğu Akdeniz'de yasadışı göç sorunu ve bölgesel düzeyde alınan önlemler. O. Köse, (Ed.), *Geçmişten Günümüze Göç I* (ss. 485-504). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kaya, V. Yalçinkaya, Ö. (2014). Nüfus ekonomik büyüme kaynağı olabilir mi? “en az üç çocuk” politikasına tarihsel bir bakış. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (1), 165-198. doi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniibid/issue/2712/35956>
- Kaynak, M. (2011). *Kalkınma İktisadi*, Ankara: Gazi Kitabevi
- Kedikli, U. Çalağan, Ö. (2017). Enerji alanında bir rekabet sahası olarak Doğu Akdeniz'in önemi. *Sosyal Bilimler Metinleri*. 2017(1). 120-138. doi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbm/issue/47259/596563>.
- Ketboğa, M. (2019). Türkiye'de Dış Ticaret Açığına Neden Olan Unsurlar, Bu Unsurlardan Katma Değeri Düşük Ürün İhracatının Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri ve Çözüm Önerileri. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 9 (2), 209-224. doi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buyasambid/issue/50052/635239>
- Keyman, E. F. (2019). Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler. E.F. Keyman, B. Yüce-Dural, (Ed.), *Uluslararası İlişkilere giriş* (ss. 31-55). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Koca, M. (2019). Uluslararası göç ve Türkiye. Y. Daşlı, (Ed.). *Sosyal sorunlarda güncel tartışmalar*, (ss. 187-213). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Koçak-Turhanoglu, A. (2018). Toplumsal gruplar. N. Suğur (Ed.). *İnsan ve Toplum*. (ss.2-23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Koçak, O. Altun, S. (2010). Ceza infaz kurumundaki mesleki eğitim faaliyetlerinin hükümlü istihdamına katkıları. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 1 (1), 95-117. Doi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cider/issue/29523/316913>
- Koser, K. (2007). *International migration: A very short introduction*. New York: Oxford Press.
- Kurşun, Z. (2019). Ortadoğu Tarihine giriş. Z. Kurşun. (Ed.) *Modern Ortadoğu Tarihi* (ss.2-28). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Lewis, B. (2017). *Ortadoğu iki bin yıllık Ortadoğu tarihi*. (S. Y. Kölay, çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Lionello, P. Malonette-Rizzoli, P. Boscolo, R. Alpert, P. Artale, V. Li, L. Luterbacher, J. The Mediterranean climate: an overview of the main characteristics and issues. P, Lionello, P, Malanotte-Rizzoli. R, Boscolo. (Ed.), *Mediterranean climate variability*. (ss. 1-26). Amsterdam:Elsevier.
- Lundquist, J.H. Anderton, D.L. Yaukey, D. (2015). *Demography: the study of human population*. İlionis: Waveland Press.
- Mallinson, W. (2005). *A modern history Cyprus*. New York: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Malthus, T. R. (2018). *Nüfus ilkesi üzerine bir deneme*. (S. Zengin, Çev.) Ankara: Gece Kitaplığı.
- Margat, J. Vallée, D. (2000). *Mediterranean Vision on water, population and the environment for the 21st Century*. Erişim adresi: <https://www.ircwash.org/sites/default/files/Margat-2000-Mediterranean.pdf>. (erişim tarihi:08.11.2020)
- Mccarthy, J. (1990). *The population of Palestine population history and statistics of the late Ottoman period and the mandate*. New York: Columbia University Press.
- Nathanson, R. Levy, R. (2012). *Natural Gas in the Eastern Mediterranean: Casus belli or chance for regional cooperation*. Israeli European Policy Network, Friedrich Ebert Stiftung. Tel Aviv: INSS, Macro.
- Newbold, K. B. (2014). *Population geography: Tools and issues*. Londra: Rowman & Littlefield Publishers.
- Oktay, H. Gök, Ö. Wakizaka, K. (2019). Akdeniz ülkelerinin terörizmle mücadelesi üzerine bir inceleme. H. Çomak, B.Ş. Şeker, (Ed.), *Akdeniz Jeopolitiği Cilt I* (ss. 724-738). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Oral, M. (2020). *Ortadoğu denklemiinde Filistin sorunu*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Önal, A. (2019). Yenilmez Türk (1566-1593). E. Afyoncu (Ed.). *Osmanlı Tarihi* (1566-1789), (ss. 2-28). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Örnek, S. Ververi, G. (2016). *Yunanistan perspektifinden Kıbrıs sorunu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özey, R. Bozkurt, G.S. (2012). Ülkeler: Coğrafya, kültür ve sosyal yapı. Ş.H. Çalış. B. Demirtaş (Ed.) *Balkanlar'da Siyaset* (ss. 26-62). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, Ç. (2017). Gelir eşitsizliği ölçüm yöntemleri. E. İslamoğlu, M. Ç. Özdemir, (Ed.). *Gelir dağılımı ve yoksulluk, kavram-teori-uygulama*, (ss.19-39). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özdemir, M. Ç. (2018). Dünyada istihdam ve işsizlik. M. K. Biçerli, V. C. Özgüler, (Ed.). *İstihdam ve işsizlik*, (ss. 66-92). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özsoy, C. (2013). Kalkınma ekonomisinin anlam ve içeriği. B. Günsoy, C. Özsoy, (Ed.). *İktisadi kalkınma*, (ss.2-28). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Plan Bleu Regional Activity Center. (2008). *Climate change and energy in the Mediterranean*. Erişim adresi: https://www.eib.org/attachments/country/climate_change_energy_mediterranean_en.pdf. (erişim tarihi:18.10.2020)
- Platon. (2005). *Devlet*. (C. Saraçoğlu. V. Atayman. çev.). 439/d-e. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Putten, F.P. (2016). Infrastructure and geopolitics: China's emerging presence in the eastern mediterranean, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18:4, 337-351. doi: <https://doi.org/10.1080/19448953.2016.1195978>
- Reidpath, D. D. Allotey, P. (2003). Infant mortality rate as an indicator of population health. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 57(5), 344-346.
- Rittesberger-Tılıç, H. (2019). Kavram olarak kent sosyolojisi. F. Güneş, (Ed.). *Kent Sosyolojisi*, (ss. 3-17). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Robinson, H. (1981). *Population and resources*. New York: Macmillan Education.
- Rosenthal, G. G. (1982). *The Mediterranean basin: its political economy and changing international relations*. Londra: Butterworth Scientific.

Sacchi, J. (2011). Analysis of economic activities in the Mediterranean: Fishery and aquaculture sectors. Erişim adresi: <https://planbleu.org/en/publications/analysis-of-economic-activities-in-the-mediterranean-fishery-and-aquaculture-sectors/>. (erişim tarihi: 15.10.2020.)

Said, E. W. (1980). *The question of Palestine*. New York: Vintage Books.

Sander, O. (2013). *Türkiye'nin dış politikası*. M. Fırat, (Der.). İstanbul: İmge Kitabevi.

Satta, A. (2004). Tourism in the Mediterranean: process and impacts on the coastal environment. *Forum on Integrated Coastal Management in the Mediterranean: Towards Regional Protocol*. (ss. 59-73). Cagliari: United Nations Environment Programme, Mediterranean Action Plan.

Sertkaya Doğan, Ö. (2019). Nüfus Coğrafyası. Ö. Sertkaya Doğan, M. Doğan, (Ed.) *Beşeri ve ekonomik Coğrafya* (s. 3-13). Ankara: Pegem Akademi.

Social Progressive Imparative. (2020). 2020 Social Progress Index. Erişim adresi: <https://www.socialprogress.org/static/37348b3ecb088518a945fa4c83d9b9f4/2020-social-progress-index-executive-summary.pdf>. (Erişim tarihi: 13.01.2021)

Sørensen, N. N. (Ed.) (2006). *Mediterranean transit migration*. Copenhagen: DIIS Danish Institute For International Studies.

Şahin, İ. (2020). Türkiye-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Kıta Sahanalığı Anlaşması. *Adalet Dergisi*, 0 (65), 51-70. doi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/adaletdergisi/issue/58576/846398>

Şahin, M. (2019). Akdeniz: doğu-batı arasındaki köprü ve medeniyet buluşması. H. Çomak, B. Ş. Şeker, (Ed.), *Akdeniz jeopolitiği*, Cilt I. (s. 3-13). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Şahin, M. Çifçi, O. Biçen-Gören, K.B. Öztürk, E. Tuna, F. Beşgül, B. (2020). *Akdeniz'de Devlet ve Düzen*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Şahin, S. (2018). *Geçmiş, günümüz ve gelecekte nüfus gerçeği*. Ankara: Pegem Akademi.

Şıklar, İ. (2020). İktisadı neden öğrenmeliyiz? K. Yıldırım, C. Koyuncu, (Ed.). *İktisada giriş 1*, (ss.2-26). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Taban, S. (2013). Kalkınma sürecinde nüfus ve beşerî sermaye. B. Günsoy, C. Özsoy, (Ed.). *İktisadi kalkınma*, (ss.120-146). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Tandoğan, A. (1998). *Demografik temel kavramlar ve Türkiye nüfusu*. Trabzon: Eser Ofset.

- Taşyaran, M. Tatar, V. (2019). Akdeniz’de göçmen kaçakçılığı ve Akdeniz Güvenliği. H. Çomak, B. Ş. Şeker, (Ed.), *Akdeniz jeopolitiği*, Cilt II. (s. 1484-1493). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tekeli, İ. (2018). Akdeniz, Akdenizlilik ve mobilite. *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, (3), 7-29. doi: <https://doi.org/10.32325/iaad.2018.0>.
- Tekeli, S. (2020). Dünyada istihdam ve işsizlikte yeni eğilimler. G. Günsoy, (Ed.). *Ekonominin güncel sorunları*, (ss. 231-250). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tepealtı, F. (2020). *Avrupa Birliği göç politikaları ve Türkiye*. Ankara: Pegem Akademi.
- Tessler, M. (2009). *A history of the Israeli-Palestinian conflict*. Bloomington: Indiana University Press.
- Thiébaud, S. Moatti, J. P. Ducrocq, V. Gaume, E. Dulac, F. Hamonou, E. Lacroix, D. (2016). *The Mediterranean region under climate change. A scientific update*. Marseille, IRD Éditions.
- Tiryaki, A. (2018). Sosyalist Düşüncenin doğuşu ve Marksizm. Z. Erdinç, G. Günsoy, (Ed.) *İktisadi Büyüme* (s. 59-83). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tümertekin, E. Özgüç, N. (2019). *Beşerî coğrafya: İnsan. Kültür. Mekân*. Ankara: Çantay Kitabevi.
- Türker, H. (2019). Cebelitarık sorunu Filistin’in durumu ve Akdeniz güvenliği. H. Çomak, B. Ş. Şeker, (Ed.), *Akdeniz jeopolitiği*, Cilt II. (s. 1337-1353). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- TÜSİAD. (1999). *Türkiye’nin fırsat penceresi demografik dönüşüm ve izdüşümleri*. İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş.
- UNHCR. (2019). *Routes towards the Mediterranean reducing risks and strengthening protection*. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/5d1327ab7.pdf>. (erişim tarihi:02.03.2021)
- UN Department of Economic and Social Affairs Population Division. (2019). *World Population Prospects 2019*. New York: United Nations.
- United Nations. (2008), *The Question of Palestine and the United Nations*. (Revised Edition). New York: United Nations.
- United Nations Environment Programme/Mediterranean Action Plan (UNEP/MAP). (2012). *State of the Mediterranean marine and coastal environment*. Atina: Barcelona Convention.

- Vural, D. (2019). Bilimsel deniz araştırmacılığı. H. omak, B. ř. şeker, (Ed.), *Akdeniz jeopolitiği*, Cilt II. (s. 1593-1602). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Woods, R. I., (1986), Theory and Meth odology in Population Geography. M. Pacione.(Ed.). *Population Geography: Progress & Prospect* (Routledge Revivals). (ss. 13-35) New York: Routledge.
- Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz'de yetki alanlarının paylaşılması sorunu ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 4 (6), 1-70. doi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bs/issue/3804/51021>.
- Yergin, H. (2018). Kalkınmanın lmnde yeni eğilimler. Z. Kanberoğlu, (Ed.) *Kalkınma Ekonomisinde yeni eğilimler*, (ss.1-35). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yıldız, D. (2003). *Akdeniz Havzası `nda su sorunları ve Türkiye*. Ankara: TMMOB Yayınları.
- Yıldız, D. (2008). *Akdeniz 'in Doğusu*. Ankara: Bizim Kitaplar.
- Yılmaz, H. (2017). Kıbrıs Barış Harekâtı ve sonuçları. *İnönü University International Journal of Social Sciences (INIJOSS)*, 6 (1), 87-98. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss/issue/33663/428016>
- Yiğit, İ. Salan, M. (2013). XVI. Yüzyıl Çerkeş Kazası Köylerinin Lokalizasyonu ve Toponimik Analizi. *Turkish Studies*. 8. 825-852, doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4887>
- Zaim Sabahattin, (1997). *alışma Ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Akal, D. (2020). Doğu Akdeniz'de "kontrollü gerilim" politikası, Erişim adresi: Deutsche Welle, <https://www.dw.com/tr/do%C4%9Fu-akdenizde-kontroll%C3%BC-gerilim-politikas%C4%B1/a-54366422>, (erişim tarihi:02.03.2021).
- Al Jazeera, Kronoloji: 1915'ten Günümüze Filistin, Erişim tarihi: <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-1915ten-gunumuze-filistin>, (erişim tarihi:24.02.2021).
- Amerika Jeolojik Araştırmalar Kurumu, Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean Erişim adresi: <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf>, (erişim tarihi:28.02.2021).
- Amerika Jeolojik Araştırmalar Kurumu, Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Nile Delta Basin Province, Eastern Mediterranean Erişim adresi: <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3027/pdf/FS10-3027.pdf>, (erişim tarihi:28.02.2021).

Barcelona Convention, Population and development, Erişim adresi: <https://www.medqsr.org/population-and-development>, (erişim tarihi:01.12.2020).

BM, World Population Prospect 2019, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, (erişim tarihi: 15.10.2020).

BM, World Population Prospect 2019, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, (erişim tarihi:30.10.2020).

BM, World Population Prospect 2019, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, (erişim tarihi:01.12.2020).

BM, World Population Prospect 2019, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, (erişim tarihi:08.12.2020).

BM, World Population Prospect 2019, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, (erişim tarihi:13.12.2020).

BM, World Economic Situations and Prospects, Erişim adresi: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/WESP2020_Annex.pdf, (erişim tarihi: 10.01.2021).

BM, World Population Prospect 2019, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Probabilistic/Population/>, (erişim Tarih:10.01.2021).

BM, World Population Prospect 2019, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, (erişim tarihi:08.12.2020).

BM, World Population Prospect 2019, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Probabilistic/Population/>, (erişim tarihi:20.12.2020).

BM, World Cities in 2018, Erişim adresi: https://www.un.org/en/events/citiesday/assets/pdf/the_worlds_cities_in_2018_data_booklet.pdf (erişim tarihi:01.12.2020).

BM, World Population Prospect 2019, Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, (erişim tarihi:01.12.2020).

CİA, World Factbook, Erişim adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/cyprus/>, (erişim tarihi: 15.11.2020).

CİA, World Factbook, Erişim adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/>, (erişim tarihi:15.12.2020).

CİA, World Factbook, Erişim adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>, (erişim tarihi: 15.11.2020).

CİA, World Factbook, Erişim adresi: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/>, (erişim tarihi: 15.10.2020).

CİA, World Factbook, Erişim adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/lebanon/#people-and-society>, (erişim tarihi: 15.11.2020).

Dışişleri Bakanlığı, Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı, Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, (erişim tarihi:25.02.2021).

Demirci, M.C. (2019). Euro News, Doğu Akdeniz'de doğalgaz bilmecesi, bölgede kilit ülke Mısır Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2019/05/05/dogu-akdeniz-dogalgaz-bilmecesi-turkiye-nasil-etkilenecek-israil-kibris-misir-exxon-abd>, (erişim tarihi:28.02.2021).

Demiryol, T. (2020), Natural gas and geopolitics in the Eastern Mediterranean. Heinrich Böll Stiftung, Erişim adresi: <https://tr.boell.org/en/node/21259>, (erişim tarihi:28.02.2021).

Dünya Bankası, Data Bank, Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.COM.DURS>, (erişim tarihi:05.12.2020).

(Dünya Bankası, Data Bank, Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ACTI.ZS>, (erişim tarihi: 02.12.2020).

Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.TOTL.K2>, (erişim tarihi:10.12.2020).

Dünya Bankası, Data Bank, Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.GROW?locations=MT>, (erişim tarihi:01.12.2020).

Dünya Bankası, Data Bank, Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, (erişim tarihi:10.01.2021).

Dünya Bankası, Data Bank, Erişim adresi: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/>, (erişim tarihi:10.01.2021).

Dünya Bankası, Data Bank, Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.DST.05TH.20>, (erişim tarihi:10.01.2021).

Dünya Bankası, Data Bank, Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>, (erişim tarihi:10.01.2021).

Dünya Bankası, Data Bank, Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY>, (erişim tarihi:10.01.2021).

Dünya Bankası, Data Bank, Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>, (erişim tarihi:15.01.2021).

Dünya Bankası, Data Bank, Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD>, (erişim tarihi:10.01.2021).

Filistin İstatistik Bürosu, Survey of Refugees, Erişim adresi: <https://www.badil.org/en/publication/survey-of-refugees.html>, (erişim tarihi:24.02.2021).

Human Development Reports, Erişim tarihi: <http://hdr.undp.org/en/indicators/69706/>, (erişim tarihi:15.12.2020).

Human Development Reports, Erişim tarihi: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf, (erişim tarihi:11.01.2021).

Human Development Reports, Erişim tarihi: <http://hdr.undp.org/en/indicators/137506> (erişim tarihi:12.01.2021).

Institute For Economics Peace, Global Terrorism Index 2018, Erişim Adresi: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Global-Terrorism-Index-2018-1.pdf>, (erişim tarihi:19.05.2021).

International Monetary Fund, Real GDP Growt, Erişim adresi: https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD, (erişim tarihi:10.01.2021).

KKTC Cumhurbaşkanlığı, Kıbrıs Sorunu, Erişim adresi: <https://www.kktcb.org/tr/belgeler/kibris-sorunu/>, (erişim tarihi:25.02.2021).

KKTC İstatistik Bürosu, 2011 Nüfus Sayımı, Erişim adresi: <http://www.stat.gov.ct.tr/nufus2011.aspx>, (erişim tarihi: 15.11.2020).

Latince- Türkçe Sözlük, Erişim Adresi: https://www.academia.edu/37664584/Latince_T%C3%BCrk%C3%A7e_S%C3%B6zl%C3%BCk_PDF(erişim tarihi:11.05.2021).

Mediterranean Research Programme, Dynamics of migration across the Mediterranean, Erişim adresi: https://warwick.ac.uk/fac/soc/mmrp/outputs/dynamics_of_migrationfinaljuly.pdf, (erişim tarihi:02.03.2021).

Mevzuat Bilgi Sistemi, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi, Erişim adresi: <https://denizmevzuat.uab.gov.tr/uploads/pages/uluslararası-sozlesmeler/denizhukuku.pdf>, (erişim tarihi:01.03.2021).

Migration Data Portal, the Bigger Picture, Erişim adresi: https://migrationdataportal.org/data?t=2020&i=stock_abs_origin, (erişim tarihi:16.01.2021).

Migration Data Portal, the Bigger Picture, Erişim tarihi: https://migrationdataportal.org/?t=2020&i=stock_abs_origin, (erişim tarihi:01.02.2021).

PEW Research, Erişim adresi: <http://www.globalreligiousfutures.org/>, (erişim tarihi:15.11.2020).

Plan Bleu, Mediterranean 2017 Quality Status Report, Erişim adresi: <https://planbleu.org/en/page-theme/climate-change/>, (erişim tarihi:06.03.2021).

Social Progressive Imparative, Erişim adresi: <https://www.socialprogress.org/>, (erişim tarihi:13.01.2021).

Time Türk, 80 yıllık ömür biçilen Sardunya Adası küresel ısınmaya direniyor, Erişim adresi: <https://www.timeturk.com/80-yillik-omur-bicilen-sardunya-adasi-kuresel-isinmaya-direniyor/haber-1284610>, (erişim tarihi:09.03.2021).

Türkiye İstatistik Kurumu, Nüfus ve Demografi, Erişim tarihi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1> (erişim tarihi:10.02.2021).

Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim tarihi: https://tuikweb.tuik.gov.tr/MicroVeri/GYKA_2016/turkce/veriseti/index.html, (erişim tarihi:10.01.2021).

UNHCR, the Operation Data Portal, Erişim adresi: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>, (erişim tarihi:16.01.2021).

UNICEF, Trends in Maternal Mortality. Erişim adresi: <https://data.unicef.org/resources/trends-maternal-mortality-2000-2017/>, (erişim tarihi:08.12.2020).

UNICEF, Trends in Child Mortality, Erişim adresi: https://www.unicef.org/media/files/Levels_and_Trends_in_Child_Mortality_2014.pdf, (erişim tarihi:20.12.2020).

UN Enviroment, Sea-level rise in the Mediterranean region, Erişim adresi: https://www.un.org/depts/los//consultative_process/contribution21/22UNEPMAP.pdf, (erişim tarihi:06.03.2021).

WHO, Maternal Mortality. Erişim adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/maternal-mortality>, (erişim tarihi:08.12.2020).

Wolrd Top Exports, Crude Oil Exports by Country, Erişim adresi: <http://www.worldstopexports.com/worlds-top-oil-exports-country/>, (erişim tarihi: 10.01.2021).

